

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ANADOLU'DA BAŞLANGICINDAN MÖ İ. BİNİN SONUNA
KADAR HAYVAN BİÇİMLİ DAMGA MÜHÜRLER

Yüksek Lisans Tezi

Ali GÜNEY

Tez Danışmanı

Prof.Dr. Tayfun YILDIRIM

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PROTOHİSTİRYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ (ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

ANADOLU'DA BAŞLANGICINDAN MÖ İ. BİNİN SONUNA
KADAR HAYVAN BİÇİMLİ DAMGA MÜHÜRLER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Tez Danışmanı)

Prof. Dr. Aliye ÖZKAN

Prof. Yücel ŞENYURT

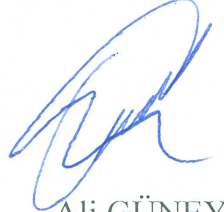
İmzası

Tez Sınavı Tarihi 16.08.2015....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(23/06/2014)

Ali GÜNEY

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	VII
I. GİRİŞ	1
I.1 Amaç	1
I.2 Kapsam	2
I.3 Yöntem	3
II. MÜHÜR TANIMI VE ANLAMI	4
II.1 Mühür Tanımı	4
II.2 Mührün Kullanım Alanları	4
II.3 Mühürlerin Sihirsel Anlamları	6
II.4 Damga Mühür / Pintadera	7
II.5 Amulet, Mühür ve Mühür-Amulet	9
II.6 Skarabe	10
II.7 Hayvan Biçimli Damga Mühürler	14
III. ÖNASYA'DA MÜHÜR SANATININ GELİŞİMİ	18
III.1 Tarih Öncesi Damga Mühürler	18

III.2	Silindir Mühürlerin Ortaya Çıkışı.....	20
III.3	Damga Mühürlerin Tekrar Popüler Olması.....	23
III.4	Mühür Yapımında Kullanılmış Malzemeler.....	24
IV.	BİR MESLEK DALI OLARAK MÜHÜR KAZIYICILIĞI.....	30
IV.1	Mühür Kazıyıcıları ve Çalışma Koşulları.....	30
IV.2	Mühür Kazıyıcılarının Kullandıkları Araç-Gereçler.....	31
IV.3	Mühür İşleme Teknikleri.....	33
V.	HAYVAN BİÇİMLİ MÜHÜRLERİN ELE GEÇTİĞİ MERKEZLER	
V.1	Aççana Höyük	38
V.2	Alışar.....	40
V.3	Arsilantepe Höyüğü.....	42
V.4	Bakla Tepe.....	44
V.5	Boğazköy-Hattuşa.....	45
V.6	Çatalhöyük.....	47
V.7	Çavlum.....	49
V.8	Deve Hüyük Mezarlığı.....	49
V.9	Fraktin.....	50
V.10	Gelidonya Batığı.....	50

V.11	Gordion.....	51
V.12	Gözlükule, Tarsus.....	53
V.13	Hacinebi Tepesi.....	54
V.14	İmamoglu Höyüğü.....	55
V.15	Kaman-Kalehöyük.....	56
V.16	Kilise Tepe.....	58
V. 17	Kinet Höyük.....	58
V.18	Kültepe.....	60
V.19	Lidar Höyük.....	61
V.20	Oylum Höyük.....	62
V. 21	Panaztepe.....	63
V.22	Seyitömer Höyüğü.....	65
V.23	Tell el Cüdeyde.....	66
V.24	Tell Kurdu.....	67
V.25	Uluburun Batığı.....	68
VI.	MÜHÜRLERDE FORM OLARAK KULLANILMIŞ HAYVANLAR	
VI.1	Aslan.....	70
VI.2	At.....	71

VI.3	Ayı.....	72
VI.4	Boğa.....	73
VI.5	Köpek.....	76
VI.6	Kurbağa.....	77
VI.7	Kuş.....	79
VI.8	Leopar/Pars.....	81
VI.9	Maymun.....	82
VI.10	Gübre Böceği (Scararabeus).....	85
VI.11	Tavşan.....	86
VII.	ANADOLU’DA BULUNMUŞ HAYVAN BİÇİMLİ DAMGA MÜHÜRLER	
VII.1	Hayvan Biçimli Damga Mühürlerde Tipoloji ve Karşılaştırma.....	88
VII.1.1	Tip I: Kulbu Hayvan veya Hayvan Uzvu Biçimli Damga Mühürler.....	88
VII.1.1.a	Tip Ia: Kulbu Hayvan Biçimliler.....	89
VII.1.1.a.1	Tip Ia.1: Kulbu Aslan Biçimli.....	89
VII.1.1.a.2	Tip Ia.2: Kulbu Boğa Biçimli (?).....	92
VII.1.1.a.3	Tip Ia.3: Kulbu Köpek Biçimli.....	92
VII.1.1.a.4	Tip Ia.4: Kulbu Kurbağa Biçimli.....	93

VII.1.1.a.5 Tip Ia.5: Kulbu Kuş Biçimli.....	95
VII.1.1.a.6 Tip Ia.6: Kulbu Maymun Biçimli.....	98
VII.1.1.a.7 Tip Ia.7: Kulbu Tavşan Biçimli.....	101
VII.1.1.b Kulbu Hayvan Uzu Biçimliler.....	102
VII.1.1.b.1 Tip Ib.1: Hayvan Başı Biçimliler.....	103
VII.1.1.b.2 Tip Ib.2: Hayvan Bacağı Biçimliler.....	104
VII.1.2 Tip II: Mühür Kaidesi Hayvan veya Hayvan Uzu Biçimli Damga Mühürler.....	108
VII.1.2.a Tip IIa: Kulplu Örnekler.....	108
VII.1.2.a.1 Tip IIa.1: Mühür Kaidesi Hayvan Biçimli.....	108
VII.1.2.a.1a Tip IIa.1a: Ayı Biçimli.....	109
VII.1.2.a.1b Tip IIa.1b: Leopar Biçimli.....	110
VII.1.2.a.2 Tip IIa.2: Mühür Kaidesi Hayvan Uzu Biçimli.....	110
VII.1.2.a.2a Tip IIa.2a: Boğa Başı Biçimli.....	112
VII.1.2.a.2b Tip IIa.2b: Ayı Pençesi Biçimli.....	112
VII.1.2.b Tip IIa: Kulpsuz Örnekler.....	113
VII.1.2.b.1 Tip IIb.1: Aslan Biçimliler.....	113
VII.1.2.b.2 Tip IIb.2: Skarabeler.....	114

VII.1.3	Tip III: Kulbu ve Kaidesi Farklı Türde Hayvan Biçimli.....	118
VII.2	Hayvan Biçimli Damga Mühürlerin Bezemeleri ve Karşılaştırmaları	
VII.2.1	Figüratif.....	119
VII.2.1.a	İnsan ve/veya Hayvan.....	119
VII.2.1.a	Karışık Varlık.....	125
VII.2.2	Bitkisel.....	129
VII.2.3	Geometrik.....	129
VII.2.4	Yazıt.....	134
VII.2.5	Sembol.....	137
VII.2.6	Diğer.....	138
VIII.	DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	139
IX.	KISALTMALAR.....	147
X.	KAYNAKÇA.....	150
XI.	ÖZET.....	186
XII.	ABSTRACT.....	187
XIII.	KATALOG.....	188
XIV.	HARİTA, TABO VE LEVHALAR LİSTESİ.....	241
XV.	HARİTA, TABO VE LEVHALAR	

ÖNSÖZ

Mühürler, ortaya çıktıkları Neolitik Dönem’den itibaren aitlik, statü ve gücün bir simgesi olarak uzun yıllar boyu farklı coğrafyalarda farklı toplumlar tarafından kullanılmışlardır. Mühürler üzerine kazınmış tasvirler ve metinler, ait oldukları toplumların yaşam biçimleri, inanç sistemleri ve sanat anlayışları gibi çok farklı konularda değerli veriler sağlamaktadır. Bu sebeple, gliptik konusunda yapılan araştırmalar geçmişin aydınlatılmasında önemli rol oynamaktadır.

Beni bu konuda çalışmaya yönlendiren ve araştırmamın hiçbir aşamasında yardımlarını esirgemeyerek bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Tayfun Yıldırım; gliptik konusundaki bilgilerini benimle paylaşarak tezime büyük katkılarda bulunmuş değerli hocam Prof. Dr. Aliye Öztan’a teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca, eğitim hayatım boyunca maddi-manevi her türlü desteği sağlamış biricik aileme, araştırmamda hiçbir yardımını esirgememiş kıymetli arkadaşım ve meslektaşım Ar. Gör. Ayşegül Erden’e, kendisine çok şey borçlu olduğum hocam Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu’na minnetlerimi sunarım.

I. GİRİŞ

Yakındoğu'da son çalışmalar, ilk mühür örneklerinin ortaya çıkışının M.Ö. 8. bin yılın sonlarında başladığını ortaya koymaktadır.¹ Mühürler; gerçekliği, aitliği, yasal statüyü, durumu belirtir ve aynı zamanda hırsızlık gibi olağan dışı bir duruma karşı alınan tedbirdir.²

Damga mühürlerin kullanıldıkları dönemler boyunca farklı biçimsel özellikler göstermesi, bazı tipolojik çıkarımların yapılmasını mümkün kılmıştır. Hayvan biçimli mühürler de, diğer damga mühür tipleri gibi kullanıldıkları dönem ve coğrafyaya göre çeşitli özellikler sergilemişlerdir.

I.1 Amaç

Anadolu'da çeşitli kazılarda bugüne kadar bulunmuş hayvan biçimli damga mühürlerin bir araya getirilerek tipolojik farklılıkların ortaya konması; bu farklılıkların dönemler veya bölgeler arası bir ayrım oluşturup oluşturmadığı, malzemenin ne tür ortamlarda bulunduğu, dönemin sanat anlayışı ile ilişkileri ve işlevlerinin anlaşılması adına önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu mühürler incelenirken komşu bölgelerle olan, varsa paralellikler ve farklılıklar da tez içerisinde sunulacaktır.

¹ Duistermaat, 2013: 28.1

² Collon, 1990: 11

I.2 Kapsam

Araştırmamızda incelenen malzeme; kazılardan bulunmuş veya müzelere satın alma yolu ile kazandırılarak bilimsel yayınları yapılmış hayvan biçimli damga mühürlerden oluşmaktadır

Anadolu’da hayvan biçimli damga mühürlerin ortaya çıkışı, ilk mühür örneklerinin de ortaya çıktığı Neolitik Dönem’e rastlamaktadır. Araştırmamızın zamansal sınırı, hayvan biçimli damga mühürlerin ortaya çıktığı Neolitik Dönem ile başlamaktadır. Sırasıyla; Kalkolitik Dönem, Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ve Demir Devri boyunca kullanılmış hayvan biçimli damga mühürler araştırmamız kapsamında incelenmiştir.

Araştırmamızın coğrafi kapsamını Anadolu sınırları oluşturmaktadır. Ancak, benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılması amacıyla komşu coğrafyalarda ele geçmiş hayvan biçimli damga mühür örnekleri karşılaştırmalarda kullanılmıştır.

I.3 Yöntem

Bu çalışma, araştırma konumuzun amaç, kapsam, yönteminin belirlendiği “giriş bölümü”; mühürün tanımının yapılarak hakkındaki terminolojik tartışmaların değerlendirildiği “ikinci bölüm”; Önasya’da mühür sanatının gelişiminin anlatıldığı “üçüncü bölüm”; mühür kazıyıcıları ve kullandıkları tekniklerin anlatıldığı “dördüncü bölüm”; Anadolu’da hayvan biçimli mühürlerin ele geçtiği merkezlerin kısaca tanıtıldığı “beşinci bölüm”; hayvan biçimli mühürlerin tipolojik ve

ikonografik yönden incelendiği “altıncı bölüm”; katalog ve çalışmanın sonucunun yer aldığı “sonuç bölümü” olmak üzere sekiz bölümden oluşmaktadır.

Araştırma sürecinde, hayvan biçimli damga mühür örnekleri toplanarak bir veri tabanı oluşturulmuş ve toplanan örnekler kronolojik sıra takibi içerisinde incelenmiştir. Katalog çalışması ile örneklerin bütün özellikleri açıklanmış, tipolojik ve ikonografik incelmeler sonucunda söz konusu örneklerin dönemsel ve coğrafi ayrımları belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, British Institute at Ankara (BIAA) Kütüphanesi, American Research Institute in Turkey (ARIT) Kütüphanesi ve Bilkent Üniversitesi Kütüphanesinden faydalanılmıştır

II. MÜHÜRÜN TANIMI VE ANLAMI

II.1 Mühürün Tanımı

Mühür, genellikle taş bezen de kemik, fildişi, fayans, cam, metal, ahşap, pişmiş toprak veya güneşte kurutulmuş kil gibi sert malzemeden üretilmiş; baskı yüzeyi olarak adlandırılan düz zeminleri üzerine çeşitli bezemeler kazınmış bir nesnedir. Bu bezemeli alan kil veya balmumu gibi yumuşak bir nesne üzerine basıldığında üzerindeki deseni bu yüzeye bırakır.³

Mühür Baskılı objeler herhangi bir anlam karmaşasına izin vermemesi için "baskı ya da mühür baskısı" şeklinde adlandırılır. Gliptik olarak adlandırılan dal, hem mühür hem de bu mühür baskılarını inceleme alanına dahil eder.⁴ Yunanca "*gliptō*" yani "*oyuyorum*" anlamındaki kelimedenden gelen "gliptik" sözcüğü, değerli taş işleme sanatı anlamında kullanılmaktadır.⁵ Mühür; Sumerce ^{NA4}*KIŞIB*" (NA4 belirteci taş anlamına gelir ve maddesi ne olursa olsun bütün mühürlerde kullanılır⁶), Hititçe "*şiyatar*",⁷ Akkadca "*kunukku(m)*",⁸ olarak adlandırılır.

II.2 Mühürün Kullanım Alanları

Mühürler; gerçekliği, aitliği, yasal statüyü, durumu belirtir ve aynı zamanda hırsızlık gibi olağan dışı bir duruma karşı alınan bir tedbir önlemidir.⁹ Mühürler,

³ Collon, 1990: 11

⁴ a.g.e: 11

⁵ Özkan, 2011: 148

⁶ Dinçol, A., 1997: 1316

⁷ Ünal, 2007: 642

⁸ Black, George, Postgate, 2000: 167

⁹ Collon, 1990: 11

mülkiyeti göstermek amacıyla kullanılan bir araç olup, kişiler tarafından belgelerin imzalanmasında, mal ve mülklerinin dokunulmazlığının sağlanmasında kullanırlar.¹⁰

Mühürün; onama ya da tasdik etme fonksiyonundaki kullanımı günümüzdeki imzanın işlevine benzer. Bir güvenlik garantisi verecek şekildeki kullanımda; yazılı belge üzerine uygulanarak tasdiklemeden ziyade; ticareti yapılan bir paket ya da malın veya bir mekanın güvenliğini sağlama amacı söz konusudur. Bu kullanım, aslında bir bakıma, yazının icadından önce mühür kullanılmasının nedenlerini oluşturur.

Mühürün, mülkiyet göstergesi olduğu durumlara örnek olarak, herhangi bir seramik kap üzerine ya da bir malın ağzını bağlayan iplere tutturulmuş kil topak üzerine basılan mühür baskılarını gösterebiliriz.¹¹ (Lev. IV-1, 2) Oldukça yakın bir zamana kadar mektuplar, balmumu üzerine uygulanan baskı ile mühürlenirdi. Şimdilerde ise gümrüklerden geçen güvenli malların kurşun benzeri bir maddeyle tutturulan tel ile bağlanması mühürleme işleminin modern örnekleridir.¹² Eski dönemlerde kil en yaygın kullanım maddesi idi. Balya, çuval, kutu, sepet, çömlek veya depo kapıları bağlandıktan sonra, kil topak üzerine basılan baskı ile mühürlenirdi.¹³ Kilin sertleşmesi sonucu bunu kırmadan açmak imkansız hale gelirdi.¹⁴ Bu baskılı topaklar bulla¹⁵ olarak adlandırılır. Şekil ve ölçüleri dönem ve bölgeye göre değişmektedir.¹⁶ Damga mühürlerin idari kullanımları dair en eski izler; depolanan veya ticareti yapılan ve ağzı bağlanan malların bağları üzerine uygulanan

¹⁰ Özkan, 2011: 148

¹¹ Dinçol, Dinçol, 2002: 428

¹² Collon, 1990: 11

¹³ a.g.e: 11

¹⁴ Dinçol, Dinçol, 2002: 428

¹⁵ tekil olarak bulla, çoğul olarak bullae, latince "yuvarlak obje" olarak kullanılır.

¹⁶ Collon, 1990: 11

bahsettiğimiz bu objeler, yani bullalardır.¹⁷ Bazen, bunların arka yüzlerinde, üzerine bastırıldıkları iplerin veya çuval türü kaba dokunmuş bezlerin izlerine rastlamak mümkündür.¹⁸ Bazı bölgelerde mühürlerin, üretim aşamasındaki çanak-çömlek üzerine de basıldığına tanık oluyoruz.¹⁹

Mühürlerin kullanımına yönelik bir başka anlam ise özellikle mühür-amuletler olarak adlandırılan türlerde karşımıza çıkar. Bu örneklerin sihirsel güçler kazandığı ve tıpkı bir muska gibi koruyucu olarak da kullanım gördüğü düşünülmektedir.²⁰

II.3 Mühürlerin Sihirsel Güçler ile İlişkisi

Herhangi bir dönemde, mühür yapımı için taş seçimini etkileyen unsurlar; taşın elde edilebilirliği, moda, mühürleme için uygunluğu ve ustaların taş işlemedeki teknik uzmanlığı olmuştur. Bunun dışında, renk, doku ve daha sonra bazı taşlarla ilişkili hale gelen sihirli güçler de bu seçimde etkin rol oynamıştır.²¹

Taşların çeşitli güçleri olduğuna da inanılırdı. Örneğin, çivi yazılı metinlerde hangi taşın ne tür rahatsızlıklar üzerine etkili olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Tıbbi bir ritüelin anlatıldığı metinde, “kunukku” kelimesi sihirsel güçlerle anılmıştır. “Kunukku” aynı zamanda, yönetsel metinlerde “silindir mühür” için kullanılan bir kelimedir.²²

¹⁷ Collon, 1997: 11

¹⁸ Dinçol, Dinçol, 2002: 428

¹⁹ Collon, 1990: 11

²⁰ Collon, 1997: 18-19

²¹ Merrillees, 1990: 26

²² Collon, 1997: 18-19

Erken damga mühürler muhtemelen amuletlerden türemişlerdir. İster silindir ister damga mühür olsun, amulet anlamlarını asla yitirmemişlerdir. Mühür üzerine oyulmuş tanrı figürleri ya da diğer semboller, şüphesiz ki bunlara amulet anlamı da kazandırmıştır. Silindir mühürler genellikle sahibinin adı ve unvanı ile yazılı olmasına rağmen, belirli dönemlerde kötülükleri uzak tutucu büyü ve dualar için de bir araç olmuştur. Mühürlerin büyülü güçlerini gösteren metinlerin birinde, mühürünü kaybeden ve bunun ciddi sonuçlarıyla karşılaşan bir adama göndermelerde bulunulur. Diğer bir edebi pasajda ise mühürün koruyucu ve hatta aktif bir saldırgan rol üstlendiğinden bahsedilir.²³

Tell Brak'ta bulunmuş, Geç Uruk ve Cemdet Nasr Dönemi'ne tarihlenen ve mühür-amulet olarak adlandırılan objelerin çoğu, tapınakların depo odalarında ele geçmiştir. Bir kaçı ise tuğla içerisinde bulunmuştur. Bu durum hayvan modellerinin anlamları konusunda; tanrı simgeleri, hayvan dünyasında egemenlik sağlamada yardımcı sihirsel güçlere sahip objeler, bir tanrının ya da insanın kişisel mülkiyet göstergesi olduğu gibi bir çok yorum yapılmasına neden olmuştur.²⁴

II.4 Damga Mühür ve Pintadera Tartışması

Geniş boyutları ve derin kazıma bezemeleri olan, kilden yapılmış Neolitik malzemeler üzerindeki tartışma uzun yıllar sürmektedir. Bazı yazarlar bunları baskılarının eksikliğine karşın “damga mühür” olarak adlandırırken, bazı yazarlarsa “pintadera” terimini kullanmıştır.²⁵ İki terim kimi zaman aynı yayın içinde birlikte

²³ Collon, 1997: 18-19

²⁴ Mallowan, 1947: 40-42

²⁵ Aruz, 2008: 11

kullanılırken, kimi zaman iki terimden birinin tercih edildiği görülür. Pek az araştırmacı bu terimi neden kullandığını belirtmiştir.²⁶

Pintadera terimi, bazı kültürlerde halen ekmek baskıları veya Güney Amerika yerlilerinin yüz ve vücutlarında boyalı desenler elde etmek için kullandıkları gereçler referans gösterilerek kullanılmıştır.²⁷ (Lev. V-1) Dzhanfezova, pintadera terimini kullanırken şu açıklamayı yapmıştır. " *Pintadera terimi; bir kulbu olan, şekillendirilmiş bir gövde ve bezemeli bir kaideye sahip, damga mühür olarak adlandırılan, pişmiş toprak objeleri karşılar.*"²⁸ Bu açıklama durumu daha karmaşık bir hale getirmiştir. Böylece pintadera terimi, damga mühür terimi için terminolojik bir alternatif haline gelmiştir. Collon bu ilk mühürler için bir ayrıma gitmemiş ve Çatalhöyük'teki söz konusu objelerden bahsederken "damga mühür" terimini kullanmıştır.²⁹ Çatalhöyük mühürlerini yayımlayan Türkcan ise, "Yeni Dünya Arkeolojisinin bir terimi" olarak tanımladığı pintaderaların, "boya damgası" yönündeki işlevine vurgu yapmıştır. Mellaart da, Çatalhöyük'teki bir grup damga mühürün, boyama damgası (pintadera) olarak kullanıldıklarını düşünmüştür.³⁰ Refik Duru ise pintaderaları; mühür işlevinden ziyade, belki yine kişisel tanıtım aracı olarak değişik amaçlı baskı işlerde kullanılmış olan ve gerçek mühürlerden biraz daha büyük yapılmış baskı gereçleri olarak tanımlar.³¹ Söz konusu objelerin damga mühür olarak kullanıldığı görüşünü reddeden Bernabò Brea, Arene Candide isimli mağarada bulunmuş bir pintadera üzerinde kırmızı boya maddeleri

²⁶ Prijatelj, 2007: 233-4

²⁷ Aruz, 2008: 11

²⁸ Prijatelj, 2007: 233-4

²⁹ Collon, 1997: 11

³⁰ Türkcan, 2006a: 45

³¹ Duru, 2008: 106

gözlemlenmiştir.³² Franchti mağarasında bulunmuş ve pendant olarak yorumlanmış bir objenin alt kısmındaki derin oyuklarla oluşturulmuş bezemenin arasında da aşiboyasına rastlanmıştır. Benzer buluntular, bu objelerin vücut veya tekstil ürünleri üzerine dekoratif boya bezemeleri uygulamak üzere kullanılan gereçler olduğu konusunda yol gösterici olmuştur. (Lev. V-1, 2) Aynı zamanda, Teselya veya Çatalhöyük'te bulunmuş Neolitik boyalı figürinler, vücut boyama geleneğine yönelik örnekler sunar.³³

II.5 Amulet, Mühür ve Mühür-Amulet

Amulet, onu kullanan için koruyucu sihirsiz güçler sunduğu düşünülen herhangi bir materyalden yapılan nesnelere verilen isimdir. Amulet kelimesinin kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Genel olarak, Arapçadaki “hamûlet” (yük veya taşınan şey anlamında) kelimesinden türediği düşünülür. Bu kelime Roma zamanında batıya geçmiş ve Latincedeki “amuletus” kelimesinin kökenini oluşturmuştur. Bir diğer görüş, Roma zamanından önce, bu semitik kökenli kelimeyi Fenikelilerin batıya taşımış olmasıdır. Kartaca aracılığı ile Batı'ya taşınmış olması ise diğer bir olasılıktır.³⁴

Amulet-mühürler, tıpkı bir mühür gibi çeşitli bezemelerle düzenlenmiş baskı yüzeyine sahip olup, aynı zamanda bir amulet gibi kötülüğe karşı koruyucu ya da şans getirici özellikleri olduğuna inanılan objelerdir.³⁵

³² Bernabò Brea, 1956: 97 (lev. XXVII/6)

³³ Aruz, 2008: 11

³⁴ Petrie, 1914: 1

³⁵ Von Wickedede, 1990: 16

Mısır'da yaklaşık M.Ö. 2500'lerde bir grup taştan yapılmış ve Ward'ın amulet olarak adlandırdığı, alt yüzlerine hayvan figürleri ile geometrik desenlerin işlendiği objeler ortaya çıkmıştır. Kimi arkeologlar, bunları “düğme mühürler”³⁶ olarak adlandırmıştır.³⁷ Bu tipte bir grup eser, Gay Brunton tarafından “mühür-amulet” olarak tanımlanmıştır.³⁸ William Ward, eşleşen bir mühür baskısı bugüne kadar bulunmadığı için, bunların mühür olarak kullanıldıkları fikrine şiddetle karşı çıkmıştır.³⁹ Daha sonra Mallowan, Tell Brak'tan bulduğu, Cemdet Nasr Dönemi'ne ait bazı objeler için mühür-amulet terimini kullanmıştır.⁴⁰

Collon, ilk mühür örneklerinin muhtemelen amuletlerden türediğini ve bunların amulet işlevlerini hiçbir zaman yitirmediklerini belirtmiştir⁴¹

II.6 Skarabe

Çoğunlukla Mısır ve çevresinde yaşayan bir canlı olan Gübre Böceği (Scarabeus Sacer) formundaki mühür ve amuletler, “skarabe” olarak adlandırılmaktadır. Bunların alt yüzlerine işlenmiş dua metinleri, söz konusu objelere “iyi şans” veya “kötülüklerden koruma” gibi anlamlar yüklemiştir. Bu objeler Mısır'da uzun dönemler boyunca mühür, amulet, yüzük, bilezik veya kolyelerde boncuk gibi işlevler üstlenmiştir.⁴²

³⁶ Bunlar piramidal formlardan gelişmiştir. Arkalarında düğme benzeri bir kulp bulunduğundan bu isimle anılırlar.

³⁷ Ward, 1994: 186

³⁸ Brunton, 1927

³⁹ Ward, 1978: 46

⁴⁰ Mallowan, 1947: lev. XVII/13, XVII/17

⁴¹ Collon, 1987: 119

⁴² Sarr, 2001: 3

Skarabeler güneş sistemi ile sembolik bir ilişki içerisinde tutulmuştur. Yeniden doğuş, yaratma gibi kozmik güçleri olduklarına inanılmıştır. Eski Mısırlılar, bu böceğin gübresini yer üstünde yuvarlamasını, güneşin gökyüzündeki hareketleri ile özdeşleştirmiştir. Aynı zamanda, yuvarladığı gübrenin ona yiyecek kaynağı olması, güneşin dünyaya bereket salmasını hatırlatmıştır. Daha sonra bu gübreyi toprağın altına gömerek, onunla birlikte ortadan kaybolması, güneşin batışı ile ilişkilendirilmiştir. Bu böcek, güneşle bir tutulmuş ve böylece önemli sembolik anlamlar kazanmıştır.⁴³

Gübre böcekleri, yumurtalarını yer altına gizledikleri bu gübre toplarına gömmektedir. Yumurtalar çatlayıp, genç yavruların toprak üstüne çıkarak etrafa yayılması, Eski Mısırlılar için, güneşin sabahları doğup etrafa yaşam salması gibidir. Mısır dilinde “dönüşüm”, “varoluş” sözcüklerinin karşılığı “kheper” dir. Bu sözcüğün hiyeroglif karşılığı ise gübre böceğidir. () Bütün bu aktiviteler, güneşi yeraltı dünyasından gökyüzüne taşıyan “Tanrı Khepri” inancını şekillendirmiştir. Tanrı Khepri, skarabe yüzlü bir adam olarak tasvir edilir.⁴⁴

Ayrıca Nil baskınlarından sonra, toprak üzerinde karşılaşılan ilk manzaranın bir çok böcek olması da, Mısırlılar için dikkat çekici olmuştur.⁴⁵ Mısırlılar, bu böceğin kendi kendini yarattığına inanmıştır. Kendi kendini doğurma varsayımı, aslında yanlış bir düşünceden kaynaklanır. Bu yanlışlık, Eski Mısırlıların böceğin içerisine yumurtasını bıraktığı ve

⁴³ Sarr, 2001: 3

⁴⁴ a.g.e: 3

⁴⁵ Ward, 1902: 3

yuvarlayarak şekil verdiği gübreden çıkan genç böceklerin, aslında bu gübreden şekillendirilerek yaratıldığına dair olan yanlış inançları sebebiyle türemiştir.⁴⁶

Skarabelerin bir diğer ilginç rolü ise, “kalp skarabeler” olarak adlandırılan objelere aittir. Bunlar genelde diyoritten yapılp, 3.5-11 cm arasında değişen boyutlara sahip olurlar. Üzerlerinde sıklıkla Mısır'ın Ölüler Kitabı'ndan bir bölüm alıntı taşırlar.⁴⁷ Mısırlılar için kalp yaşam kaynağı olup, vücudun en önemli organıdır. Ölü, yaşam gücünü kaybetmemek için kalbini korumak zorundadır. Bu yüzden Ölüler Kitabı, Osiris'in dünyasında kalbin korunması için bir bölüm içerir. Sevgi, cesaret, sevinç, üzüntü gibi bütün duyguların merkezi kalptir, aynı zamanda vicdan ve ahlaki güçten de kalp sorumludur. Ölüler kitabında yer alan, kalbin korunması ile ilgili bölüm şu şekildedir. "Nemehef taşından yapılmış ve altın ile bezenmiş skarabeyi, onun kalbine yerleştir. Ağzı açıldıktan sonra, mür ile yağlanmalıdır. " Nemehef olarak anlatılan taş muhtemelen bu türdeki skarabelerin çoğunun hammaddesi olan yeşil jasperdir. Yeşil renk; yeniden doğumun, gençlik ve sağlığın sembolü olmuştur.⁴⁸

Skarabe, III. bin yılın sonlarından, yavaş yavaş ortadan kaybolduğu Mısır'ın Ptolemaios dönemine kadar (M.Ö. 3-1. yy.) en popüler amulet türü olmuştur.⁴⁹ Başlarda, en eski skarabelerin, Mısır firavunlarının ismini taşıyanlar olduğu varsayılırdı. Bazı buluntular, ilk skarabelerin, kutsal bir böcek olarak yorumlanan skarabe formunda şekillendirilmiş amuletler olduğunu ortaya koyar.⁵⁰ Bu amuletler skarabe olarak anılmıştır çünkü, şekilleri bir gübre böceği türü olan *Scarabaeus*

⁴⁶ Ben-Tor, 1989: 9

⁴⁷ Ölüler Kitabı, ölünün Osiris'in dünyasındaki yeni yaşantısına hazırlandığı gömü geleneklerini anlatan bir derlemedir.

⁴⁸ Ben-Tor, 1989: 17, Ward, J., 1902: 4-5

⁴⁹ a.g.e: 8

⁵⁰ Ward, 1902: 2

Sacer'ı andırır. Genelde Mısır'da Batı Çöl'ü sınırlarında yaşarlar. Ancak dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış, çeşitli türleri bilinmektedir. Onlar, bütün ayrıntıların detaylı olarak işlendiği doğal örneklerden, şematik olarak işlenmiş daha basit örneklere kadar çeşitlilik sergilerler. Tabanlarında hiyeroglif yazıtlar, bitkisel ya da geometrik bezekler; insan, hayvan ya da tanrı figürleri taşırlar. Skarabelerin çoğu steatitten yapılmış olup, üzerleri mavimsi-yeşil sırla kaplıdır. Ayrıca, zaman zaman yarı değerli taşlar, fayans, cam, fildişi, altın, gümüş ve bronz da kullanılmıştır. Bazı örneklerin 10 cm üzerinde uzunluğuna olmasına rağmen skarabelerin uzunlukları genellikle 1 ila 3 cm arasında değişir. Skarabeler, Mısır sınırları dışına da yayılmıştır. Bunların büyük bir çoğunluğu da Filistin'de bulunmuştur. Fenikeliler ile skarabeler Akdeniz kıyılarına yayılmıştır. Fenikeliler aynı zamanda skarabelerin yerel taklitlerini de üretmişlerdir. Bu şekilde skarabeler, Mezopotamya, Kıbrıs, Yunan adaları, Girit ve Hatta Etrüsk bölgesi ile Sardunya' ya bile ulaşmıştır.⁵¹

Kenan bölgesinde çok sayıda skarabe keşfedilmiştir. Örneklerin çoğu, bölgenin bir bölümü veya tamamının Mısır yönetimi altında olduğu dönemlere tarihlenirler. Kenan bölgesinin en erken skarabeleri, XII. Hanedanlık Dönemi'ne tarihlenir. Bunlar krali isim ve ünvanlar, memur isimleri veya çeşitli sembolik anlamları olan geometrik bezekleri taşımaktadır.⁵²

Böcek şeklindeki amuletler Eski Krallık Döneminde de vardı ancak sayıları azdı ve hayvan şeklindeki amulet sınıfının bir parçasıydı. M.Ö. III. bin sonlarına doğru yaygınlaşırlar, ve M.Ö. II. bin başlarında (12. Hanedanlık) sayıları diğer bütün amulet türlerinin önüne geçer. En çok mezarlarda bulunmuştur. Bu skarabelerin

⁵¹ Ben-Tor, 1989: 8

⁵² a.g.e: 28

büyük çoğunluğu amulet olarak görev yapmıştır. Bir kısmı önemli olayları anmak için, bir kısmı ise sahiplerinin ünvan ve isimlerinin işlendiği mühürler olarak kullanılmışlardır. Skarabelerin bir kısmı, halen çözülememiş tarihleme problemlerine sahiptir. Skarabeler öncelikle üzerindeki krali isimlere göre tarihlendirilmişlerdir. Ancak daha sonra bunların, bu isimlere duyulan saygı ya da isimlerin içerdiği büyüsel güç gibi sebeplerle sahiplerinin ölümünden sonra da kullanımlarına devam ettikleri açığa çıkmıştır.⁵³

Skaraboid veya cowroid olarak adlandırılan nesnelerde böceğin, kanat, baş, bacak gibi bölümleri bulunmaz. Bunlar oval şekilli düz plakalar halindedir. Sırt kısımları zaman zaman; insan yüzü, tanrı yüzü, hayvan başı hatta hayvan formları şeklinde olabilir.⁵⁴

II.7 Hayvan Biçimli Damga Mühürler

Collon, ilk mühür örneklerinin muhtemelen amuletlerden türediğini ve bunların amulet işlevlerini hiçbir zaman yitirmediklerini belirtmiştir⁵⁵ Von Wicked'in çalışması da benzer sonuçları ortaya koymaktadır. Ona göre, Cemdet Nasr Dönemi'nin hayvan biçimli damga mühürleri, binlerce yıl öncesine ait Neolitik Dönem'in amuletlerinden türemiştir. (Tablo IV)⁵⁶

Hayvan biçimli mühürlerin ortaya çıkışı, ilk mühür örnekleri ile karşılaştığımız Neolitik Dönem'e rastlamaktadır.

⁵³ Ben-Tor, 1989: 10

⁵⁴ Sarr, 2001: 3

⁵⁵ Collon, 1987, 119

⁵⁶ Von Wicked, 1990: tab. 3

Çatalhöyük'ün Neolitik Dönem mühürleri arasında baskı yüzeyi ayı, ayı pençesi veya leopar şeklinde biçimlendirilmiş örnekler mevcuttur. Ancak bunların kil üzerine baskı aracı olarak kullanıldıklarına dair herhangi bir iz bugüne dek bulunamamıştır⁵⁷ Neolitik Dönem'e ait bir başka örnek, Ras Samra Vc evresine aittir. Burada bulunmuş hayvan ayağı biçimli bir amulet-mühür, hayvan biçimli mühürlerin erken tarihli örneklerinden biridir.(Lev. VI-1)⁵⁸

M.Ö. 4. bin yıl ikinci yarısında Mezopotamya'da, mühür-amuletlerin çoğu renkli kalker taşlarındandır. Bunlar üzerindeki bazı hayvan figürleri matkap deliklerinden oluşturulmuştur. Formlar arasında oturan insan, akbaba, aslan, domuz, tilki, boğa, keçi, aslan başı bulunabilir. Hayvanlar genelde uzanmış şekilde verilir. Dönemin sonlarında, baskı yüzeylerindeki, gruplar halinde matkap deliklerinin oluşturduğu bezemeler(bazen hayvan formu oluşturlardı) ise azalmaya başlar. Collon bunların mühürlemede kullanıldığına dair kanıtlar olmadığını belirtmiştir.⁵⁹ Bu tipte mühürler Nuzi, Ninive, Grai Resh, Nuzi, Tell Brak, Tello, Ur, Uruk, Hafaçi, Fara gibi merkezlerde bulunmuşlardır.⁶⁰

Bu konuda en bol örneği, Eski Suriye yerleşimlerinden biri olan Tell Brak sağlamaktadır. Burada, Mallowan'ın kazılarında; *Grey Brick Stratum*⁶¹ olarak adlandırılan tabakada çok sayıda hayvan şeklinde mühür-amulet ele geçmiştir. (Lev. VI-2, 3) Genelde Geç Uruk ve Cemdet Nasr dönemlerine tarihlendirilirler. Malzeme olarak çoğunlukla siyah serpantin, fayans ve kemik kullanılmıştır. Bu amuletlerin çoğunluğunun alt yüzlerine çeşitli bezemeler işlenmiştir ve ortalarına bir askı deliği

⁵⁷ Türkcan, 2007

⁵⁸ Von Wickede, 1990: lev. 1

⁵⁹ Collon, 1997: 12

⁶⁰ Homes-Fredericq, 1970: 15

⁶¹ Mallowan'ın adlandırdığı bu tabakanın güncel tarihlemesi tartışmalı olmakla beraber, bu döneme ait tapıntıdan ele geçmiş göz idoller Orta Uruk Dönemine tarihlendirilir. (Matthews, 1997: 171)

açılmıştır. Bunların tanrıların ya da onun hizmetindeki kişilerin mülkiyet göstergeleri olup olmadığı bilinmemektedir. Tell Brak'ta bulunmuş amulet-mühürlerin büyük bir bölümünün tanrılara adandığı düşünülür. Bunlar tapınakların depo odalarında ele geçirilmişlerdir. Bir kaçı ise tuğlaların içine gömülü şekilde bulunmuştur. Formlar; aslan ceylan, dağ keçisi, oturan ayı ve maymun, koyun, koç, boğa, inek, kurbağa ve tavşan gibi hayvanlardan oluşur. Akbaba, kartal, tilki, köpek, kirpi, domuz, ördek, balık ve eşek ise daha az sayıdadır. Yüzlerce nesne tutarındaki bu zengin kolleksiyon, dönemin inançları hakkında önemli bilgiler içerir. Bu amuletler, hayvanların özelliklerine dair büyük bir farkındalık sahibi sanatçılar tarafından büyük bir canlılıkla işlenmiştir. Gerçekten de bu küçük parçaları üretenler, vahşi hayvanları doğal ortamlarında dikkatlice gözlemlemiş olmalıdırlar. Bu sanatçılar, güçlü plastik yeteneklerini doğal bir ritimle kombine ederek sade bir sanat anlayışı oluşturmayı başarmışlardır. Dikkat çeken bir durum ise, hayvanların sık sık insan kontrolünde olmalarına uygun şekilde, uysal bir durumda tasvir edilmiş olmalarıdır. İnek, koç, ceylan gibi hayvanlar sık sık dinlenirken ve başları geriye dönük olarak tasvir edilirken, uzanmış aslanların ise başları pençelerinin üzerindedir. Maymun ve ayı her zaman oturur durumda verilirken, kurbağa ise başı yukarı doğru kalkık anında tasvir edilir. Bu hayvan modellerinin amaçları için çok fazla şey düşünülür. Tanrı simgeleri, hayvan dünyasında egemenlik sağlamada yardımcı sihirsel güçlere sahip objeler, bir tanrının ya da insanın kişisel mülkiyet göstergesi gibi düşünceler bunlardan bazılarıdır.⁶²

Mezopotamya ve Suriye'de çivi yazısının ortaya çıkması ve buna paralel olarak silindir mühür kullanımının başlaması sonucu, bir çok yerleşimde damga

⁶² Mallowan, 1947: 40-42

mühür kullanımı durmuştur. Ancak Anadolu ve Ege’de damga mühür kullanımı sürmüş, bu bölgelerde M.Ö. III. Ve II. bin yıla ait hayvan biçimli damga mühür örnekleri görülmeye devam etmiştir.

Hayvan biçimli mühürlerin Mısır’da ortaya çıkışı Mezopotamya’ya göre biraz daha geç bir döneme rastlamaktadır. Mısır’da yaklaşık M.Ö. 2500’lerde bir grup taştan yapılmış, alt yüzlerine hayvan figürleri ile geometrik desenlerin işlendiği amulet⁶³ üretilmiştir. Bunlar özellikle, sıradan insanlardan oluşan kadın ve çocuk mezarlarında bulunmuştur. Bu objeler bir süre sonra, arkalarında küçük düğme kulp benzeri çıkıntılarının yer aldığı biçime (bu yüzden bazı araştırmacılar bunları düğme mühürler olarak adlandırmıştır) ve buna paralel olarak hayvan biçimli kulba sahip mühür tipine doğru evrimlenirler. ⁶⁴ (Tablo V) Bunlar üzerinde hayvan figürleri, geometrik bezemeler, bazılarının hiyeroglif olması muhtemel ve bazılarınınnsa açıkça hiyeroglif olduğu anlaşılan işaretler kazınmıştır. Eğer bunlar damga mühür olarak kullanılmış olsalardı, baskıları da ele geçmeliydi. Sayısız çeşitlilikleri ise bunların kişisel olduklarını düşündürür. Bunlar şüphesiz ki mühür olarak kullanılmış olabilir, ancak bunların yayınlarda herhangi bir baskısına rastlanılmadığı konusunu da kabul etmek gerekir. Guy Brunton adlı araştırmacı, çok fazla çeşitlilik gösteren bu tür küçük objeler için mühür-amulet terimini kullanmıştır. Tipik örnekler; altın, fildişi, kemik, steatit gibi çok çeşitli hammadde yelpazesine sahiptir.⁶⁵

⁶³ Ward bunları amulet olarak adlandırmıştır. Bu objeler üzerinde terminolojik tartışma için bkz: Amulet, Mühür, Mühür-Amulet

⁶⁴ Ward, 1994: 186

⁶⁵ James, 1997: 33

III. ÖNASYA'DA MÜHÜR SANATININ GELİŞİMİ

III.1 Tarih Öncesi Damga Mühürler

Mühür kullanımına ilişkin en eski bilgiler, M.Ö. 7. Bin yıla tarihlenen, Suriye, Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'da bulunmuş damga mühürler ile sağlanmaktadır.⁶⁶ Ras Şamra Vc⁶⁷, Tell Buqras⁶⁸, Tell al-Kaum⁶⁹, Shir⁷⁰ en eski damga mühür örneklerinin ele geçtiği merkezlerden bazılarıdır. Bunların baskılarına ait en eski örnekler, Tell Bugras⁷¹, Tell al Kowm⁷², Tell Sabi Abyad, Ain-el-Kerkh, Tell Boueid⁷³'in Neolitik Dönem tabakasından bulunmuş baskılardır. Akeramik Neolitik Dönem sonlarına denk gelen mühür kullanımı, gelişmiş yerleşimler ve daha komplike bir toplumsal yaşam ile açıklanabilir. Damga mühürler, silindir mühürlerin gelişimine kadar Yakındoğu'da geniş bir coğrafyada kullanılmışlardır.⁷⁴

Anadolu'da, Göller Bölgesi'nde Bademağacı yerleşmesinde, Çatalhöyük ile çağdaş ve onun kadar gelişkin özellikler sergileyen pintaderaların/damga mühürlerin varlığı bilinmektedir.⁷⁵ Ayrıca, Göller Bölgesi'nde Höyücek'in Tapınak Dönemi (Erken Neolitik 3), Kutsal Alanlar Dönemi ve Hacılar'ın Erken Kalkolitik Çağ tabakalarında, erken mühür örnekleri bulunmaktadır.⁷⁶ Bunlar yuvarlak, oval ya da haç şeklinde olup arkalarında çıkıntıları mevcuttur. Tekstil ürünlerinde, deride, ciltte,

⁶⁶ Abay, 2001: 321

⁶⁷ Von Wickede, 1990: lev. 1-3

⁶⁸ a.g.e: lev. 4-5

⁶⁹ a.g.e: lev. 14

⁷⁰ Bartl, 2013: 423

⁷¹ Akkermans, ve diğ., 1983: 335-372

⁷² Marechal, 1982: 217

⁷³ Duistermaat, 2013: tab. 28.1

⁷⁴ Abay, 2001: 321

⁷⁵ Duru, 2008: 106

⁷⁶ Umurtak, 2000: 1

hatta ekmekler üzerinde kullanılmış olabilirler.⁷⁷ Mühürlerin ahşap gibi bazı dayanıksız malzemelerden de yapılmış olabileceği görüşünün, Hacılar ve Kuruçay gibi pek çok Neolitik merkezde mühür bulunamamasına açıklık getirebileceği düşünülmektedir.⁷⁸

Kuzey Irak'ta yer alan Arpaciyah'ta bulunmuş ve yaklaşık olarak M.Ö. 5000'e tarihlenen baskı örnekleri; birbirini kesen çizgisel hatlardan oluşan bezemeleri taşıyan, bir çoğu taştan yapılmış ve askı deliklerine sahip amuletlerle ilişkilidir. Bunlar arasında el formu yaygındır. Basit çizgisel bezemelere sahip damga mühür ve amuletler, çakmaktaşının ileri geri hareket ettirilerek oluklar oluşturması ile tasarlanmışlardır.

M.Ö. 4. bin yılın ilk yarısında, Güney Mezopotamya ve Susa'da çoğunlukla yerel özellikler sergileyen farklı tipler belirmiştir. Bunlar, yarı küresel ya da oval formlardan oluşur ve üzerlerinde geometrik ya da basit hayvan figürlerinin yer aldığı bezemelere rastlanır. Bazı hayvan figürleri matkap deliklerinden oluşturulmuştur.⁷⁹

M.Ö. 4. bin yıl damga mühürlerinde bezemelerin daha özenli işlenmesinin yanında bezeme olarak stilize hayvan ve bazen insan figürleri de yer almıştır.⁸⁰

Diğer bir önemli grupsa, iyi şekilde hazırlanmış hayvan biçimli mühürlerdir. Mühür-amuletlerin çoğu renkli kalker taşlarından. Formlar arasında oturan insan, akbaba, aslan, domuz, tilki, boğa, keçi, aslan başı bulunabilir. Hayvanlar genelde uzanmış şekilde verilir. Bunların formları yatar biçimdeki hayvanlar, aslan veya akbaba başları veya yarıküre şeklindedir. Baskı yüzeylerinde matkap delikleri ile

⁷⁷ Collon, 1990: 14

⁷⁸ Umurtak, 2000: 6

⁷⁹ Buchanan, 1981: 30

⁸⁰ Collon, 1997: 12

oluşturulan bezemeler yer alır. Bu matkap delikleri bazen bir araya getirilerek hayvan desenleri oluşturmuştur.

M.Ö. 4. bin yıl sonlarında baskı yüzeylerindeki, gruplar halinde matkap deliklerinin oluşturduğu bezemeler unutulmaya yüz tutmuştur. Collon bunların mühürlemede kullanıldığına dair kanıtlar olmadığını belirtmiştir. Bu aşamada yeni bir mühür türü gelişmiştir. Bu yeni mühür tipi "silindir mühür" olarak anılır.⁸¹

III.2 Silindir Mühürlerin Ortaya Çıkışı

Silindir mühürler ilk olarak Güney Mezopotamya'da Geç Uruk Dönemi boyunca (M.Ö. 3300-3000) kullanılmışlardır. Silindir mühürlerin kullanımının başlangıcı, çivi yazılı tabletlerin ortaya çıkışı ile neredeyse eş zamanlıdır. M.Ö. 4. bin yılın son çeyreğinde ticaretin gelişimi mühür kullanımını teşvik etmiştir.⁸²

Silindir mühür ve yazının ortaya çıkışı, kuşkusuz ticaret ve bununla ilgili kil *token*ler üzerindeki işaretlerin Güney Mezopotamya'da geliştirilmesinin sonucudur. Güney Mezopotamya sınırlı doğal kaynaklara sahip olsa da sulamalı tarım burayı verimli hale getirmiştir. Sulamanın geliştirilmesi ise işbirliği halinde ve iyi organize olmuş bir toplumu doğurmuştur. Böylece kaynaklar toplanırken, üretim fazlası ile ticaret yapılmış ve güneyde eksik olan hammaddeler kuzeyden ve doğudan temin edilmiştir.⁸³

⁸¹ Collon, 1997: 12

⁸² Nissen, 1977: 15; Kühne, 1980: 25-27

⁸³ Collon, 1990: 14

Token olarak adlandırılan objeler, farklı malları ve farklı miktarları belirtmek için farklı şekiller ve farklı işaretlerle üretilmişlerdir. Bu *token*ler Güneybatı İran'da Susa'da kil bir topun içerisine yerleştirilmiş ve mühürlenmiş halde bulunmuştur. Bir mal sevkiyatına eşlik etmesi gereken bu kil top, herhangi bir uyuşmazlık ya da şüphe durumunda kırılır ve *token*ler ile gerekli kontrol gerçekleştirilirdi. Kil topun dışındaki baskılar veya kazınmış işaretler; *token*lerin şekil ve sayısını belirten bir özet niteliğindedir. Yazıya atılan ilk adım niteliğindeki bu basamak Güney Mezopotamya'da Uruk'da geliştirilmiş ve yazının temelleri atılmıştır. Daha sonra bu kil topların ve tabletlerin mühürlenmesi için, daha geniş bir alanı kaplayan yeni bir mühür formu geliştirildi. Bu formun adı silindir mühürdür. Adından da anlaşılacağı gibi silindir şeklindeki bu mühürün üzerine kazınmış bezemeler, basıldığı alanda tekrar eden sahneler oluşturur. Erken silindir mühürler üzerinde bir kulp bulunabilirdi ve bu kulp bazen hayvan şeklinde olabilirdi. Yaklaşık olarak M.Ö. 3 bin yıllarında, bu mühürlerin ortasında askı delikleri oluşturulmuş ve böylece sahibinin boynuna veya bileğine asılabilmesi veya iğne ile elbisesine sabitlenebilmesi sağlanmıştır.⁸⁴ Böylece silindir mühürler ve yazının ortaya çıkışı bir paralellik izlemiş ve bu nedenle silindir mühür kullanan toplumlar, yazıyı da kullanan toplum olmuşlardır.

Silindir mühürün daha geniş bir baskı alanına sahip olması, onu büyük depolama kaplarının ve kapıların mühürlenmesinde daha uygun hale getirmiştir.⁸⁵ Silindir mühürler, Uruk genişlemesi ile, Mısır, Filistin, Kuzey Suriye ve Anadolu'ya

⁸⁴ Collon, 1990: 15

⁸⁵ Nissen, 1977: 15; Kühne, 1980: 25-27

yayılmış ve neredeyse 2 bin yıl boyunca, Yakındoğu'da birkaç istisna haricinde silindir mühür kullanılmıştır.⁸⁶

Silindir mühür kullanımı çivi yazısı ile yayılmış ve Mezopotamya'da çivi yazısının kullanıldığı ülkelerde talep görmüştür. Bu süreçte bir başka mühür formu gelişmiştir. Damga-silindir olarak anılan bu mühürler, silindir mühür benzeridir ancak taban kısmı da bir damga mühür işlevi görmüştür.⁸⁷ Damga-silindir mühür terimi ilk olarak Bernett tarafından kullanılmıştır.⁸⁸

Geçmiş yorumlama açısından silindir mühürler, damga mühürlerden çok daha fazla bilgi sağlarlar. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Örneğin, damga mühürler yukarıda gördüğümüz gibi, genellikle yazı kullanmayan toplumlarla ya da çabuk kaybolan malzeme üzerine yazıyı uygulamış toplumlarla ilişkilidir. Sonuç olarak damga mühürlerin idari anlamdaki kullanımına ilişkin veriler sınırlıdır. Yazıyı öğrenmemiş kültürler genelde yoksul ve aynı zamanda teknik açıdan daha az gelişmiş bir özellik sergilerler. Bu yüzden onların mühürleri yumuşak-daha kolay işlenebilir taşlardan üretilmiştir, tasarımları ise dönemlere göre daha az farklılık gösterir. Damga mühürler şekil değişikliklerine göre sınıflandırılırsalar da, yüzyıllardır bu yönde sınırlı değişime uğramışlardır. Damga mühürün baskı yüzeyi de, silindir mührü göre sınırlıdır ve bu yüzden yazıt veya bezeme için daha küçük bir alana sahiptir.⁸⁹

Suriye, Mezopotamya ve İran halklarının silindir mühür kullanmaya başladıkları dönemde Anadolu'da damga mühür kullanımı devam etmiştir. Asur

⁸⁶ Abay, 2001: 321

⁸⁷ Collon, 1990: 17

⁸⁸ Abay, 2001: 321

⁸⁹ Collon, 1990: 18

Ticaret Kolonileri Çağı'nda, Asurlu tüccarların etkisiyle silindir mühürler kullanılmışsa da, bu çağın ardında tüccarların ülkeden ayrılmasıyla birlikte tekrar damga mühür kullanımı yaygınlaşmıştır.⁹⁰

Silindir mühürler 3 bin yılı aşkın bir süre kullanılmıştır. Ancak, kil tabletler üzerine uygulanan çivi yazısı sisteminin yerini, başka materyaller üzerine olan diğer alfabetik yazı sistemlerinin alması ile silindir mühürlerin kullanımı da durmuştur. Ticaret, bu büyük değişimde bir kez daha önemli bir rol üstlenmiştir.⁹¹

III.3 Damga Mühürlerin Tekrar Popüler Olması

Doğu Akdeniz sahili boyunca uzanan ülkelerin geçimleri uzun bir süredir ticarete dayalıydı. Gemileri; Anadolu, Kıbrıs, Mısır ve Ege'ye giderken, kervanları ise Mezopotamya ve ötesine yol almıştır. Ticari faturalarını tek bir yazı sisteminde uygulasalar da, bu faturalar farklı farklı dillerden oluşmaktaydı. Ayrıca bu yazı sistemi yüzlerce farklı işaret içeriyordu. Kuşkusuz, bu durum ticarete büyük zorluklar yaratmıştır. Levant bölgesinde, M.Ö. II. bin boyunca otuzdan fazla işaret bulunmayan bir alfabe oluşturma girişimleri sonucunda, M.Ö. I. binde Fenikeliler kendi adlarını taşıyan alfabelerini yaygınlaştırmıştır. Bu yazı sisteminin kabulü ile damga mühürün kullanımı tekrar yaygınlaşmıştır.⁹²

Asur saray yönetiminin, M.Ö. 9. yüzyıl ikinci yarısında damga mühürleri benimsediğine tanıklık ederiz. Çok sayıda baskı günümüze ulaşsa da, mühürlerin

⁹⁰ Özkan, 2011: 148

⁹¹ Collon, 1990: 17; Abay, E., 2001: 321

⁹² Collon, 1990: 17

sayısı azdır. M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren, çok sayıda konik ya da piramidal şekilli, üzerinde mücadele veya tapma sahneleri taşıyan mühür vardır.⁹³

M.Ö. 331'de Akhamenid Pers İmparatorluğunun çöküşü ile çivi yazılı tablet kullanımı durmuş ve silindir mühürler tamamen demode olmuştur.⁹⁴

III.4 Mühür Yapımında Kullanılmış Malzemeler

Mühürler; genellikle taş bezen de kemik, fildişi, fayans, cam, metal, ahşap, pişmiş toprak veya güneşte kurutulmuş kil gibi sert malzemeden üretilmişlerdir.⁹⁵

Peki taş seçimini belirleyen unsurlar nelerdir? İdeal taş, günlük kullanım sırasında karşılaşılabilecek aşınmalara karşı yeterince sert, işleme sırasında ise buna mücadele edecek kadar yumuşak olmalıdır. Taş açısından pek de zengin olmayan Güney Mezopotamya düşünüldüğünde, seçimi etkileyen faktörler arasında ulaşılabilirlik de göz önüne alınmalıdır. Renk, doku ve daha sonra bazı taşlarla ilişkili hale gelen sihirli güçler de bu seçimde etkin rol oynamıştır.⁹⁶

Anadolu'da da durum farklı değildir. Burdur Antalya Bölgesi'nin Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönem mühürleri taş ve kilden yapılmıştır. Görece kolay bulunabilen, kazımaya uygun, fazla sert olmayan değersiz taşların kullanıldığını görürüz.⁹⁷

⁹³ Collon, 1997: 15

⁹⁴ Collon, 1990: 17

⁹⁵ Collon, 1990: 11

⁹⁶ Merrillees, 1990: 26

⁹⁷ Umurtak, 2000: 5

Beklenildiği gibi teknik açıdan ve alet bakımından daha ilkel olunan erken dönemlerde, kil, ahşap, sabuntaşı, serpantin ve kalsit (kireçtaşı) gibi daha kolay şekillendirilen yumuşak malzeme seçilmiştir. Ubeyd öncesi dönemin taşları genelde yumuşak taşlardır.⁹⁸ 1-3 mohs sertliğindeki taşlardan yapılmış mühürler Ubeyd döneminde hakimdir. Bunların kullanımı III. Ur Hanedanlığı dönemine kadar devam eder. Sık kullanılan taşlar arasında steatit, mermer, kireçtaşı, alabastar vardı. Teknikler ve gereçler geliştiğinde ise hematit, lapis lasuli ve kalsedon gibi sert taşların kullanımı başlamıştır ki bunlar 4-7 mohs sertlik derecesi arasında değişir.⁹⁹ Eski Babil ve Kassit döneminde 4-6 sertlik derecesindeki taşlar rağbet görmüştür. Hematit, lapis ve obsidyen bu dönemde kullanılmışlardır. Orta Asur döneminden Sasani dönemine kadar 7 mohs derece sertlikteki taşlar hakimdir.¹⁰⁰ Ancak bu durumun, çok daha karmaşık bir sürecin çok kaba bir genellemesi olduğu unutulmamalıdır.¹⁰¹

Moorey, British Museum Mühür Kataloğunda bulunan eserleri incelemesi sonucu benzer sonuçlara varmıştır. Başından itibaren, M.Ö. 6. bin yılda, kuzeyde ve Zagros bölgesinde Mezopotamya doğu sınırı boyunca, mühür ve kolye-mühürler, genellikle çakmaktaşı ya da obsidyen aletler ile kolayca işlenebilen yumuşak ve koyu renkli taşlardan imal edilmişlerdir.¹⁰² Malzeme çeşitliliği sınırlıdır. Klorit ve kireçtaşı tercih edilmiştir ve bunlar çoğunlukla koyu renklere sahiptir.¹⁰³ Yarım Tepe I'nin Hassuna döneminde, kuvarsitten yapılmış kazıma linear desenlere sahip kolye mühürler bulunuyordu. Daha sonra, Halaf kültürünün kapsadığı alanda ve Yarım Tepe II'de

⁹⁸ Merrillees, 1990: 27

⁹⁹ Merrillees, 1990: 27

¹⁰⁰ Moorey, 1999, 74

¹⁰¹ Merrillees, 1990: 27

¹⁰² Moorey, 1999, 74

¹⁰³ Collon, 1990: 31

mühürler artık daha çeşitlidir. Mühürlerin çoğu eskiden olduğu gibi klorit, serpentin ve steatit türü taşlardan üretilmiştir. Aynı zamanda diyorit, mermer, kaya kristali ve kumtaşı da kullanılmıştır.¹⁰⁴

Tepe Gawra'da XIII. tabakada(Geç Ubeyd) ve XII. tabakada (Erken Uruk) mühürlerde artış kaydedilmiştir. Mühürlerin üretiminde, çoğu Mezopotamya bölgesinde bulunmayan ve bir kısmı uzak bölgelerden ithal edilmiş olan çok çeşitli taşlar kullanılmıştır. Örneğin; serpantin, steatit, lapis lasuli, akik, hematit ve obsidiyen gibi...¹⁰⁵ Tepe Gawra XIII-XI'de (Geç Ubeyd) bulunan neredeyse 200 mühürün, %60'a yakınının steatit ve serpantinden yapıldığı kaydedilmiştir.¹⁰⁶ Kuzey Mezopotamya'daki Tepe Gawra'da artık egzotik hammadde arayışına dair kanıtlar mevcuttur.¹⁰⁷ Gawra XIII ve çağdaşı Uruk IV'te en erken lapis lasuli mühür örneklerine rastlanır.¹⁰⁸

M.Ö. III. bin yılın ilk yarısında, Erhanedan Dönemi'nde, damga mühürlerin yerini hemen hemen, açık renkli yumuşak taşlardan yapılmış silindir mühürler almıştır. Mühür taşlarının en prestijlisi olan lapis lasuli, Erhanedan II döneminde giderek daha popüler olmuştur. Klorit, steatit, serpantin gibi koyu renkli yumuşak taşların kullanımı oldukça nadirdir.¹⁰⁹

Mezopotamya'da, herhangi bir dönemdeki mühür yapımında kullanılmış taşların çeşitliliğinde en yüksek oran Akkad Dönemi'nde (M.Ö. 2340-2200) karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu dönemde daha çok renkli taşlar tercih

¹⁰⁴ Moorey, 1999, 74

¹⁰⁵ Moorey, 1999, 74

¹⁰⁶ Moorey, 1999, 75

¹⁰⁷ Collon, 1990: 31

¹⁰⁸ Moorey, 1999, 75

¹⁰⁹ Moorey, 1999, 75

edilmektedir.¹¹⁰ Akkad döneminde Serpantin kullanım oranında büyük bir yükseliş göze çarpar.¹¹¹ Akkad Döneminin en yaygın taşı, özellikle dönem başlarında, siyahımsı yeşil serpantindir.¹¹² Bazı diyorit ve çeşitli kuvars türleri de (yeşil ve kırmızı akik, kaya kristali) oldukça yaygındır.¹¹³

M.Ö. III. bin yılın sonlarında, Post Akkad ve III. Ur dönemlerinde, mühür taşı olarak klorit serpantinini yerini almıştır. Benzer bir model, Diyala yerleşimleri ve Nippur'da da gözlenir. Bu durum Sümer'in klorit vazolarının üretimi ile ilgili olabilir. Post Akkad döneminde kalsit ve lapis lasuli kullanımı düşüktür.¹¹⁴

M.Ö. II. bin yılın ilk 400 yılında, demir oksitli taşlar; ağırlıklı olarak hematit, daha nadiren götit (hematit ile ilgili materyal) ve manyetit kullanılmıştır. Demir oksitlere Anadolu'nun volkanik alanlarında, Yukarı Fırat bölgesinde erişilebilir. Bunlar, Anadolu ve Suriye'de silindir mühürlerin yapımında fazlaca kullanılmışlardır. Daha büyük ve kaliteli mühürlerde serpantin, kalsiyum bazlı taşlara üstünlük sağlaması söz konusudur. Kloritin kullanımı ise aralıklarla sürmüştür.¹¹⁵ Dikkat edilmesi gereken nokta ise, hematinin daha önce ve daha sonra, nadir de olsa kullanılmasıdır. Ancak bu kullanım oranı, M.Ö. II. binin ilk yarısı ile boy ölçüşemez. Daha az kaliteli mühürler, daha yumuşak ve koyu taşlar olan klorit, serpantin ve kireçtaşı gibi malzemelerle üretilmişlerdir. Bunlar muhtemelen,

¹¹⁰ Collon, 1990: 31

¹¹¹ Serpantin'in yüzdesi, British Museum Koleksiyonu verilerine göre Erhanedan III döneminde %8 iken, Akkad döneminde 46'ya yükselir. Marcopoli Collection verilerinde ise 21'den 66'ya yükselir. (Moorey, 1999, 75)

¹¹² Collon, 1990: 31

¹¹³ Moorey, 1999, 75

¹¹⁴ Moorey, 1999, 75

¹¹⁵ Moorey, 1999, 75

hematitin daha ucuz taklitleridir. ¹¹⁶ Hematitin kırılkan yapısı ve sertliği nedeni ile işlenmesinin el aletleri ile gerçekleştirildiği düşünülür. ¹¹⁷

M.Ö. II. bin yılın 3. çeyreğinde, mühürlerde fayans ve camın popülerliğinin artmasının sonucu olarak, doğal taşların kullanımı bu durumdan etkilenmiştir. Mühürler için hematit nadiren kullanılmıştır. Kıbrıs bu dönemde yerel stillerde hematit silindir mühürlerin işlendiği tek bölgedir. Mezopotamya'da kullanılan sert taşlar arasında renkli kuvarslar, akik, kaledon, yeşim taşı ve çok daha nadir olarak lapis lasuli, feldspat ve obsidyen yer alır. Daha düşük kalitedekiler ise önceden de olduğu gibi kalsit, serpantin, akik gibi koyu renkli yumuşak taşlardan yapılmışlardır. ¹¹⁸

Geç Asur ve Geç Babil döneminde Kaledon'ın ağırlıklı olduğunu görüyoruz. ¹¹⁹

Mühür yapımında kullanılan bir diğer malzeme ise fildiştir. Fildişi yetişkin hayvanlarda oluşur, gençlerde ise küçük emareler vardır. Fildişinin gözenekleri taze oldukları zaman üzerinde çalışmayı ve oymayı kolaylaştıran yağlı bir madde içerir, bu aynı zamanda fildişinin parlak yapısına da katkıda bulunur. Bazı kültürlerde (örneğin Eski Yunan) fildişinin bu özelliğini korumak için yağlandığı bilinir. ¹²⁰

Fillerin yaşayan iki türü, Hint olarak da bilinen Asya filleri(*Elephas maximus*) ve Afrika filleridir(*Loxodonta africana*). İki türde de dişleri genelde erkekler taşır, dişilerde ise ya daha küçüktür ya da hiç yoktur. İki türün dişlerinin yapı ve şekilleri

¹¹⁶ Collon, 1990: 36

¹¹⁷ Merrillees, 1990: 27

¹¹⁸ Moorey, 1999, 76

¹¹⁹ Moorey, 1999, 76

¹²⁰ Moorey, 1999, 116

de farklıdır. Afrika fillerinin dişleri, Asya fillerinin dişlerine göre daha büyük ve kavislidir.¹²¹ Afrika ve Asya fillerinin dışında, tartışmalı olmakla beraber Suriye fili olarak tanımlanan bir tür daha vardır. I. bine kadar, Suriye fili için metinsel, sanatsal ve osteolojik(kemiksel) kanıtlar olmasına rağmen bazı yazarlar, Suriye fili için, Asya filinin bir alt türü olduğu görüşünü savunurlar. "Suriye fili" teriminin coğrafya açısından kullanımı uygun olsa da, bu bölgede yaşayan fillerin Asya fillerinden fiziksel farklılıkları çok net vurgulanamadığı için ırksal bir ayırım oluşturacak şekilde "Suriye fili" teriminin kullanımı uygun değildir. Suriye'de yaşamış fillerin; Pleistosen dönemde Afrika'dan olan göç ile değil, daha sonra yapay bir hareketlenme ile buraya geldiği görüşü ileri sürülmüştür. Zoologlar bu konuda, ithal bir sürünün başarılı bir üreme sonrası oluşan "grup popülasyonu" açıklamasını daha mantıklı bulmaktadır. Belki de M.Ö 1500 sonrasında doğal çevrenin yavaşça bozulması, ormanların azalması ve avcılarının giderek artması sonucu sayıları azalmış ve Geç Asur Dönemi sonlarına doğru bu fil topluluğu ortadan kalkmıştır.¹²²

¹²¹ Moorey, 1999, 116

¹²² Moorey, 1999, 117

IV. BİR MESLEKDALI OLARAK MÜHÜR KAZIYICILIĞI

IV.1 Mühür Ustaları ve Çalışma Koşulları

Eski dönemlerde kullanılan kazıma metotlarını anlamak ve gereçlerini tespit etmek çoğu zaman zor olmuştur. Bilgilerimiz kazı raporları, hammadde ve yontma tekniklerine dair çalışmalar üzerinden sağlanmaktadır. Eski metinlerde; mühür yontucuların yaşamları veya mesleklerine dair bilgiler sınırlıdır.¹²³ Porada'ya göre bu mesleğin geçmişi, taş kap yapımı sonucu taşı işleme tekniklerinin geliştiği dönemlere uzanmaktadır.¹²⁴

Sümerce'de mühür kazıyıcılar için kullanılan kelime “*bur-gul*” dur. (Akkadça: *parkullu* veya *purkullu*) Bu kelimenin ikinci hecesini oluşturan *-gul* ise taş kaplarla ilgili aktiviteler ile ilişkilendirilir. Oppenheim'a göre “*purkullu*”; mühür kazıyan, taş kap oyan ve aynı zamanda taş kabartmalarla uğraşan bir zanaatkardır.¹²⁵

Mühür ustalarının çalışma koşulları gibi bazı bilgilere rastlayabilmek kimi zaman mümkündür. Örneğin Ur'dan ele geçmiş bir tablette, mühür kazıyıcılarını da içine alan taş ustaları ve kıymetli taş işleyicileri hakkında bilgiler sunulur. Anlaşıldığına göre taş ustaları; ahşap, deri, kamış ustaları ile beraber çalışmıştır. Bu atölyelerde alabastar gibi yumuşak taşların yanında; lapis lasuli ya da kuvars gibi sert taşlar da kullanılmıştır. Bu ustalar, taşı sadece kazıyıp, işlememiş; aynı zamanda fayans ya da erken cam örnekleri gibi yapay malzemeler de üretmişlerdir. Bu da, atölyelerde taşı işlemenin yanında madde üretimi (cam-fayans) yapıldığının

¹²³ Merrillees, 1990: 23

¹²⁴ Porada, 1977: 7

¹²⁵ Porada, 1977: 7

göstergesidir.¹²⁶ Alalah'tan ele geçmiş, M.Ö. 15-14. Yüzyıllara ait bir başka yazılı belgede de, deri, dokuma, taş ve mühür ustalarının aynı atölyede çalıştığından bahsedilir. Söz konusu Alalah tabletinde, 16 ahşap, 3 taş, 5 dokumacı, 12 deri, 16 maden ve bir mühür ustasının isimleri sıralanmıştır.¹²⁷ Pers döneminden bir başka metinde ise, bir kölenin mühür kazıyıcı ustanın yanında çırak olarak eğitim almasından bahsedilmektedir.¹²⁸ Bu konuda bir diğer bilgi kaynağı M.Ö. 6. yüzyıla ait çıraklık sözleşmelerinden sağlanmaktadır. Theophrastus'un M.Ö. 4. yüzyılda ve Pliny'nin M.S. 1. yüzyılda yazdığı klasik eserleri, muhtemelen M.Ö. 1. bine kadar giden bir geçmişe sahip taş işleme teknikleri hakkında bilgiler verir.¹²⁹

Anadolu'da, mühür ve mühür baskılarına işlenmiş Hitit meslek dalları arasında "mühür kazıyıcı" olarak anılan bir meslek bulunmaktadır. Ali ve Belkis Dinçol'e göre, "mühür kazıyıcısı" da tıpkı katipler gibi okur yazar olma önceliği nedeni ile önemli bir meslek mensubu olmalıydı.¹³⁰ Hititçe'de "mühür kazıyıcısı" ve "taş ustası" için kullanılan kelime ^{LU}BUR.GUL 'dur.¹³¹

IV.2 Mühür Kazıyıcılarının Kullandıkları Araç-Gereçler

Özellikle kıymetli taşların kesimi ile ilgili nesneler, M.Ö. 5. bin yıldan başlayarak bir çok yerleşimde ele geçmektedir. Ancak bunlardan çoğu raporlarda keski ya da iğne olarak bahsedilmektedir. Mackay; Kish'te, A mezarlığında ele geçmiş bir bakır keski için bu olasılıktan şöyle bahsetmiştir. "*Muhtemelen oyma-*

¹²⁶ Pittman, 1987 :14

¹²⁷ Porada, 1977: 7

¹²⁸ Pittman, 1987 :14

¹²⁹ Merrillees, 1990: 23

¹³⁰ Dinçol, Dinçol, 2002: 428

¹³¹ Ünal, 2007: 88

yontma için kullanılmıştır ancak bunlardan hiç biri çok sert yüzeyler üzerinde kullanıldığına dair işaretler göstermez". Mezopotamya'nın Diyala Bölgesi'nde yer alan Tell Asmar'da, M.Ö. 2300'e tarihlenen kişisel bir evin kazısı sırasında bulunan bir kap içerisindeki bir dizi bakır alet, mühürcülükte sert taşların kullanımının arttığı Akkad dönemine aittir. Frankfort keski ya da oyma amaçlı bu aletlerin tamamlanmamış silindir mühürler ile bulunduğunu belirtmiştir. (Lev. III-2) Delme konusunda bilgiler sağlayan diğer aletler ise, Doğu İran'da yer alan Shahr-i Sokhta'da, Batı Pakistan'da yer alan Chandu-daro'da, Güney Mezopotamya'da yer alan Ur'da ve Yukarı Mısır'da yer alan Hierakonpolis'de M.Ö. 2700-2300 tarihlerine ait tabakalardan bulunmuştur. Taş matkap kafaları olarak tanımlanan bu gereçler, granit ve bazalt gibi sert taşlardan, bazen de çakmaktaşıdan yapılmışlardır. (Bunların hepsi de 6-7 mohs sertlik derecesindedir) Söz konusu aletler ile yapılmış deneylerde bunların, akik gibi sert taşlardan ziyade; steatit ve alabastar gibi daha yumuşak taşların işlenmesinde başarılı olduğu görülmüştür.¹³²

Anadolu'da Neolitik Dönemde, Burdur Antalya Bölgesi'nde, tutamak kısmı ve mühür kaidesinden oluşan mühürlerin önce kabaca şekillendirildiği, daha sonra rötuşlanarak kazıma işleminin yapıldığı düşünülür. Kazıma işlemi, mühürün gövde ve kaidesinin şekillendirilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bir mühürün şekillendirilmesindeki ilk aşamada; koparmaya, kazımaya ve törpülemeye uygun aletlere gereksinim duyulmuş olmalıdır. Baskı yüzeyinin kazınmasında ise, ince uç ya da kalemler kullanılmıştır. Aletler kemik, boynuz, çakmaktaşı ya da obsidyendendir. Höyücek'in incelenmiş olan yontmataş topluluğunda kalemler bulunmasa da, çoğu uçları kırık durumda bulunan dilgilerin mühür kazıma işlerinde

¹³² Merrillees, 1990: 23

kullanılmış olabileceği bildirilmiştir. Taş aletlerin ahşap ya da kemik bir sapa geçirilerek kullanılmış olması olasıdır.¹³³ Mühürlerde bulunan askı deliklerinin, kolye taneleri ve boncuklara uygulanan bir yöntemle açıldığı düşünülür.¹³⁴

IV.3 Mühür İşleme Teknikleri

Mühürlerin bir vücut almasını sağlayan taş kesim tekniklerinin gelişim süreci bin yılları kapsar. Bu teknikler ile ilgili, State University of New York'dan Len Gorelick ve John Gwinnett'in öncü çalışmaları mevcuttur. Eski mühür yontucuların mühürler üzerinde bıraktıkları izleri özel bir mikroskop ile incelemişler ve her alet için farklı izler saptamışlardır. Bu izler, dönemler ve aletler arasındaki ilişki çalışmalarının temelini oluşturmuştur.¹³⁵ Bu konudaki diğer bir çalışmada; mikro yongalama tekniğinin Cemdet Nasr Dönemi'nden Eski Babil Döneminin ortalarına kadar yaygın; Orta Asur Dönemi'nin ortalarına kadarsa nadiren kullanıldığı belirtilmiştir. Törpüleme yöntemi Cemdet Nasr Dönemi'nden Eski Babil Döneminin ortalarına kadar nadiren, Geç Asur- Geç Babil dönemlerine kadarsa yaygın olarak kullanılmıştır. Matkap yöntemi Cemdet Nasr Dönemi'nden Eski Babil Döneminin ortalarına kadar nadiren, Geç Asur- Geç Babil dönemlerine kadar yaygın kullanılmış ve sonrasında Akhamenid dönemine kadar kullanım oranı tekrar azalmıştır. Kesim çarkının kullanımı ise Eski Babil döneminin ortalarında başlar, Orta Asur

¹³³ Umurtak, 2000: 5-6

¹³⁴ Umurtak, 2000: 6; Collon, 1990: 39

¹³⁵ Collon, 1990: 39

Dönemi'nden itibaren kullanımı yaygınlaşır ve geç dönemlere kadar devam eder.¹³⁶
(Tablo IV)

M.Ö. 3000 öncesini kapsayan erken dönemlerde, işlemleri görece daha kolay olan yumuşak taşların seçildiğini görüyoruz. Bunlar çakmaktaşı bir alet yardımıyla oluşturulmuş basit doğrusal kazıma bezemelerden meydana gelir. Yontma işleminin etkisi, bir aşındırıcı kullanılarak arttırılırdı. Askı deliği ise ucu sivri bir çakmaktaşının döndürülmesi ile açılmış olmalıdır. Halaf döneminde bu teknik, Kuzey Mezopotamya'da Arpaciyah'ta mühür-amuletler için kullanılmıştır. Başlangıçta bu çakmaktaşı aletler el parmakları ile tutulmuştur, daha sonra ise bunlara uygulanan kemik ya da ahşap saplar ile özellikle avuç içinde döndürme işlemi uygulanarak hız kazanılmıştır.¹³⁷ Bu tür aletler taş matkaplar olarak adlandırılmıştır. (Lev. II-1)

Bir dizi deney ve inceleme göstermiştir ki, taş matkaplar Cemdet Nasr (M.Ö. 3000) döneminde, mermer ve kalsit silindir mühürleri üzerinde kullanılmıştır. Çakmaktaşı sert taşların işlenmesinde kullanılmadığı, yumuşak taşların işlenmesinde avantajlı olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan deneylerde, bakır ve bronz matkapların delme performansında bir farklılık saptanmasa da, bu performans kullanılan aşındırıcı miktarı ile değişebileceği gözlemlenmiştir. Söz konusu deneyler ve bunların izlerinin buluntular ile karşılaştırılması sonucu; M.Ö. 4. bin yılda bakır aletlerin yumuşak taşları delmede kullanılmadığı, M.Ö. 4. bin yıl sonu ve sonrasında sert taşlar üzerinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu bulgular, Cemdet Nasr ve Akkad

¹³⁶ Sax, Meeks, Collon, 2000: 159

¹³⁷ Collon, 1990: 39

dönemlerinde kaya kristali gibi son derece sert taşlardan yapılmış silindir mühürlerin nasıl işlendikleri konusunda yol gösterir.¹³⁸

Bir süre sonra, teknik gelişim sonucunda yay matkabı icat edilmiş ve yay ile sarılan aletin, yayın ileri ve geri hareket ettirilmesi ile daha fazla dönüş hızına ulaşması sağlanmıştır. Bu matkapların hızı arttıkça, dakikada 850 devir hıza kadar ulaşmak mümkün olmuştur.¹³⁹ Bu düzenek ahşap bir mil, yay ve kesici uçlu bir alet ile hazırlanır. Peki bu milin açısı neydi? Yani, matkap yatay mı yoksa dikey olarak mı kullanılıyordu? Dikey konumdaki kullanımına ilişkin Mısır duvar resimleri mevcuttur. (Lev. II-2) Bunlar boncuk ya da mühürlere delik açmada veya mühürlerin baskı yüzeylerindeki bezemelerin parçası olan yuvarlak şekillerin oluşturulmasında kullanılmıştır.¹⁴⁰ Sonunda bu matkap yatay olarak yatırılmış ve bu sefer nesnenin kendisi dönen matkaba sürtülerek şekillendirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu işlem daha fazla kontrol sağlamış ve silindir mühürlerde olduğu gibi eğimli yüzeyler oluşturulmasına olanak vermiştir. Bu gelişmeler sebebiyle, M.Ö. 4. bin yıl sonunda tasarımlar daha karmaşıktır ve çalışılan taşlar daha çeşitlidir.¹⁴¹

Teknik gelişimdeki bir sonraki atılım, taş ve bakır aletlerin yer değiştirmesidir. Bakır alet kullanımı konusunda kazanılan deneyimler, M.Ö. 2. bin yılda daha sert bir taş olan hematitten yapılmış mühürlerin yontulmasına olanak sağlamıştır. Ancak bu metal aletlerin nasıl kullanıldığı ve nasıl döndürüldüğüne ilişkin araştırmalar henüz yetersizdir. Frankfort ise bu konudaki soruya ilişkin en iyi seçeneğin, yukarıda da değindiğimiz "yay matkabı" olduğunu belirtmiştir.¹⁴² Bakır

¹³⁸ Merrillees, 1990: 24

¹³⁹ Collon, 1990: 39

¹⁴⁰ Merrillees, 1990: 24

¹⁴¹ Collon, 1990: 39

¹⁴² Merrillees, 1990: 24

aletler, zaten M.Ö. 2250'lerde bazı sert taşlardan imal edilmiş Akkad mühürlerinin kesilmesinde kullanılmış olabilir. Ancak, M.Ö. 2. binde bu sert taşların; özellikle de hematitin kullanımı istisna olmaktan çıkmıştır. Bakır aslında yumuşak bir malzeme olmasına rağmen, bu yumuşak malzeme içine gömülen parçacıklar yani aşındırıcılar ile daha etkili bir hal alma avantajına sahiptir ve bu durum sert taşların yontulmasında onu uygun hale getirir. Bugün modern matkaplar da benzer bir teknikte, bronz veya seramik tozu ile elmas parçacıklarının yüksek derecede birbirine kaynatılması ile üretilmektedir. Matkaplar, delme ve bezeme tasarımında kullanılsa da, mühürlerin önemli bir kısmı halen el aletleri ile kazınmış doğrusal bezemelerden oluşmaktadır. M.Ö. 18. yüzyılın ikinci yarısında başka bir teknolojik atılım gerçekleşir ve kesim çarkının kullanımı başlar.¹⁴³ Kesim çarkı, aks üzerinde dönen sabit yuvarlak bir zımpara taşından oluşan düzenekten ibarettir. (Lev. III-1) Kesim çarkının işletim tekniği aslında çömlekçi çarkı ile benzemektedir.¹⁴⁴

M.Ö. 2. bin yıl ortalarında, yapay malzemelerin ortaya çıkması ile üretimde de farklı tipler doğmuştur. Fayans muhtemelen M.Ö. 5. bin yıldan itibaren bilinmekteydi ancak M.Ö. 2. bin yılın ortalarına doğru cam endüstrisinin gelişimi fayans üretimine de bir ivme kazandırmıştır. Fayans, silindir mühürlerin seri üretiminde kullanılmıştır. Bu seri üretime bir tepki olarak mühürlerin yeniden kullanımında bir artış olmuş ve M.Ö. 14. yüzyıldan itibaren sıra dışı malzemelere bir rağbet doğmuştur. Suriye'de küçük silindir mühürler; götit (hematit ile ilgili materyal), jasper, akik, kornalin ve kalsedon gibi taşların kesim çarkları ve matkaplar

¹⁴³ Collon, 1990: 39

¹⁴⁴ Nissen, 1977: 16

yardımıyla işlenmesi sonucu üretilmişlerdir. Cam silindir mühürler daha az korunmuş olsa da, bunların bir kısmı yeni ve özgürlükçü sahnelere sahiptir.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Collon, 1990: 39

V. HAYVAN BİÇİMLİ MÜHÜRLERİN ELE GEÇTİĞİ MERKEZLER

V.1 Açıana Höyük (Alalah)

Açıana Höyüğü, Asi Nehri'nin kıvrımına yakın bir mevkide, en güney ilimiz Hatay'da, Amik Ovası'nın orta kesiminde yer alır. Açıana Höyük (eski Alalah) ilk olarak University of Chicago Oriental Institute Robert adına J. Braidwood tarafından 1930'lu yıllarda yürütölen Amik Ovası yüzey araştırması sırasında 136 numaralı yerleşme olarak tespit edilmiş, 1936-39 ve İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen 1946-49 yıllarında British Museum ve Oxford Üniversitesi adına Sir Leonard Woolley tarafından kazısı gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁶ Amik Ovası Bölgesel Projesi'nin ikinci aşaması 1995 yılında başlamış ve 2000 yılında çalışmalar ovanın en önemli ören yerlerinden, Açıana Höyüğü'nde yoğunlaşmıştır.¹⁴⁷ Höyükteki çalışmalar, Prof. Dr. Aslıhan Yener başkanlığındaki ekip tarafından sürdürölmektedir.

Woolley, 17 tabakadan oluşın höyükte büyük bir saray, bir dizi tapınak binası ve çok sayıda değerli eser açığa çıkarmıştır.¹⁴⁸ Açıana'nın stratigrafisi şu şekildedir:

XVII. kat(M.Ö. 3400-3300)

XVI. kat(M.Ö. 3300-3200)

XV. kat(M.Ö. 3200-3100)

XIV. kat(M.Ö. 3100-2900),

XIII. kat(M.Ö. 2900-2700),

¹⁴⁶ Woolley, 1955

¹⁴⁷ Yener, Schloen, Sumaka'I-Fink, 2005: 45

¹⁴⁸ a.g.e, 45

XII. kat(M.Ö. 2700-2350)

XI. kat (M.Ö. 2350-2200)

X. kat(M.Ö. 2000-2050)

IX. kat(M.Ö. 2050-1900)

VIII. kat(M.Ö. 1900-1780)

VII. kat(M.Ö. 1780-1750)

VI. kat(M.Ö. 1750-1595)

Vb katı (M.Ö. 1595-1527) - Va katı (M.Ö. 1527-1447),

IV. kat (M.Ö. 1447-1370)

III. kat (M.Ö. 1370- 1350)

II. kat (M.Ö. 1350-1273)

I. kat (M.Ö. 1273-1194)

0. kat (M.Ö. 1140).¹⁴⁹

Ancak sonraki çalışmalarda, Woolley'nin Alalah'ın “Deniz Kavimleri” tarafından M.Ö. 1140'da yok edildiğini savunan ve 60 yıldır kabul gören teorisine karşı çıkmıştır. Woolley, Tabaka 0'ı, bu katın mezarında bulduğu bir skarabe kartuşunun VI. Ramses'e ait olduğunu belirleyerek M.Ö. 12.yy.ın sonuna tarihlendirmiştir. Bu skarabeyi tekrar inceleyen Prof. Robert Ritner ise söz konusu skarabenin, M.Ö. 14.yy.ın ortalarında yaşamış olan Firavun III.

¹⁴⁹ Woolley, 1955: 399

Amenhotep'e ait olduğunu belirlemiştir. Böylece Tabaka 0'ın tarihinin, M.Ö. 14. yüzyıla çekilmesi gündeme gelmiştir.¹⁵⁰

Burada bulunmuş skarabeler, VII, VI ve 0. tabakalardan; tabakaya bağlı olmayanlar ise akıntı topraktan ele geçmişlerdir. (. XLII-1, XLII-3, LI-4)

V.2 Alishar Höyük

Alishar Höyük, yaklaşık olarak Yozgat'ın 45 km. güneydoğusunda¹⁵¹, Sorgun ilçesinin güneyinde, Alishar köyü yakınlarındadır. Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü adına H.H. von der Osten yönetiminde; E.F. Schmidt katılımıyla 1927-32 yılları arasında 6 mevsim kazı çalışması yürütülmüştür. Çalışmalara 1993 yılında, Ronald L. Gorny öncülüğündeki bir ekip tarafından yeniden başlanmıştır.¹⁵² Höyükte en üstten itibaren; Osmanlı, Selçuklu, Bizans ve Roma, Helenistik, Frig, Hitit, Eski Tunç Çağı ve Kalkolitik Çağ kültürlerinin yaşandığını görüyoruz. Stratgrafi tablosu aşağıda sunulmuştur.

¹⁵⁰ Yener, Akar, 2012: 7

¹⁵¹ Von Der Osten, Schmidt, 1930a:20

¹⁵² Gorny, 1994: 191

Yaklaşık Tarih	OIP XVIII-XXX			OIP XIX- XX	OIP VI-VII	Gorny	
	Dönem	Tepe (m)	Teras (t)	Dönem	Dönem	Tepe (m)	Teras (t)
18. yy	Osmanlı-	1	1	VII	Osm-		
11. yy	Selçuklu				Sel.		
0	Bizans ve Roma	1	2-3	VI	Biz.- Rom.		
	Hellenistik	2-3	4-7	V	Geç III		
M.Ö. 7. yy				(Hel + Eng)			
	Eng	4a				4a-b	8t
	Post-Hitit	4b 4c	8-9	IV (Hitit Imp.)	Orta III		9t
M.Ö. 12 yy	Hitit İmparatorluk (Koloni Çağını da içine alır)		10-11	II (Kolonistler)	II	4c 5a(Karum Ib) 5b(Karum III-IV)	10a (GTÇ IIa) 10b (GTÇ IIa-GTÇ I) 10c 11a 11b (Karum Ib-II) 11c (Karum II) 12
M.Ö. 2000 -	Eski Tunç Çağı (Hitit Devletinin kuruluşuna dek uzanır)	5 5-6	12	III (Hitit Öncüleri)	Erken III	6m(ETÇ IIa) 7m(ETÇ IIb)	
M.Ö. 24. yy sonu	Bakır Çağı	7-9 10-11	13-14	I (Erken Anadolular)	I		
	Kalkolitik Çağ	12-19					

Alişar'ın çeşitli kazı sezonlarına ait kronoloji tablosu¹⁵³

¹⁵³ Von Der Osten, 1937a: 269, Fig. 281, Gorny, 1990 : tab. 8

58 numaralı skarabe mühür, Alişar IV'e tarihlendirilen sitadel duvarının büyük taşları arasında(Lev. XLVII-2)¹⁵⁴; 57 numaralı skarabe mühür, açma X 19'da Alişar IV seramiklerinin olduğu bir seviyede (Lev. XLVII-1)¹⁵⁵; 3 numaralı aslan biçimli mühür, U30 buluntu noktasında, 2.70-3.00 m. derinlikte, 8t-9t tabakasında bulunmuştur. (Lev. VII-3)¹⁵⁶ Aynı alan ve aynı derinlikte fritten bir başka mühür daha ele geçmiştir ancak bu mühür tam değildir.¹⁵⁷ Toynak şeklindeki damga mühür ise akıntı topraktan bulunmuştur.¹⁵⁸

V.3 Arslantepe Höyüğü

Arslantepe olarak anılan höyük; Malatya Ovası'nda, Malatya il merkezinin kuzeydoğusunda, Ordüzü Mevkii'ndedir. Malatya Ovası'nın tarıma elverişli; sulak ve verimli arazisi içinde kurulmuştur. İtalyan yerbilimci araştırmacılar tarafından bölgede yapılan çalışmalar; çevrede çok sayıda kaynak olduğunu; Fırat'ın kollarının getirdiği sulardan da yararlanılabildiğini; buna karşılık yerleşmenin su baskınlarından etkilenmeyen bir bölgede yer aldığını ortaya koymuştur.¹⁵⁹

Arslantepe'de ilk araştırmalar 1932 yılında L. Delaporte tarafından Geç Hitit kalıntılarını ortaya çıkartmak amacıyla başlamış ve 1939'a kadar sürmüştür. Bunu, 1947-48 yıllarında C. Schaeffer'ın höyüğün tabakalanmasını anlamak amacıyla yaptığı sondaj çalışmaları izlemiştir. Schaeffer 'dan sonra, 1961'de Pavia Üniversitesi'nden Hititolog P. Meriggi, Arkeolog S. Puglisi ile birlikte

¹⁵⁴ Schmidt, 1932: 262

¹⁵⁵ a.g.e: 263

¹⁵⁶ Von Der Osten, 1937b: 422

¹⁵⁷ a.g.e: 421 (c1309)

¹⁵⁸ Von Der Osten, 1937a: 225

¹⁵⁹ Frangipane, 1994: 31

alışmalara başlamış, 1963 yılında kazı yönetimini S.M. Puglisi devralmıştır. Puglisi'den sonra Roma "La Sapienza" Üniversitesi'nden A. Palmieri başkanlığında yrtlen kazılar, halen M. Frangipane başkanlığında kesintisiz olarak srdrlmektedir¹⁶⁰

Höyükte tabakalanma şu şekildedir.

Arslantepe I: Roma – Bizans

Arslantepe II-III: Demir Devri (M.. 1100-700)

Arslantepe IV: Geç Tunç ağı II (M.. 1600-1200)

Arslantepe Vb: Geç Tunç ağı I (M.. 1750-1600)

Arslantepe Va: Orta Tunç ağı (M.. 2000-1750)

Arslantepe VIId: Erken Tunç ağı III (M.. 2500-2000)

Arslantepe VIc: Erken Tunç ağı II (M.. 2750-2500)

Arslantepe VIb2-b1: Erken Tunç ağı I (M.. 3000-2750)

Arslantepe VIa: Geç Kalkolitik 5/Geç Uruk (M.. 3350-3000)

Arslantepe VII: Geç Kalkolitik 3-4 (M.. 3800-3350)

Arslantepe VIII: Geç Kalkolitik 1-2 (M.. 4250- 3800)¹⁶¹

Arslantepe'de bulunmuş kulbu kuş şeklindeki mühür rneği VIII. tabakaya aittir. (Lev. XV-1)

¹⁶⁰ Frangipane, 1994: 32-34

¹⁶¹ Frangipane, 2004: 18

V.4 Bakla Tepe

Baklatepe, İzmir'in bağlı Menderes İlçesi'ne bağlı Bulgurca Köyü'nde yer alır. Gümüldür'ün hemen kuzeydoğusunda Tahtalı çayı vadisi ağzında inşa edilen içme suyu maksatlı barajın, büyük çaplı bir göl oluşumuna sebep olması ihtimali üzerine; baraj gölü içinde kalacak arkeolojik değerleri kurtarma amacıyla, İzmir Arkeoloji Müzesi uzmanları tarafından yapılan bir araştırma sonunda önemli merkezler ve mezarlık alanları tespit edilmiştir. Bu merkezler arasında yer alan Bulgurca Köyü'ndeki Bakla Tepe, prehistorik bir yerleşme olup ilk kez Numan Tuna tarafından tespit edilmiştir. Aynı prehistorik yerleşim bir yıl sonra Recep Meriç tarafından değerlendirilmiştir. Yüzey araştırmaları ve sondaj çalışmalarının ardından “Tahtalı Barajı Kurtarma Projesi” kapsamında, Hayat Erkanal ve Turhan Özkan tarafından kazılara başlanmıştır.¹⁶² Geç Tunç Çağı'nın bir mezar ile temsil edildiği Baklatepe'nin ¹⁶³ diğer kültür katlarını Eski Tunç Çağı I ve II ile Geç Kalkolitik Çağ oluşturmaktadır.¹⁶⁴

Araştırmamız kapsamındaki, kulbu kuş biçimli damga mühür, Eski Tunç Çağı II dönemine tarihlenen 296 numaralı mezardan ele geçmiştir.¹⁶⁵ (Lev. XV-2)

¹⁶² Erkanal, Özkan, 1997: 261

¹⁶³ Erkanal, Özkan, 1998: 401

¹⁶⁴ Erkanal, Özkan, 2000: 270-271

¹³⁷ Şahoğlu, 2011: 379 (nr. 211)

¹³⁸ Bilgen, 2006: 17-18

V.5 Boğazköy-Hattuşa

Boğazköy; Orta Anadolu'da, Ankara'nın yaklaşık 150 km. doğusunda,¹⁶⁶ Çorum İli'ne bağlı Boğazkale İlçesi'nde yer alır.¹⁶⁷ Burayı ve yakınındaki Yazılıkaya'yı, 1834 yılında Charles Texier keşfetmiştir. 1893-1894'de Ernest Chantre sondaj denemeleri yapmıştır. 1906, 1907, 1911 ve 1912'de Alman Doğu İncelemeleri Kurumu ve Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Hugo Winckler ve Theodor Makridi tarafından ilk büyük kazılar gerçekleştirilmiştir. Aynı kurumların kazıları 1931-1939 yılları arasında sürmüştür. Ufak bir aradan sonra, 1952'de yeniden başlayan kazılar, günümüzde de devam etmektedir.¹⁶⁸ (1977'ye kadar Kurt Bittel, 1993'e kadar Peter Neve, 2005'e kadar Jürgen Seeher, 2005'den günümüze kadar Andreas Schachner)¹⁶⁹

Boğazköy'de ilk yerleşim izleri Kalkolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Kesintisiz yerleşim ise Eski Tunç Çağı'nın bitimine yakın, yani M.Ö III. bin yılın sonlarına doğru olmuştur. Boğazköy stratigrafisi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹⁶⁶ Seeher, 2002: 461

¹⁶⁷ Bittel, 1972: 1

¹⁶⁸ a.g.e: 78

¹⁶⁹ Seeher, 2006: 193

	Büyükale	Kuzeybatı Teras	Aşağı Şehir	Büyükaya
Bizans	Çeşitli buluntular			Bizans
Roma	Korumalı yerleşim			Roma(Sur, evler)
Hellenistik Galat	Çeşitli buluntular	1		Galat/Hellenistik
Gec Frig	Ia - Ib	2		Gec Frig
Eski Frig	IIa	3		Eski Frig
	IIb	4		
M.Ö. 1200 Hitit İmp.	- III IVa-b	- 5 6 7	? 1a 1b 2	Orta Demir Erken Demir (Karanlık Çağ) Hitit İmp.
Eski Hitit M.Ö. 1750 As. Tic. Kol. Dön.	IVc IVd Va Vb	8a	3 4	Eski Hitit As. Tic. Kol. Dön
Hitit Öncesi	Vc Vd-f	8b 8c-d	5	Geçiş
M.Ö. 2000 Öncesi	Vg	9		Eski Tunç III Erken Kalkolitik II Erken Kalkolitik I

Boğazköy Stratigrafisi¹⁷⁰

Boğazköy’de bulunmuş hayvan biçimli damga mühürler Hitit ve Frig tabakalarına aittirler. Toynak biçimli damga mühürlerden ilki, Kuzeybatı Terası 7.

¹⁷⁰ Neve, 1982: Tablo 1; Bittel, 1970: Tablo; Seeher, 2000: Çiz 1’den derlenmiştir.

tabakada bulunmuştur.¹⁷¹ (Lev. XXVI-3) Bir başka toynak biçili damga mühür Aşağı Şehir 2’de bulunmuştur.¹⁷² (Lev. XXVI-4) Ördek biçimli damga mühür, Kuzeybatı Teras 6. tabakanın üzerindeki enkazdan ele geçmiştir.¹⁷³ (Lev. XV-4) Bunlar, Boehmer’e göre Karum Dönemine aittir. Fildişinden yapılmış tripod mühür, Yukarı Şehir’de 21 numaralı evin bodrumundan bulunmuş olup, Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmiştir. (Lev. XXX-3) Yırtıcı kuş biçimli damga mühür, Büyükkale’de son Frig tabakası enkazından ele geçmiştir.¹⁷⁴(Lev. XVI-1)

V.6 Çatalhöyük

Çatalhöyük, deniz seviyesinden yaklaşık 1000 metre yüksekte bulunan Anadolu Platosu’nda, Konya’nın 52 km güneydoğusunda yer alır. Geniş Konya Ovası, tarih öncesi yerleşmeleri tarafından çok zengindir. Remzi Oğuz Arık tarafından Konya ve Çumra arasında saptanan birkaç yerleşmenin varlığı bilinmesine karşın uzun bir süre sistematik araştırma yapılmamıştır.¹⁷⁵ 1958 yılında keşfedilen höyükteki kazılar James Mellaart tarafından 4 sezonda gerçekleştirilmiştir. (1961, 1962, 1963 ve 1965) Kazılara, 1993 yılından itibaren bir başka İngiliz arkeolog, Ian Hodder tarafından devam edilmektedir.¹⁷⁶ Çatalhöyük, Doğu ve Batı olmak üzere 2 höyükten oluşur. Neolitik Höyüğü, Doğu Höyük olarak bilinir. Halk arasında Küçük

¹⁷¹ Schirmer, 1969: 56 (nr. 215); Boehmer, Güterbock, 1987: 31 (nr. 94)

¹⁷² Beran, 1957: 44 (fig. 37); Boehmer, Güterbock, 1987: 31 (nr. 95)

¹⁷³ Boehmer, Güterbock, 1987: 31

¹⁷⁴ a.g.e, 1987: 89

¹⁷⁵ Mellaart, 2003: 9

¹⁷⁶ a.g.e: VI

Höyük olarak da bilinen ve Kalkolitik Dönem'e tarihlenen yerleşme ise Batı Höyük olarak anılır.¹⁷⁷

Kent, M.Ö. 7400 ile M.Ö. 6000 yılları arasındaki 1400 yıl boyunca yerleşim görmüştür. Bu dönemlere ait 18 ayrı yerleşim tabakası bulunmaktadır.¹⁷⁸ James Mellaart'a göre bu süre M.Ö. 5700'lere kadar uzanır.¹⁷⁹ Yerleşim, Tabaka I ve 0'dan sonra, yani 5600'den sonra tek edilmiştir. Çatalhöyük halkı bu tarihten sonra, çayın karşısına geçerek, Çatalhöyük Batı olarak anılan yerleşimi kurmuştur. Burası da en az 700 yıl yerleşim gördükten sonra terk edilmiştir.¹⁸⁰

Ayı, leopar ve pençe biçimli damga mühürler Doğu Çatalhöyük'te bulunmuştur. Bunlardan, baskı yüzeyi ayı şeklindeki damga mühür/pintadera, 2005 yılında, 44 numaralı yapının dolgusunda bulunmuştur. (Lev. XXXII-1) Yapı kalıntısının duvarları ve ocağın kuzey duvarına eşit uzaklıkta, merkeze, yüzü aşağı bakar şekilde ele geçmiştir. Yani mühür yanlışlıkla değil, terk ediliş sürecinde kasıtlı olarak bırakılan bir adak nesnesi olarak yorumlanabilir.¹⁸¹ Aynı yapıda, iki adet kazıyıcı bıçak, platform üzerine kasıtlı olarak bırakılmış şekilde bulunmuştur.¹⁸² Baskı yüzeyi leopar şeklindeki damga mühür ise 2003 yılında, Doğu Çatalhöyük'te, 4040 numaralı bölgede bulunmuştur.¹⁸³ (Lev. XXXIV-1) Ayı pençesi şeklindeki damga mühür ise, seviye IV'te, E1 bölgesinde bulunmuştur.¹⁸⁴ (Lev. XXXVIII-1)

¹⁷⁷ Hodder, 2006: 12

¹⁷⁸ a.g.e: 9

¹⁷⁹ Mellaart, 2003:36

¹⁸⁰ a.g.e:36

¹⁸¹ Türkcan, 2006a: 62; Türkcan, 2007: 261

¹⁸² Carter, ve diğ., 2006: 264

¹⁸³ Türkcan, 2007: 258

¹⁸⁴ a.g.e: 261

V.7 Çavlum

Eskişehir ili merkezinin 16 kilometre doğusunda ve Alpu Ovası'nda yer alan Çavlum Köyü'nde 1999 ve 2002 yılları arasında, Eskişehir Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. A. Nejat Bilgen'in yönetiminde kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulguların ışığında Çavlum Nekropolü'nün M.Ö. 18. yüzyılın ortalarına tarihlenmesi mümkün olmuştur.¹⁸⁵

Araştırmamız kapsamındaki skarabe mühür, 51 numaralı mezarda bulunmuştur.¹⁸⁶ (Lev. XLIII-1)

V.8 Deve Höyük Mezarlığı

Deve Höyük, bugün Gaziantep ili sınırları içerisinde yer alır. Fırat'ın Sayur kolunun aktığı vadide, Karkamış yakınlarında konumlanmıştır.¹⁸⁷ T. E. Lawrence ve C. L. Woolley tarafından 1913 yılında bulunmuş eserlerin çoğu, ağırlıklı olarak M.Ö. 5. yüzyılda kullanılmış inhumasyon mezarlığına aittir. Bu eserler 1913'te İngiltere'ye getirilmiş ve buradan dünyanın çeşitli müze ve koleksiyonlarına dağıtılmıştır.¹⁸⁸

Deve Höyük I mezarlığı M.Ö. 750/725-550 yıllarına(Geç Demir Devri), Deve Höyük II mezarlığı M.Ö. 550-330(Pers Egemenliği) yıllarına tarihlenir.¹⁸⁹

¹³⁹ Bilgen, 2005: 162 (nr. 408)

¹⁴⁰ Braidwood, Braidwood, 1960: 5

¹⁸⁷ Moorey, 1980: fig. 1

¹⁸⁸ a.g.e: i-ii

¹⁸⁹ a.g.e: 4

Deve Hüyük I mezarlığından bulunmuş, damga mühür ve skarabeler; Moorey tarafından M.Ö. 7-5. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir.¹⁹⁰ (Lev. XXII-1, L-2- LI-3)

V.9 Fraktin

Kayseri ili, Develi ilçesindeki Hitit kaya anıtlarından, Fraktin Anıtı'na yakın olan höyükte¹⁹¹; 1947 yılının sonbaharında Ankara Üniversitesi Müzesi adına Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. 1954 yılında ilk kazıyı kontrol amacıyla, küçük ölçekli bir çalışma ile araştırmaya devam edilmiştir.¹⁹² Çalışmalarda 3 ayrı kültür katmanı saptanmıştır. I. kültür katı üç evrelidir ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilir. II. Kültür katı Demir Devri'ne, III. Kültür katı ise Hitit Dönemi'ne tarihlendirilir.¹⁹³

Araştırmamız kapsamındaki iki adet skarabe mühür, Frig çanak çömleği içeren enkazda bulunmuştur.¹⁹⁴ (Lev. XLVI-3, XLVI-4)

V. 10 Gelidonya Batığı

Gelidonya batığı, Antalya İli Finike İlçesi, Kumluca yakınında bulunan ve Antalya Körfezi'nin batı sınırını oluşturan Gelidonya Burnu Beşadalar mevkiinde yer almaktadır.¹⁹⁵ 30 metre derinlikte, kayalık ve kumlu bir zemin üzerinde uzanan batık, sünger avcısı olan Peter Throckmorton ve Mustafa Kapkın tarafından

¹⁹⁰ Moorey, 1980: 117-117

¹⁹¹ Emre, 2012: 127

¹⁹² Özgüç, 1955: 295

¹⁹³ Emre, 2012: 128-129

¹⁹⁴ Özgüç, N., 1955: 302

¹⁹⁵ Özdaş, ve diğ., 2012: 115

keşfedilmiştir.¹⁹⁶ Geç Tunç çağına tarihlenen Gelidonya batığının kazısına 1960 yılında G.F.Bass başkanlığındaki bir ekip tarafından başlanmış ve toplam 1 sezonluk çalışma ile tamamlanmıştır. 1988, 1989, 1990 ve 1994 yıllarında bölgede yapılan yüzey araştırmalarında, batığın yaklaşık 100 m. güneydoğusunda ve çevresinde çeşitli buluntular toplanması¹⁹⁷ üzerine, Gelidonya Batığı kazısının tamamıyla bitirilmemiş olma ihtimali gündeme gelmiş ve yeni yöntemlerle yeniden kazı yapılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine, çalışmalara 2010 yılında yeniden başlanmıştır.¹⁹⁸ Geç Tunç Çağı'na tarihlenen batıkta, son çalışmalar ile Kıbrıs kökenli seramiklerin sayısı artmış ve geminin Kıbrıs kökenli olabileceği yönünde yeni bir sonuç ortaya çıkmıştır.¹⁹⁹

Gelidonya batığında bulunmuş, 3 adet sakarabe mühür, batığın doğu ucunda, bir kabin veya yaşam alanı olarak yorumlanan alanda; yağ kapları, balık ve kuş kemiklerinin yanında, mürettebatın kişisel eşyaları (silindir mühürler, topuz başları vs.) ile beraber bulunmuştur.²⁰⁰ (Lev. XLV-4- XLVI-2)

V.11 Gordion

Gordion ya da Yassihöyük, bugünkü Sakarya nehri yakınında (eski Sangarios), Ankara'nın 100 km. güneybatısındaki Polatlı ilçesinde yer alır.²⁰¹ Alfred ve Gustav Körte adlı iki Alman kardeş 1900'de Gordion'da tek sezonluk kazı gerçekleştirmiştir. Yarım yüzyıl sonra, 1950'de, Pennsylvania Üniversitesi'nden

¹⁹⁶ Bass, 1961:7

¹⁹⁷ Özdaş, ve diğ., 2012: 116

¹⁹⁸ a.g.e: 117

¹⁹⁹ a.g.e: 120

²⁰⁰ Bass, 1961: 8

²⁰¹ Sams, 2007: 49

Rodney S. Young, kazı çalışmalarını yeniden başlatmış ve 1974 yılına; yani ölümüne kadar çalışmaları sürdürmüştür. Young'ın ölümünden kısa süre sonra kazı başkanlığını 1988 yılına kadar Keith DeVries üstlenmiştir. Gordion'daki kazılar 1988 yılından itibaren G. Kenneth Sams tarafından yürütmektedir.²⁰²

Gordion'da ilk yerleşim izleri Eski Tunç Çağı'na dayanır. Sitadeldeki yerleşim ve gömüler, bu dönemin verilerini sunar. Buradaki yerleşim sırasıyla, Orta Tunç (10. Tabaka) ve Geç Tunç Çağı (9-8. Tabaka)²⁰³, Erken Demir Devri(7. Tabaka), Erken, Orta ve Geç Frig (6b, 6a, 5, 4. tabakalar), Helenistik(3b, 3a tabakaları), Roma (2. Tabaka) ve Ortaçağ' da (1. Tabaka) devam etmiştir.²⁰⁴

Burada bulunmuş hayvan biçimli damga mühürlerden, aslan şeklinde kulba sahip damga mühür, bir kilerden ele geçmiştir ve M.Ö. 7. yy'a (Orta Frig Dönemi) tarihlendirilir.²⁰⁵ (Lev. VII-1) Kulbu baykuş şeklindeki damga mühür, fırın yapısının güneyinde yer alan tabandan bulunmuştur. M.Ö. 6. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilmiştir.²⁰⁶ (Lev. XVI-2) Skarabe mühürlerin iki tanesi sitadeldeki yapılardan (Lev. XLVIII-1, XLVIII-2)²⁰⁷, diğeri ise I numaralı tümülüste bulunmuştur²⁰⁸ (Lev. LII-1). 61 numaralı skarabe, Gordion'da NE yapısı enkazında, tek renkli siyah Frig seramikleri ile bulunmuş ve Erken Demir Devri'ne tarihlendirilmiştir.(Lev. XLVIII-1)²⁰⁹

²⁰² Dusinberre, 2005: 5

²⁰³ a.g.e: 6

²⁰⁴ a.g.e: 8-18; Voigt, 2005: tab. 3-1

²⁰⁵ Young, 1966: 268 (lev. 74, 6); Orthman, 1975: 452 (n); Prayon, 1987: 158, 218

²⁰⁶ Orthman, 1975: 452 (o); Prayon, 1987: 158, 218; Young, 1955: 5(lev. 2,9)

²⁰⁷ Dusinberre, 2005: 41-42

²⁰⁸ a.g.e: 46-47

²⁰⁹ Young, 1966 :273

V. 12 Gözlükule - Tarsus

Akdenizin kuzeydoğu ucunda yer alan Antik Kilikya ovasında, günümüz Çukurova'sının batısında bulunan Tarsus, Toroslar'dan kuzey-güney istikametinde geçit veren Gülek Boğazı'nın denize doğru çıkışında, dağların ovaya dönüştüğü hatta yer alır. Bu hat doğu – batı istikametinde Amik Ovası ve Kuzey Suriye bağlantılarını sağlayan güzergahı da belirler. Gözlükule Höyük, Tarsus kentinin güneyinde konumlanır.²¹⁰ Tarsus-Gözlükule'de ilk kazı çalışmaları 1934-1939 yılları ile 1947-1949 yılları arasında Hetty Goldman tarafından gerçekleştirilmiştir.²¹¹ Gözlükule ve çevresinde, 2001 yılından itibaren, Boğaziçi Üniversitesi'nin (Bryn Mawr College katkıları ile) araştırmaları söz konusudur.²¹² Kazılar, 2007 yılından itibaren, Prof. Dr. Aslı Özyar başkanlığındaki ekip tarafından sürdürülmektedir.²¹³ En eski yerleşim Neolitik Dönem'e kadar uzanır. Höyük, Neolitik dönemden itibaren neredeyse kesintisiz olarak beşinci, dördüncü, üçüncü, ikinci bin yıl ve sonrasında yerleşim görmüştür.²¹⁴ A ve B alanı olarak adlandırılan iki farklı alandaki stratigrafik dizilim farklılık gösterir. A alanı için; 32 m.ve altı Neolitik Dönem, 31-27 m. Kalkolitik Dönem, 27-19 m. Erken Tunç Çağı I, 19-12 m. Erken Tunç Çağı II, 12-8 m. Erken Tunç Çağı III, 9-6 m. Orta Tunç Çağı, 6-4 m. Geç Tunç Çağı” şeklindedir. 8-0 m. arasında ise Hellenistik-Roma ve İslam Dönemleri bulunur.²¹⁵ Geç Dönemler ile Geç Tunç Çağı arasında olması beklenen Demir Devri, A alanında yoktur. Demir Devri, B alanında temsil edilir.

²¹⁰ Özyar, ve diğ., 2009: 48

²¹¹ a.g.e: 273

²¹² a.g.e: 1

²¹³ a.g.e: 47

²¹⁴ Yakar, 1985:226-227

²¹⁵ Goldman, 1956, plan 26'dan derlenmiştir.

Kulbu kurbağa şeklinde damga mühür, ETÇ III dönemine tarihlendirilir ve bir çukurda bulunmuştur. (Lev. Lev. XIII-1) Aynı evrede, balıksırtı desene sahip silindir mühürler de ele geçmiştir.²¹⁶ Burada bulunmuş skarabelerden bir tanesi Orta Demir devri tabakasında bir odanın içerisinde²¹⁷; diğeri C17 açmasında, dolgu topraktan ele geçmiştir.²¹⁸ (Lev. XLIX-1, XLIX-2)

V. 13 Hacınebi Tepesi

Yaklaşık 3.3 hektarlık bir alan kaplayan Hacınebi tepesi, Fırat'ın doğu kıyılarına bakan dik yamaçlar üzerinde uzanır. Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin 5 km. kuzeyindedir. Yerleşim; Anadolu, Suriye ve Mezopotamya arasındaki nehir ticareti rotasında yer alır.²¹⁹ Hacınebi tepesi ilk kez, Guillermo Algaze tarafından yürütülen “Dicle-Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi” çalışmaları sırasında keşfedilmiş ve Geç Kalkolitik Dönemin varlığı vurgulanmıştır. Kazılara 1992 yılında, “Joint Northwestern University” ve “Şanlıurfa Müzesi” desteği ile, Gil J. Stein başkanlığındaki bir ekip tarafından başlanmıştır.²²⁰ Çalışmalar 1997 yılına kadar sürmüştür.

Stratigrafik dizilim şu şekildedir. A, B1 ve B2 evreleri Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenir. A ve B1 evrelerinde yerel Geç Kalkolitik dönem seramikleri görülür. B2 evresinde bunlara ek olarak, Orta Uruk Dönemi'nin geç evrelerine tarihlenen Mezopotamya seramikleri bulunmaktadır. Bu yüzden, A ve B1 evreleri

²¹⁶ Mellink, 1989: 327

²¹⁷ Porada, 1956: 186.

²¹⁸ Özyar, ve diğ., 2009: 54

²¹⁹ Stein, 1999: 183

²²⁰ Stein, Mısır, 1994: 132

kimi zaman “Kontak Öncesi Dönem” olarak anılırken, B2 evresi ise “Kontak Dönemi” olarak anılır. Geç Kalkolitik Dönem’den sonra, Eski Tunç Çağı I evresine tarihlenen gömüler ve Akhamenid/Helenistik dönemin varlığı bilinir.²²¹

Hacınebi’de bulunmuş, uzanmış aslan şeklindeki mühür, C bölgesindeki çukurlardan birinde ele geçmiştir. (Lev. XL-1) Bu çukurlar Uruk seramiğinin yanında yerel boyalı seramikleri de içerir. Söz konusu mühür, B2 evresine (Geç Kalkolitik) tarihlendirilir.²²²

V. 14 İmamoğlu Höyüğü

Karakaya Baraj gölünün suları altında kalan eski yerleşmelerden birisi olan İmamoğlu Höyüğü, Malatya Merkez İlçesi sınırları içerisindedir. Malatya'nın yaklaşık 15 km. kuzeydoğusunda, Eski Malatya'yı İmamoğlu Köyüne bağlayan yolun üzerinde ve İmamoğlu Köyü'nün yaklaşık 500 m. güneybatısında yer alan höyükteki kazılar; ODTÜ Aşağı Fırat Kurtarma Projesi kapsamında, 1980 yılında başlamıştır.²²³ Çalışmalar, barajın su tutmaya başlayıp höyüğün ada halini aldığı 1987 yılına kadar yürütülmüştür.²²⁴

Tabakalanma şu şekildedir.

I. Kat: Erken Roma-Geç Helenistik

II. Kat: Demir Devri

III. Kat: Geç Tunç Çağı

²²¹ Stein, 1999: 184

²²² a.g.e: 189

²²³ Uzunoğlu, 1983: 131

²²⁴ a.g.e: 71

IV. Kat: ise Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilir.²²⁵

Bunlara ek olarak, Eski Tunç Çağı ile Orta Tunç Çağı arası bir geçiş evresi ve Eski Tunç Çağı'nın son tabakaları da saptanmıştır.²²⁶

Burada bulunmuş iki adet skarabe mühür, Demir Devri'ne ait bir gömünün ölü hediyesi olarak ele geçmiştir. Diğer ölü hediyeleri arasında Urartu özellikleri gösteren bir damga mühür ve Geç Asur Dönemi'ne özgü uyuyan ördek biçimli ağırlık yer almaktadır.²²⁷ (Lev. XLVIII -3, XLVIII -4)

V. 15 Kaman-Kalehöyük

Ankara'nın kuş uçuşu 100 km. güneydoğusunda; Kırşehir İli'ne bağlı Kaman ilçesinin 3 km. doğusunda²²⁸ yer alan Kaman-Kalehöyük, Kızılırmak kavsının içerisinde, bereketli bir arazi üzerinde konumlanmıştır.²²⁹ Kazılar, 1986 yılından itibaren S. Omura başkanlığında; Japonya Orta Doğu Kültür Merkezi ve Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü adına yürütülmektedir.

Höyükte 4 adet kültür katı ve bunlara ait farklı yapı katları saptanmıştır.

I. kat, M.S. 16.-17. yy.

II. kat, M.Ö. 12.- M.Ö. 4. yy.²³⁰ (IIa= Geç Frig Dönemi, IIb=Orta Frig Dön., IIc=Erken Frig Dön., IId=Karanlık Çağ)²³¹

²²⁵ Uzunoğlu, 1983: 132; Uzunoğlu, E., 1986: 183

²²⁶ Uzunoğlu, 1986: 184-5

²²⁷ a.g.e: 182

²²⁸ Omura, S., 1996: 189-190

²²⁹ Omura, S., 2002: 389

²³⁰ a.g.e: 390

III. kat, M.Ö. 20. - M.Ö. 12. yy (IIIa= Hitit İmp. Dön., IIIb= Eski Hitit Dön., IIIc= As. Tic. Kol. Dön.),

IV. kat, Eski Tunç Çağı²³²

Kaman Kalehöyük'te bulunmuş kulbu toynak şeklindeki bir damga mühür, IIIc katında yer alan ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlendirilen "R 288" nolu odadan ele geçirilmiştir.²³³ (Lev. XXVII-1) Odanın tabanı saptanamasa da zayıf taban izleri ve içerisinde bir adet ocak saptanmıştır. Skarabe şeklinde iki mühür, II. kata (Demir Devri) ait bir duvara bağlanan taban üzerinden bulunmuştur.²³⁴ (Lev. XLVII-3, XLVII-4) Kulbu aslan şeklindeki damga mühürün buluntu noktası belirtilmemişse de, II. kat (Demir Devri) buluntuları arasında yer alır.²³⁵ (Lev. VII-2) Bu mühür, fibula ve boya bezemeli Frig kapları gibi tarihlendirmede yardımcı buluntular ile aynı katta ele geçmiştir.²³⁶ Kulbu yırtıcı kuş biçimli damga mühür, güney açmasının Ila tabakasından bulunmuştur.²³⁷ (Lev. XVI-3) Kaman Kalehöyük'ün II. katında, hayvan biçimli mühürlerin yanında, çeşitli malzemelerden yapılmış Frig dönemi damga mühürleri de bulunmuştur.²³⁸

V. 16 Kilise Tepe

Kilise Tepe; Mersin İli'ne bağlı Mut ilçesinin 20 km güneydoğusunda yer almaktadır. Gülnar yoluna bağlanan, Silifke-Mut anayolunun güneybatısındadır.

²³¹ Fairbairn, Omura, S., 2005: 16

²³² Omura, S., 2002: 390

²³³ a.g.e: 391

²³⁴ Mori, Omura, 1993: 55; Mori, Omura, 1990: 339

²³⁵ Omura, 1993; Mikami, Omura, 1988: 4; Omura, 1995, 44

²³⁶ Mikami, Omura, 1988: 4

²³⁷ Omura, 1995: 44; Omura, 1996: 197

²³⁸ Omura, 1995: 43-45

Göksu vadisi yerleşimleri, ilk kez James Mellaart tarafından 1950’lerde, daha sonra 1960’larda David French tarafından yüzey araştırmaları ile ortaya konmuştur.²³⁹ Yerleşimin, arkeoloji literatüründe “Maltepe” olarak anılması, yakınlardaki daha küçük bir yerleşim ile karıştırılmasına yol açmıştır.²⁴⁰ Kazılara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ile Silifke Müzesi 1994 yılında, J. N. Postgate başkanlığındaki ekip tarafından başlanmıştır.²⁴¹ 1998’de sonlanan kazılar 2007’de tekrar başlamıştır.²⁴²

I. tabaka geç dönemleri, IIg-e tabakaları Demir Devri’ni, IIa-d ile IIIa-e tabakaları Geç Tunç Çağını, IVa-b Orta Tunç çağı’nı, Ve-I ise Eski Tunç Çağı III-II dönemlerini temsil eder.²⁴³

Kilise Tepe’de bulunmuş tripod şeklinde kulba sahip damga mühür, IIId seviyesine bağlanan 32 numaralı odanın, alt ve üst tabanı arasındaki katmandan ele geçmiştir.²⁴⁴ (Lev. XXX-2)

V. 17 Kinet Höyük

200 x 120 m. Boyutlarındaki höyük, İskenderun’un 30 km. kuzeyinde yer alır. Bu yer ilk kez, Büyük İskender’in Persler ile yürüttüğü mücadelenin parçası olan İssos savaşı sırasında tanımlanmıştır.²⁴⁵ 1991 yılında, Bilkent Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümü tarafından bölgede başlatılan yüzey araştırmaları sonucunda,

²³⁹ Postgate, 1996: 419

²⁴⁰ a.g.e: 420

²⁴¹ a.g.e: 422

²⁴² Jackson, Postgate, 2009: 207

²⁴³ Postgate, 2007: 820

²⁴⁴ Collon, Jackson, Postgate, 2010: 172

²⁴⁵ Gates, 1994: 194

Hatay Müzesi desteği ile 1992 yılında ilk kazılar başlatılmıştır.²⁴⁶ Kazılar, 1993 yılından itibaren M. H. Gates başkanlığında sürmektedir.²⁴⁷

Stratigrafi şu şekilde değerlendirilmiştir.

I. evre: Orta Çağ (M.S. 10-13. yy.),

II. evre Hellenistik Dönem (M.Ö. 330-50),

III-1. evre: Geç Demir Devri (M.Ö. 7-4. yy.),

III-2. evre: Orta Demir Devri (M.Ö. 9-8. yy.),

III-3. evre: Erken Demir Devri (M.Ö. 12-10. yy),

IV. evre: Geç Tunç Çağı 2 (M.Ö.13. yy.), .

V. evre: Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1500),

VI. evre: Erken Tunç Çağı (M.Ö. III. bin).²⁴⁸

Ayrıca höyükte Neolitik ve Erken Kalkolitik dönemlerin varlığı da bildirilmiştir.²⁴⁹

Burada bulunmuş skarabe mühür, QP. E/H alanındaki 8. yapı katına ait (Geç Asur/Orta Demir Devri/III:2 evresi) bir yapıdan ele geçirilmiştir. Bu yapıdan daha önce de bir silindir mühürün bulunduğu bildirilmiştir.²⁵⁰ (Lev. XLIX -4)

²⁴⁶ Gates, 1994: 193

²⁴⁷ Özener, 1995: 514

²⁴⁸ Gates, 1999: 261

²⁴⁹ a.g.e: 260

²⁵⁰ Gates, 2003: 285, fig. 10

V. 18 Kültepe

Eski adı Kaniş veya Neşa olan Kültepe, Ankara'nın 320 km. güneydoğusunda, Kayseri'nin 21 km. kuzeydoğusunda yer alır. Yerleşim, aşağı şehir ve tepe olmak üzere iki bölümden oluşur.²⁵¹

E. Chantre, 1893-1894 yılında gerçekleştirdiği Anadolu seyahatinde Karahöyük-Kültepe'de sondajlar gerçekleştirmiştir. Ardından, 1901 yılında W. Belck ve 1906 yılında H. Winckler ile H. Grothe'nin kısa süreli ziyaret ve sondajları söz konusudur.²⁵² B. Hrozný, 1925 yılında önce Tepe'de ardından Karum'da kazılar gerçekleştirmiştir.²⁵³ 1948 yılında, Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında ilk sistemli kazılara başlanmıştır.²⁵⁴ Çalışmalara 2005 yılından itibaren, Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu başkanlığındaki ekip tarafından devam edilmektedir.²⁵⁵

Kaniş Karum'da, 4 yapı katı tespit edilmiştir. Ana toprak üzerine kurulmuş olan IV ve onun üstündeki III. yapı katları, Orta Tunç Çağı'nın başlarına(M.Ö. 2000-1950) tarihlenir. Bunları izleyen II ve Ib katları (1945-1730) Kaniş Karumu'nun en parlak dönemini temsil eder. Takip eden Ia katında ise Assur ile olan ilişkiler kesilmiş ve bu evreden sonra Kaniş Karum bir daha yerleşim görmemiştir.²⁵⁶ Tepedeki kazılarda Eski Tunç Çağı I'ın son evresine kadar inilmiş ve 18 yapı katı ortaya çıkarılmıştır. 18-11 katları Eski Tunç Çağı'nı temsil eder. 10-9. katlar Karum-Kaniş'in IV-III katları; 8 ve 7. katlar Kaniş Karum'un II ve Ib katları; 6. kat ise

²⁵¹ Özgüç, 2005: 6

²⁵² Emre, 2011: 20

²⁵³ Özgüç, 2005: 9

²⁵⁴ Emre, 2011: 20

²⁵⁵ Kulakoğlu, F., 2011: 40

²⁵⁶ Özgüç, 2005: 9

Kaniş Karum'un Ia katı ile çağdaştır. 5 ve 4. katlar Geç Hitit, 3. kat Helenistik, 2-1. katlar ise Roma Dönemi'ne tarihlendirilir.²⁵⁷

Kültepe'de bulunmuş kulbu maymun biçimli mühürlerden biri köylülerden satın alınmıştır.²⁵⁸ (Lev. XIX-2) Diğer mühürler Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait tabakalardan ele geçmiştir. Bunlardan; oturan maymun ile kuş şeklinde kulba sahip mühürler, Ib katına aittirler.²⁵⁹ (Lev. XV-3, XIX-1) Kulbu maymun biçimli olan fildişi mühür bir mezardan, taş boncuklarla beraber bulunmuştur. Bu tip mühürlerin yerli üretim olduklarına dair kanıt oluşturan maymun biçimli kulba sahip tamamlanmamış mühür örneği, II. kat atölyesinden bulunmuştur.²⁶⁰ (XIX-3)

V. 19 Lidar Höyük

Lidar Höyük, Şanlıurfa İli'nin Bozova Kazası'nda, Fırat'ın sağ yakasında kalan bir kol üzerinde yer almaktadır. Lidar Höyük'ün Orta Çağ buluntularına ilk dikkati çeken İngiliz Ainsworth olmuştur.²⁶¹ Burası, Mehmet Özdoğan tarafından 1975 yılındaki yüzey araştırmaları sırasında saptanmış ve kazılarına Alman Arkeolog H. Hauptman tarafından 1979 yılında başlanmıştır.²⁶² Kazılarla ulaşılan son seviye, Erken Tunç Çağı I evresine ait sur duvarlarıdır. Basamaklı açma sistemine göre, II. basamak Selevkoslar, III. basamak demir devri, IV. basamak M.Ö. II. bin, sonraki basamak ise Erken Tunç Çağı evrelerini yansıtır.²⁶³

²⁵⁷ Özgüç, 2005: 12

²⁵⁸ Özgüç, 1950: 91; Özgüç, 1968: 33

²⁵⁹ Özgüç, 1986: 32; Özgüç, 2005: 254

²⁶⁰ Özgüç, 1986: 32

²⁶¹ Hauptman, 1987: 249

²⁶² Yakar, 1985:365

²⁶³ Yakar, 1985:365

Lidar Höyük'te ele geçmiş bir adet skarabe mühür, Orta Tunç Çağı'na tarihlenen 126 numaralı mezardan bulunmuştur. (Lev. XLII-3) Aynı mezarın hediyeleri arasında, çok sayıda silindirik ya da yuvarlak formu taş boncuk (akik, kireçtaşı), fayanstan yapılmış geometrik boya bezeğe sahip sırlı bir şişe de bulunur.

264

V. 20 Oylum Höyük

Oylum Höyük, Gaziantep ili, Kilis ilçesine bağlı, kendisi ile aynı adı taşıyan Oylum Köyü'nün yakınında yer alır. Oylum Höyük'ün yer aldığı bölgede, yani Güneydoğu Anadolu'nun batı kesimindeki araştırma ve kazılar 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında gerçekleştirilmiştir. Bunlardan yarım asır sonra, U. Bahadır Alkım, bölge arkeolojisini gün ışığına çıkartmak amacıyla İslahiye bölgesinde bilimsel araştırmalara başlamış ve bölgenin tarih öncesi çağlardan itibaren yoğun ve devamlı bir yerleşime sahne olduğu ortaya konmuştur. Höyük üzerindeki ilk bilimsel çalışmalar 1985 yılında, Prof. Dr. Engin Özgen öncülüğündeki ekip ile gerçekleştirilmiştir. Kazılar ise, 1987 yılında Gaziantep Müzesi ve Hacettepe Üniversitesi'nin ortak projesiyle başlamıştır²⁶⁵ Höyükteki kazı çalışmaları, Doç. Dr. Atilla Engin başkanlığında sürmektedir.²⁶⁶

1. yapı evresi Roma dönemi, 2. yapı evresi Helenistik Dönem,²⁶⁷ 3., 4. ve 5. yapı evreleri Demir Devri, 6. yapı evresi Erken Demir Devri, 7. yapı evresi Geç Tunç

²⁶⁴ Kaschau, 1999: 266, taf IX

²⁶⁵ Özgen, 1989: 95

²⁶⁶ Özgen, ve diğ. 2014: 159

²⁶⁷ Özgen, Engin, Eser, 2009:142

Çağı, 8. yapı evresi Orta Tunç Çağı²⁶⁸ 'na aittir. Höyüğün köylüler tarafından tahrip edilen yamaçlarında gerçekleştirilen çalışmalarda Geç Kalkolitik Dönem'e rastlanmıştır.²⁶⁹

Araştırmamızın kapsamındaki buluntulardan; fildişi skarabe mühür, Xlla ile Wllb arasındaki açma sınırı kaldırma çalışmaları sırasında bulunmuş olup, M.Ö. I. binin ilk yarısına tarihlendirilmiştir. (Lev. L-1) Aynı alandan bir adet, kulbu insan eli şeklinde mühür de ele geçmiştir.²⁷⁰

V. 21 Panaztepe

Panaztepe, bir zamanlar İzmir körfezinde yer almış olması gereken adalardan birisi üzerinden bulunur. Burası, Eski Tunç Çağı'ndan Bizans Dönemi'nin sonuna kadar iskan edilmiş önemli bir merkezdir. Bugün, Menemen'in yaklaşık 13 km batısında yer alan Panaztepe; deniz seviyesinden 71 m yüksekte olup, etekleriyle birlikte yaklaşık 2 km'lik bir alana yayılmış görkemli bir tepedir.²⁷¹ Arkeoloji literatürüne, Manisa Arkeoloji Müzesi'ne kaçak kazılar sonucunda kazandırılan bir grup M.Ö. 2. bin yıla ait eserin Panaztepe kökenli olduğu anlaşılmasıyla girmiş²⁷² ve bunun üzerine 1985 yılında kazılar başlatılmıştır. Çalışmalar, Hacettepe Üniversitesi'nden Prof. Dr. Armağan Erkanal başkanlığındaki ekip tarafından yürütülmektedir.²⁷³

²⁶⁸ Özgen, ve diğ., 2011: 56-63

²⁶⁹ Özgen, 2006: 589

²⁷⁰ Özgen, Tekin, Helwing, 1997: 191

²⁷¹ Erkanal, 2005: 53

²⁷² Ersoy, 1988

²⁷³ Erkanal, Çınardalı, 2008: 19

Akropolde, M.Ö. II. binden Klasik dönemlere uzanan uzun bir dönem içerisinde önemli bir yerleşimin varlığı ortaya konmuştur. Burada I. Tabaka olarak tanımlanan Kültür katı; Ia (Klasik) ve Ib (Arkaik) olmak üzere ikiye ayrılır. II. tabaka ise M.Ö. II. bin yerleşmesine aittir. IIa ve IIb olarak ikiye ayrılır. Bunlardan IIa yoğun bir tahribata uğramış üst evreyi temsil eder. IIb ise Minyas seramiğinin ele geçtiği alt evredir. Panaztepe'nin güney eteğinde, seramik fırınları ve ocakların bulunduğu yerleşme, bölgenin M.Ö. II. bine ait atölyeler mahallesini oluşturmaktadır. Tahribata uğramış üst evre Ia, alt evre ise Ib katı ile temsil edilir. Panaztepe'nin güneyinde açığa çıkarılan mezarlık alanı geniş bir alana yayılır ve 3 kullanım dönemine sahne olmuştur. Bunlardan ilki M.Ö. II. bin yıla kadar uzanmaktadır. İkinci dönem Roma, üçüncü dönem ise İslami devirlere aittir.²⁷⁴ Liman Kent olarak anılan kesimde 5 kültür katı saptanmıştır. Bunlar sırasıyla; I. Osmanlı Dön., II. Geç Roma-Bizans Dön., III. Arkaik Dön., IV. Geometrik Dön (2 yapı katlı), V. Geç Tunç Çağı (6 yapı katlı) şeklindedir.²⁷⁵

III. Amenofis'in adını taşıyan skarabe, I. mezarlık çevrenindeki, L mezarı olarak adlandırılan pithos gömüden²⁷⁶(Lev. XLV-1); 2002 skarabesi olarak anılan bir başka örnek, I. mezarlık çevreninde bir oda mezardan,²⁷⁷ (Lev. XLV-2) bir başka skarabe yine mezarlık alanındaki bir pithos gömüden ele geçirilmiştir.²⁷⁸ (Lev. XLV-3)

²⁷⁴ Günel, 1999: 23-28

²⁷⁵ Çınardalı, 2008: 59

²⁷⁶ Erkanal, 2005: 55; Jaeger, Krauss, 1990: 153-154(fig. 1); Erkanal, 1987: 258

²⁷⁷ Erkanal, 2005: 55

²⁷⁸ Jaeger, Krauss, 1990: 153-4

V. 22 Seyitömer Höyüğü

Seyitömer Höyüğü, Kütahya il merkezinin 25km. kuzeybatısındaki Seyitömer Linyit İşletmesi Müessese Müdürlüğü (SLİ) rezerv sahasında, eski Seyitömer Kasabası'nın bulunduğu alan içerisinde yer almaktadır. 1989 yılında ilk kez Eskişehir Müzesi Müdürlüğü, 1990-1995 yıllarında Afyon Müzesi Müdürlüğü tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür. 2006 yılından bu yana Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Nejat Bilgen başkanlığında kazılar sürdürülmektedir.²⁷⁹ Stratigrafik dizilim şu şekildedir.

I. tabaka: Roma Dönemi,

II. tabaka: Hellenistik Dönem (IIA:Geç, IIB:Erken evre),

III. tabaka: Akhamenid Dönemi (IIIA: M.Ö. 4. yy., IIIB: M.Ö. 5. yy.)

IV. tabaka: Orta Tunç Çağı (IVA: Geç, IVB: Orta, IVC: Erken evre)

V. tabaka: Erken Tunç Çağı²⁸⁰

Seyitömer Höyük'te bulunmuş skarabe mühür, dolgu toprak içerisinde ele geçmiş olup Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilir.²⁸¹ (Lev. XLII-4)

V.23 Tell el Cüdeyde

Antakya il merkezinin güneydoğusunda; Reyhanlı İlçesi'nin yaklaşık 2 km doğu-güneydoğusunda yer almaktadır. Ovanın ortalama yüksekliği 130 m. olup,

²⁷⁹ Bilgen, ve diğ., 2012: 233

²⁸⁰ Bilgen, 2011: 46

²⁸¹ Bilgen, ve diğ., 2012: 242

höyüğün en yüksek noktası 161 m. rakıma sahiptir. Höyük, doğu batı yönündeki 370 m., kuzey güney yönünde 250 m. uzunluğa sahiptir.²⁸² İlk defa; Chicago Üniversitesi; Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün “Suriye Yüzey Araştırması”nda, 1933 yılında saptanmıştır. Kazı çalışmaları 1935 yılında R.J. Braidwood yönetiminde başlamıştır.²⁸³ Amuq Vadisi Bölgesel Projesi (AVRP) kapsamında, 1996 yılında bölgedeki diğer beş höyükle birlikte kazı çalışması gerçekleştirilmiştir.²⁸⁴

Stratigrafik tabakalanma şu şekildedir.

- I. tabaka: M.S 600
- II. tabaka: M.S. 350
- III. tabaka: Hellenistik Dönem
- IV. tabaka: Geç Hitit
- V. tabaka: M.Ö. 1000
- VI. tabaka: M.Ö. 1200
- VII. tabaka: M.Ö. 1600
- VIII. tabaka: M.Ö. 1800
- IX. tabaka: M.Ö. 2000
- X. tabaka: M.Ö. 2400
- XI. tabaka: M.Ö. 2600
- XII. tabaka: M.Ö. 3100
- XIII. tabaka: Uruk ile çağdaş
- Tell halaf
- XIV. tabaka: Ninive I, Ugarit 5²⁸⁵

²⁸³ Braidwood, Braidwood, 1960: 5

²⁸⁴ Yener, Wilkinson, 1997: 414

²⁸⁵ McEwan, 1937: 10-11

Bu evrelerden IX ile Amuq J; X ile Amuq I; XI ile Amuq H; XII ile Amuq G; XlIX ile Amuq F; Tel Halalaf ile Amuq E-C; XIV ile Amuq B-A ile çağdaştır.²⁸⁶

Burada bulunmuş hayvan ayağı şeklindeki damga mühür, birinci karışık tabakadaki²⁸⁷ xS18 gömüsünde yer alan iskeletin altından gelmiştir.²⁸⁸ (Lev. XXVI-1)

V.24 Tell Kurdu

Türkiye'nin en güney ucunda bulunan Hatay İli'ndeki eski Amik Gölü'nün güneydoğu kenarında bulunan²⁸⁹ ve 15 hektar büyüklüğe sahip olan Tell Kurdu, Amik Ovası'ndaki Kalkolitik yerleşimlerin en büyüklerindendir.²⁹⁰ Tell kurdu, Oriental Enstitute araştırmalarında daha önce iki kez yer almıştır. 1938'de gerçekleştirilen iki haftalık hızlı bir araştırma döneminde, R. Braidwood 4 tepede açmalar açmış ve gelişi güzel tabakalardan gelen çömleklerin sıralamasını vermiş, fakat mimariye değinmemiştir.²⁹¹ Amuq Vadisi Bölgesel Projesi (AVRP) kapsamında, 1996 yılında höyüğün güneydoğu kenarında yapılan küçük bir sondaj ile kazılar tekrar başlatılmıştır.²⁹²

²⁸⁶ Braidwood, Braidwood, 1960: 11

²⁸⁷ JK3 açmasındaki Amuq B ile Amuq F evreleri arasındaki yer alan, karışıklığın olduğu bir tabaka.

²⁸⁸ Braidwood, Braidwood, 1960: 133, 135

²⁸⁹ Yener, 2000: 185

²⁹⁰ Özbal, Gerristen, Yener, 2003: 501

²⁹¹ Yener, Wilkinson, 1999: 98

²⁹² Yener, Wilkinson, 1997: 414

Robert Braidwood 1938'de höyüğü incelediğinde, daha yüksek olan güney höyükte Amuq E (Ubaid Dönemi bağıntılı (M.O.4800-4400/4300) safhasını, karşı höyükte daha erken döneme ait olan 3 evre (Amuq C-E) saptamıştır.²⁹³

Tell Kurdu'da bulunmuş serpantinden köpek şeklinde damga mühür, TR 14 açmasından bulunmuş ve Amuq E evresine tarihlendirilmiştir.²⁹⁴ (Lev. XI-1) Aynı alanda; kil *token*ler, kilden antropomorfik figürinler, serpantin pendant ve boncuklar bulunmuştur.²⁹⁵

V.25 Uluburun Batığı

Uluburun batığı, Kaş yakınlarındaki bir burun olan Uluburun yakınlarında konumlanır ve ismini bu coğrafi oluşumdan alır. Batık; 1982 yılında genç bir sünger avcısı olan Mehmet Çakır'ın denizaltında gördüğü ve "kulaklı bisküviler" şeklinde tarif ettiği objeleri, Bodrum'da bulunan INA (Institute of Nautical Archaeology) arkeologlarına haber vermesiyle arkeoji dünyasına tanıtılmıştır. Kısa süre sonra, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi ve INA üyelerinden oluşan küçük bir ekip burayı gözden geçirmiştir. Ertesi sene, TexasA&M Üniversitesi Antropoloji bölümünden Cemal Pulak bir yüzey araştırması yürütmüş, 1984 yılında George F. Bass ve Cemal Pulak başkanlığında kazılara başlanmıştır.²⁹⁶ Batığın, M.Ö. 14. yy. sonları - 13. yy. başlarına tarihlenmesi uygun görülmüştür.²⁹⁷

²⁹³ Yener, 2001: 231

²⁹⁴ a.g.e: 233

²⁹⁵ Yener, ve diğ., 2000: 110-112.

²⁹⁶ Bass, 1986: 622

²⁹⁷ Bass, ve diğ., 1989: 29

Uluburun batığında bulunmuş skarabe mühürlerden, Nefertiti skarabesi olarak anılan mühür; küçük metal, fayans ve taş objelerin bir küme halinde bulunduğu M-I 1 plankaresinden ele geçmiştir.²⁹⁸ İki adet skarabe M-14 plankaresinde bir grup Mısırlı eser ile birlikte²⁹⁹, bir adet skarabe J-15/16 plankaresinde,³⁰⁰ bir başka skarabe ise N-P 18,19,20'de yer alan çapalardan birinin altında bulunmuştur.³⁰¹ (Lev. XLIII-2 - XLIV-4)

²⁹⁸ Bass, ve diğ., 1989: 17-19; Pulak, ve diğ., 2006: 600 (nr. 112)

²⁹⁹ Bass, ve diğ., 1989: 20-21; Pulak, ve diğ., 2006: 602 (nr. 118), Bass, 1988: 377

³⁰⁰ Pulak, 1990: 319 (res. 7), Pulak, ve diğ., 2006: 603 (nr. 119)

³⁰¹ Pulak, 1994: 380

VI. MÜHÜRLERDE FORM OLARAK KULLANILMIŞ HAYVANLAR

VI.1 Aslan

Yabani kediler haricinde, Yakındoğu'da bir çok kedigilin soyu tükenmiştir ya da tükenme tehlikesi altındadır. Aslanlar artık Afrika ve Hindistan dışında görülmesi de, eski dönemlerde nehirler ve bataklıklar boyunca yoğun bitki örtüsüne sahip doğal çevrelerde yaşamaktaydılar. İnsan yaşamı için ciddi bir tehdit oluşturan aslan, sergilediği güç ve vahşet yüzünden, eski sanat ve edebiyat eserlerinde, korkulan ve saygı duyulan bir güç sembolü olmuştur. Mısır ve Asur medeniyetlerinde aslan avları, kahramanlık ve güç vurgusu yapılarak, krali bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.³⁰²

Anadolu'da yapılan kazılarda Truva'nın II, III ve VI. tabakalarından ele geçmiş aslan kemikleri, bu türün Anadolu'daki varlığına dair kanıtlar sunmaktadır.³⁰³ Aslan, Anadolu'da çok sayıda sanat eseri üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Kedigiller familyasından iki hayvan arasında tahtında oturur vaziyetteki ikonografi, öncelikle Çatal Höyük'te karşımıza çıkar. Kalkolitik dönemde, yine Orta Anadolu'nun güneyindeki Hacılar yerleşiminde, kedigillerden bir hayvanı kucaklayan ya da taşıyan bir kadının (belki de bir ilah), taş ve kil heykelcikleri mevcuttur.³⁰⁴ Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın Anadolu grubuna dahil silindir mühürlerinde, aslanlı tanrı ve tanrıçalara rastlanmaktadır. Bunlar aslanların üzerinde ayakta durmaktadır veya aslanlar üzerindeki tahta oturmaktadır. Tanrıçalar çıplak ya da giyimlidir.³⁰⁵ Ayrıca; Hitit İmparatorluk ve Geç Hitit dönemi heykeltıraşlık eserlerinde, mühürler üzerinde,

³⁰² Gilbert, 2002: 27-28

³⁰³ Blegen, Caskey, Rawson, 1953: 139, 393; Blegen, Caskey, Rawson, 1951: 38, 46, 90; Blegen, Caskey, Rawson, 1950: 281-336

³⁰⁴ Gunter, 2002: 82

³⁰⁵ Özgüç, 1979: 279

Alişar ve Kültepe'de ele geçmiş hayvan şekilli kaplar arasında aslan tasvirleri yer almıştır.³⁰⁶

Aslan, Hitit metinlerinde UR.MAH olarak geçmektedir. "UR" köpek, "MAH" iri işaretlerinden oluşan kelime "iri köpek" yani aslan anlamındadır. UR.MAH bir tanrı veya tanrıçaya kutsal hayvan olarak bağlanamamaktadır. Tanrı tasviri metinlerinden, tanrı ZA.BA.BA'nın ve Tamarmara şehrinin tanrısı Şulunkatte'nin hayvanı olarak görünür. Yazılıkaya'da 44 ve 45 numaralı Hepat ve Şarumma'nın hayvanları aslan veya parsa benzetmektedir. Yalnız Şarumma'nın hayvanının kuyruğu yukarı kalkıktır. Aslan Mezopotamya'da İştâr'ın kutsal hayvanıdır.³⁰⁷

Araştırmamız kapsamına giren mühürlerin bir kısmının formu uzanmış aslan veya aslan pençesi şeklindedir.

VI.2 At

Şimdiye dek yapılan araştırmalarda atın vatanının neresi olduğu henüz açıklığa kavuşmamıştır.³⁰⁸ Anadolu'da atın M.Ö.II binde varlığı kesinse de³⁰⁹, Demircihöyük ve Norşuntepe gibi bazı merkezlerden elde edilen son bilgilerle birlikte bu tarih Geç Kalkolitik Çağ'a kadar gitmektedir.³¹⁰ Ancak bu kalıntıların vahşi veya evcil atlardan hangisine ait olduğu konusu tartışmalıdır.³¹¹

³⁰⁶ Ertem, 1965: 152

³⁰⁷ a.g.e: 151-155

³⁰⁸ Ertem, 1965: 24-26

³⁰⁹ Ertem, 1965: 24-27

³¹⁰ Olsen, 2006: 252; Olsen, 2003: 72

³¹¹ Davis, 1987:164

Hitit metinlerde "ANŞE.KUR.RA" olarak geçen kelime at ve atlı savaşçıları karşılar.³¹² "ANŞE.KUR.RA" idyogramı, "ANŞE" = eşek, "KUR" = dağ ve "RA" = sümerce genitif elemanından oluşur ve aslında "dağ eşeği" anlamına gelir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı mühürlerinde Tanrı Pirva'nın arabasını çeken hayvanın eşek veya at olduğu konusunda tartışmalar olsa da, Nimet Özgüç bunların araba ile koşulanların at olması gerektiğini belirtmiştir.³¹³ Kültepe'de Hitit metinlerinde; atın terbiye edilmesi ve eğitilmesi, Hitit ordusundaki atlar ve at arabaları, atın alım ve satımı gibi konularda bilgiler sunulur. At gerek Mezopotamya, gerekse Anadolu'da tanrıların kutsal hayvanı olarak arkeolojik eserler ve metinlerde tasvir edilir. Kasitler devrinde "MIRIZIR" at ile ilgili tanrıdır. Kültepe mühürlerinden birinde, at üzerinde bir tanrı tasvir edilmiştir. Hitit heykel tasvir metinlerine göre Tanrıça Pirūa'nın kutsal hayvanı attır. Yine metinlerden, at şeklinde sunu kaplarının varlığı bilinmektedir³¹⁴

VI.3 Ayı

Yayılm alanı "Avrasya ormanları" olarak gösterilen³¹⁵ Kahverengi Ayı, Anadolu iklimini seven bir hayvandır. Truvanın VI. tabakasında kemik kalıntılarına rastlanmıştır.³¹⁶

Neolitik dönemde Çatalhöyük'te V. seviyeye ait bir duvar resminde ayı tasvir edilmiştir. Ayrıca kabartma olarak işlenmiş ve Mellaart'a göre doğum

³¹² Ertem, 1965: 23; Ünal, 2007: 33

³¹³ Özgüç, 1965: 25

³¹⁴ Ertem, 1965: 36-37

³¹⁵ Gilbert, 2002: 53

³¹⁶ Blegen, Caskey, Rawson, 1953: 319 (ursus adı altında)

pozisyonundaki kadını temsil eden yayvan figürler (splayed figures); Çatalhöyük mühürlerini inceleyen Ali Umut Türkcan'a göre ayıyı temsil etmektedir. Bu konudaki dayanağı ise, Çatalhöyük'te ele geçmiş olan ayı şeklindeki damga mühür ile bu yayvan figürlerin pozisyonlarının benzerliğidir. Türkcan, bunların aynı zamanda Çatalhöyük'te olması muhtemel bir ayı kültürünün habercisi olduğundan bahsetmiştir.³¹⁷ Anadolu'da kazılarda bulunmuş bir başka örnek, Limantepe'nin Orta Tunç Çağı tabakalarından bulunmuş ayı figürüdür.³¹⁸

Ayı hakkında yazılı kaynaklar mevcuttur. Hitit metinlerinde AZ olarak geçen³¹⁹ ayının, bu dönemde Anadolu'da bol miktarda bulunduğunu, gerek Anitta metninde geçen "120 adet ayı" ibaresinden, gerekse bir başka bir metindeki "] x bin ayıyı" ifadesinden anlamaktayız. Ayıyı, aynı zamanda "tanrının hayvanları" listesinde de görmekteyiz.³²⁰

VI.4 Boğa

Sığır cinsi hayvanların damızlık erkeğine verilen ad olan Boğa, Anadolu'da yaşamış bir türdür. Buna ait kemik kalıntılarına bir çok yerleşimde rastlanmaktadır. Örnek olarak, Alacahöyük³²¹, Truva³²², Yumuk Tepe'yi³²³ gösterebiliriz. Özellikle Alacahöyük mezarlarında; sığır başları, sığır ayak kemiklerinin diğer kurban

³¹⁷ Türkcan, 2007: 260

³¹⁸ Erkanal, Günel, 1996: res. 12-14

³¹⁹ Ünal, 2007: 81

³²⁰ Ertem, 1965: 125

³²¹ Arık, 1937: 65, 69

³²² Blegen, Caskey, Rawson, 1953: 123, 129, 133; Blegen, Caskey, Rawson, 1951: 38, 46, 54; Blegen, Caskey, Rawson, 1950: 87, 95, 101

³²³ Garstang, 1953: 29

hayvanları ile birlikte bulunması sonucu ölü ritüelleri ile ilişkilendirilmişlerdir.³²⁴ Benzer uygulama, Eski Tunç Çağı'na tarihlenen Resuloğlu mezarlığından bilinmektedir.³²⁵

Boğa, Yakındoğu ve Mısır'da da saygı duyulan bir hayvandır. Mısır'da, güç ve cesaret sembolü olarak sembolik dünyada krali hayvanlar arasında yer bulmuştur. Narmer paletinde, kralın kıyafetini tutan kemerin arkasından boğa kuyruğu sarmaktadır. Bu durum kralın kıyafetinin ayrılmaz bir parçası olmakla beraber, bir güç göstergesi olarak yorumlanabilir. Aynı levhadaki bir başka sahnede; Narmer'in kendisi boğa olarak tasvir edilmiştir ve yere serilmiş düşmanını boynuzlamaktadır. 18. Hanedanlık Dönemi'nden Firavunlar Dönemi'nin sonuna kadar, Horus'un adı, krali bir form olan "ka nakht" (güçlü boğa) sıfatı ile başlamaktadır. Ayrıca III. Amenofis, iki gecede 170 boğanın 96'sını avladığından gururla bahsetmektedir.³²⁶ Bütün bu örnekler boğanın Mısır'daki önemini gözler önüne sermektedir.

Boğa, Anadolu sanatında da sevilen bir hayvandır. Hitit ve Hititlerden önce, Anadolu sanatında sığır cinsinden tasvir edilen hayvan boğadır. Boğanın, eski Ön Asya dünyasında fırtına tanrısının hayvanı oluşu ve sığır cinsinden diğer hayvanlara göre daha heybetli görünüşü; tasvir sanatında yer almasına sebep olmuştur. Boğa kültü, geyik kültü ile beraber Anadolu'nun en eski kültürlerindendir.³²⁷ Çatalhöyük duvar resimlerinin dini inanışlar ile ilişkilendirilmesi³²⁸ ve daha sonrasında Alaca

³²⁴ Ertem, 1965: 45

³²⁵ Yıldırım, 2011: 16

³²⁶ Andrews, 1994: 61

³²⁷ Ertem, 1965: 46

³²⁸ Mellaart, 2003: 102

Höyük kral mezarlarından çıkan kurslar üzerindeki hayvan figürleri bunun göstergesidir.³²⁹

Asur Ticaret Kolonileri Çağı silindir mühürlerinde, çok sayıda boğalı tanrı gözlemlenmiştir. Kaniş-Karum II. katındaki iki mühür baskısında, boğalı tanrı antilop ve meyvelik-altar ile birlikte verilmiştir. Acemhöyük'ten iki damga mühür baskısında ise, boğalı tanrıça karşımıza çıkar. Bu iki boğalı tanrıçanın olduğu sahnede yine bir antilop yer almaktadır.³³⁰ Hitit sanat eserleri ve metinlerinde, nerede bir boğa geçse, orada fırtına tanrısı ile olan bir ilişki göze çarpmaktadır. Mühürler ve kabartmalar üzerindeki boğa altarlara bu duruma uyar. Boğa ve boğa başı, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na kaplarda form olarak kullanılmanın yanında, akıtacak şekli veya kabartma olarak da kullanılmıştır.³³¹ Kınık'ta bulunmuş boğa biçimli kaplar, boğanın Hitit sanatında kullanıldığını göstermektedir.³³² Alaca Höyük sfenksli kapı kabartmalarında olduğu gibi, boğa kimi zaman fırtına tanrısının yerine geçmektedir. Bu durum, zoomorf düşüncenin antropomorf düşünce ile bir arada bulunmasına örnek teşkil eder.³³³

GUD, Hititçe'de sığır cinsi hayvanlardan önce gelen bir determinatiftir.³³⁴ GUDhurri veya GUD šerri'de olduğu gibi "boğa" anlamında da tercüme edilir. GUD.MAH, yani "GUD=sığır" ve "MAH=iri" şeklinde iri sığır anlamında

³²⁹ Ertem, 1965: 46

³³⁰ Özgüç, 1979: 278-279

³³¹ Özgüç, 1986: lev. 105, 112, 113, 115

³³² Emre, Çınaroğlu, 1993: 676-677

³³³ Ertem, 1965: 46

³³⁴ Ünal, 2007: 136

kullanıldığı gibi GUD.NITĀ, yani "GUD=sığır" ve " NITĀ=erkek" şeklinde erkek sığır(boğa) anlamında da kullanılır.³³⁵

Araştırmamız kapsamındaki mühürlerin şekilleri; kimi zaman boğa, kimi zaman boğa başı veya boğa toynağı şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

VI.5 Köpek

En eski devirlerden bugüne kadar insanın en sadık hayvanı olan köpeğin izlerine, Anadolu'da yapılmış kazılarda ortaya çıkarılmış kemik kalıntıları ile rastlamaktayız.³³⁶ Alaca Höyük B mezarında insan iskeletleri yanında bir köpek iskeletine rastlanmıştır.³³⁷

Boyunlarında tasma olan uzanmış köpek biçimli amuletler, Mısır'da Eski Krallık ve İlk Ara Dönem mezarlarında bulunmaktadır. Bunlar genelde kemik veya fildişi, daha az sayıda olanları ise akik veya steatitten yapılmıştır. Zaman zaman, köpek başı şeklinde amuletlere de rastlanmaktadır. Mısırlıların köpeklerine isim verdikleri bilinmektedir. Ancak yazıtlardan anlaşıldığına göre, bunların görevleri iyi bir ev hayvanı olmaktan ziyade, avcılıktır.³³⁸

Warka metinlerinde, boyun ve kulaklı köpek kafası şeklinde geçen ve esas anlamı köpek olan "UR" işareti, köpek cinsinden başka aslan (UR.MAH) ve kurt (UR.BAR.RA) için de kullanılmıştır. Yalnız olarak Hitit çivi yazılı metinlerinde

³³⁵ Ertem, 1965: 46

³³⁶ Ertem, 1965: 98

³³⁷ Arık, 1937: 77 (res. 106)

³³⁸ Andrews, 1994: 62

geçmez. Hitit metinlerinde UR.GER X (köpek) olarak geçer.³³⁹ Ayrıca Boğazköy, Truva ve Termi'nin de çeşitli tabakalarında köpek kemiklerine rastlanmıştır.³⁴⁰

Hitit iktisadi hayatında yeri büyük olan sığır ve koyunların korunması büyük önem taşımaktadır. Bu durumda özellikle çoban köpeklerinin önemini arttırmıştır. Örneğin, bir çoban köpeğini dövmenin cezası 20 şekel gümüş iken, av köpeğini dövmek 12 şekel gümüş cezaya sahiptir. Köpek metinlerde kurban hayvanı, ya da yaladığı yeri iyileştiren sihirsel güçlere sahip hayvan gibi farklı fonksiyonlarda da geçmektedir.³⁴¹

Alaca Höyük ve Malatya kabartmalarında köpek tasvirine, Alishar'ın I, II, V. tabakalarında köpek figürinlerine rastlanmıştır.³⁴² Kültepe'nin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait köpek biçimli içki kapları, Assurlu tüccarların evlerinde bulunmuştur.³⁴³

VI.6 Kurbağa

Kurbağanın çok sayıdaki yumurtası ve bunların 100.000 iribaşa (kurbağa yavrusu) dönüşüm süreci, onu doğanın gizemli halkalarından biri yapmış; Mısır'da "yaşam ve diriliş" ile özleştirilmesine sebep olmuştur.³⁴⁴ Kurbağa Mısır'da sekiz tanrı, ya da bu sekiz tanrıyı karşılayan "Ogdoad" ile ilişkilidir. Bunlar dört erkek kurbağa ve dört dişi yılandan oluşur. Ayrıca; Orta Krallık Döneminde , doğum yapan

³³⁹ Ertem, 1965: 97

³⁴⁰ a.g.e: 98

³⁴¹ Ertem, 1965: 99-102

³⁴² a.g.e: 98-99

³⁴³ Özgüç, 1986: 60

³⁴⁴ Aruz, 2008: 59

kadınların koruyucusu olan "Tanrıça Heket" kült tasvirlerinde kurbağa başlıdır. Bu dönemde bir çok kurbağa şeklinde amulet yer almaktadır.³⁴⁵

Kurbağa anlamına geldiği düşünülen "NE.ZA.ZA" idiyogramının Hititçe okunuşu "akuuakuu", Mezopotamya metnlerindeki Akkadça okunuşu "MUŞA'RĀNU" 'dur. Kazılarda ele geçen kurbağa kalıntıları arasında, Thermi'nin Eski Tunç Çağı tabakalarında, kurbağa veya kara kurbağası kemiklerine rastlanmıştır.³⁴⁶

Sadece bir kaç Hitit metninde geçen idyogram, "kertenkele" ile birlikte görülür. Bu metinler "Yılan Hedammu" efsanesine aittirler. Bu metinlerde NE.ZA.ZA olarak anılan hayvan, yılanın yediği hayvanlar arasında geçer.³⁴⁷

Kurbağa biçimli objeler, balkanlarda Neolitik dönemden itibaren üretilmektedir.³⁴⁸ Anadolu'da, Seyitöer yerleşiminde bulunmuş olan, üstüste binmiş kurbağa şeklindeki kap, Erken Tunç Çağı tabakasına aittir.³⁴⁹ Mısır etkili olduğu düşünülen kurbağa şeklindeki damga mühür Tarsus'un Eski Tunç Çağı tabakalarından ele geçmiştir. Kültepe'de bulunmuş kurbağa biçimli bir ağırlık, Eski Tunç Çağı'na ait örneklerden sonra; kurbağa biçimli objelerin Anadolu'daki varlığının Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da devam ettiğini gösterir.³⁵⁰

³⁴⁵ Hall, 1996: 25-26

³⁴⁶ Ertem, 1965: 138

³⁴⁷ Ertem, 1965: 138

³⁴⁸ Hansen, 2003: res. 3/11

³⁴⁹ Bilgen, ve diğ., 2011: res. 8b

³⁵⁰ Kulakoğlu, Kangal, 2011: nr. 389

VI.7 Kuşlar

Hitit metinlerinde "MUŞEN" kuş anlamına gelir ve fal kuşları hariç diğer kuş isimlerinin önünde veya arkasında determinatif olarak kullanılır.³⁵¹ Asur Ticaret Kolonileri Çağı mühürlerinde kuşlarla beraber verilmiş tanrı ve tanrıçalara rastlanır. Bunlar kuşları ellerinde tutmaktadır. Bazen ellerinde kuşun yanında bir tavşan da tutabilirler. Zaman zaman, kuşun ağzında yılan bulunabilir.³⁵²

Çalışmamızda, cinsi tespit edilebilmiş kuş türlerinden ilki ördektir. Anadolu'da çok sayıda ördek türünün varlığı bilinmektedir.³⁵³ Hitit metinlerinde, "arda-/arta-, artan veya lahhanza^{muŞen}" şeklinde geçmektedir.³⁵⁴ Mısır'da Amun ile ilişkilendirilir.³⁵⁵ Özellikle, "uyuyan ördek" olarak tanımlanan formdaki objeler, Yakındoğu ve Mısır sanatında yer almıştır. Ördek formundaki ilk objeler, Arpachiyah'ın Halaf tabakalarından bulunmuş boncuklardır.³⁵⁶ Ördek veya Uyuyan ördek biçimli mühürler, Suriye'de Tel Brak'ın Geç Uruk tabakalarından bilinmektedir.³⁵⁷ Bu tipteki ağırlıklar, Mezopotamya'da III. Ur Dönemi'nde (yak. M.Ö. 21. Yüzyıl) ortaya çıkar. Başını geriye çevirmiş ördek biçimli en erken Mısır objeleri II. Ara Dönem'e (M.Ö. 18. Yüzyıl) aittir. Ördek formlu damga mühürlerin Mısır'daki en erken örneklerini, yine başını geriye çevirmiş şekildeki mühürler oluşturur. Bunlardan, kazılarda bulunmuş en eski örnek III. Amenofis Dönemi'ne(M.Ö. 1390-1352) tarihlendirilir.³⁵⁸ Boğazköy'deki ördek biçimli damga mühür örneği ise daha erken bir döneme, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na

³⁵¹ Ertem, 1965: 171-173

³⁵² Özgüç, 1979: 283

³⁵³ Gilbert, 2002: 61

³⁵⁴ Ünal, 2007: 62, 386

³⁵⁵ Teeter, 2002: 337

³⁵⁶ Mallowan, 1935: lev. VIb

³⁵⁷ Nunn, 1999: nr. 105-111

³⁵⁸ Aruz, 2008: 60

tarihlendirilir. Ancak bu ördek, kafasını geriye çevirmemiş olması ile uyuyan ördek formlarından ayrılır. Boğazköy'den bulunmuş Eski Hitit Dönemi'ne ait ördek biçimli kap, ördeğin kap formu olarak da kullanıldığını göstermektedir.³⁵⁹

Kuş biçimli damga mühür formları arasında, cinsi tanımlanabilen bir diğer kuş türü baykuştur. Çeşitli baykuş türlerinin Anadolu'da varlığı bilinmektedir.³⁶⁰ Hitit metinlerinde, "hapupi-/hapupu/hapupa" olarak bahsedilen kuşun, hühüt kuşu ya da baykuş olmasından şüphelenilir.³⁶¹ Mezopotamya'da zaman zaman İştar'a refakat eden baykuşlar, onun sadece karanlık yönünü değil aynı zamanda cinselliğine de vurgu yapar.³⁶² Eski Yunan mitolojisinde ise Athena ile tasvir edilir.³⁶³ Konumuz kapsamında olan, Gordion'dan bulunmuş baykuş şeklindeki mühür yaklaşık M.Ö. 525 yıllarına tarihlendirilir.

Kuş şeklindeki damga mühür formları arasında yer alan türlerden biri de şahindir. Anadolu faunasında bir çok şahin türü yer almaktadır.³⁶⁴ Hitit metinlerinde SAG.KAK.A^{muşen} olarak geçer.³⁶⁵ Şahinin, bir metinde AMAR. MUŞEN yani yavru kuşları avladığından bahsedilir. Dini bir metinde, koyun ve erkek keçinin kurban olarak sunulduktan sonra bu kuşun canlı olarak onların üzerinde döndüğü vurgulanmıştır. Buradan, ölmüş hayvanların üzerinde onu yemek için döndüğü anlaşılır. Bazı metinlerde ise kurban hayvanı olarak geçer.³⁶⁶ Şahinin dönemler boyu avla olan ilişkisi sanat eserlerine de yansımıştır. Hitit metinlerinde bahsi geçen “Kırların Koruyucu Tanrısı”, geyik üzerinde durmaktadır ve elinde yırtıcı bir kuş ile

³⁵⁹ Fischer, 1963: 159

³⁶⁰ Gilbert, 2002: 66-67

³⁶¹ Ünal, 2007: 172

³⁶² Barrett, 2007: 41

³⁶³ Penglase, 2005: 195

³⁶⁴ Gilbert, 2002: 62

³⁶⁵ Ertem, 1965: 195; Ünal, 2007: 301

³⁶⁶ Ertem, 1965: 196

tavşan tutmaktadır.³⁶⁷ Benzer sahneler, Hitit öncesi dönemde, Asur Ticaret Kolonileri Çağı mühürlerinden bilinmektedir. Elinde tavşan ve şahin tutan adam figürü kimi zaman geyik üzerinde kimi üstüne bindiği hayvanı olmadan tasvir edilir.³⁶⁸ Hitit Dönemi'ne ait olan Tarsus mühüründe, oturan figür elinde ölü tavşan ve şahin tutmaktadır.³⁶⁹ Karatepe kabartmalarındaki, elinde ölü tavşan ve kuş tutan figür, aynı konunun M.Ö. 1. Bin örneğini oluşturur.³⁷⁰ Canby, Boston Müzesi'nde bulunan yumruk biçimli ritonun, şahinle avlanan bir avcının elini temsil ettiğini belirtmiştir. Elin şekli bu duruma uygundur ve dekore amaçlı bantlar aslında hayvanın keskin pençelerinden korunmaya yarayan sargılardır.³⁷¹

VI.8 Leopar/Pars

Anadolu leoparı ya da Anadolu parsı olarak anılan kedi türü, leopar sınıfının Anadolu'da yaşamış olanına verilen isimdir.³⁷² Anadolu leoparının (*Panthera pardus tulliana*), Orta Anadolu ve Torosların güneyinde, son zamanlara kadar yaşadığı bilinmektedir.³⁷³ Hitit metinlerinde UG.TUR (= parşan(a)-) olarak geçer.³⁷⁴ Anadolu'da leoparın en erken temsili Neolitik Dönem'de Çatalhöyük kabartmalarında karşımıza çıkmaktadır. Burada, leopar şeklinde bir mühür ve üzerlerinde leopar derisinde giysiler bulunan insan tasvirleri de bilinmektedir. Bu hayvana ait heykelcikler tek başına olmasa da, tanrıçalar ile beraber olarak ele

³⁶⁷ Canby, 2002: 161

³⁶⁸ a.g.e: fig. 1-2

³⁶⁹ a.g.e: fig. 3 (Ayrıca, Hitit Dönemi'ne ait geyik ritonu üzerinde benzer konu tasvir edilmiştir. Bknz: a.g.e: fig. 7)

³⁷⁰ a.g.e: fig. 5

³⁷¹ a.g.e: fig. 169

³⁷² Gilbert, 2002: 54

³⁷³ Türkcan, 2007: 258

³⁷⁴ Ertem, 1965: 147

geçmiştir.³⁷⁵ 2006 yılında, bir gömüde, kadının göğsü üzerinde delikli bir leopar pençesine rastlanmıştır. İncelenen 24 binden fazla kemik içerisinde sadece 1 taneye denk gelinmesi, Çatalhöyük toplumunda nadir bir kalıntı olduğunun da göstergesidir.³⁷⁶ Truva'nın VI.³⁷⁷ ve Göbeklitepe'nin yayımlanmış hayvan kemikleri arasında leopar kemiklerine rastlandığı bildirilmiştir.³⁷⁸ Ayrıca, Alishar'ın Hitit tabakalarında leopar figürininin başı ele geçmiştir.³⁷⁹

Mabette meydana gelen "KI.LAM" bayramından bahseden bir tablette; aslan, ayı gibi hayvanlara ait figürinlerin yanında "UG.TUR" (leopar) figürininden de bahsedilir. Buna göre "UG.TUR" tanrı hayvanı olarak görünür.³⁸⁰ Yazılıkaya'da 44 ve 45 numaralı Hepat ve Şarumma'nın hayvanları aslan veya parsa benzemektedir. Yalnız Şarumma'nın hayvanının kuyruğu yukarı kalkıktır.³⁸¹

VI.9 Maymun

Afrika ve Doğu Asya'ya özgü bir tür olan maymunlar, bu iki birbirinden uzak bölge arasında konumlanan Mezopotamya'nın yerel faunasında asla yer almamışlardır. Anadolu faunası için de yabancı bir türdür.³⁸² Allan Gilbert fauna çalışmalarında, bu türün yayılım bölgesine Anadolu'yu dahil edilmemiştir.³⁸³

³⁷⁵ Türkcan, 2007: 258-259

³⁷⁶ a.g.e: 259-260

³⁷⁷ Blegen, Caskey, Rawson, 1953: 139

³⁷⁸ Peters, Schmidt, 2004: Tab. 1

³⁷⁹ Von Der Osten, 1937: 114 (fig. 164, d 1806)

³⁸⁰ Ertem, 1965: 148

³⁸¹ a.g.e: 151-155

³⁸² Dunham, 1985: 234

³⁸³ Gilbert, 2002: 48

Çeşitli metinlerde Orta ve Geç Asur krallarının haraç veya hediye olarak aldıkları hayvanlar arasında maymunlardan bahsetmeleri, değerleri hakkında ip ucu verir. Maymun, varlığı kralın ve imparatorluğun zenginliğini ve geniş nüfuzunu vurgulayan egzotik bir hayvandır.³⁸⁴ Maymunlar metinlerde sadece hediye olarak gönderilen bir pet hayvanı olarak geçmez. Aynı zamanda maymun formundaki sanat eserlerinin kayıtları, arşiv metinlerinde karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁵ Metinlerde geçen bazı kullanımlarda ise bir “hakaret ögesi” olarak ya da olumsuz davranışlar sergileyen insan grupları için bu kelimenin kullanıldığını görüyoruz. Örneğin; "Curse of Agade" de Gutiler bu şekilde tanımlanır. *“Aptal maymunların yabancı topraklardan, Ur kralı İbbi-sin'in üzerine geldiği yıl.”* Bu metinde, Gutiler için “maymun” kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.³⁸⁶

Maymunlar, ancak 4. bin yıldan itibaren Mezopotamya ve onun doğu komşusu Elam sanatında yer almaya başlarlar.³⁸⁷

Eski Mezopotamya'da bir çok sanat eseri üzerinde maymun ve onun tasmasını tutan adamlar tasvir edilmiştir. Bir çok meslek dalını içeren “Eski Babil Lu Listesi”nde “maymun adam” kelimesi geçmektedir. Eğer “maymun adam” kelimesinin bu maymun eğiticilerini karşıladığı düşünülürse, pişmiş toprak levhalarda tasvirlenen figürlerin maymun eğiticilerini gösterdiği görüşünü destekler. Ancak bu liste, meslek dallarının yanı sıra insanları davranışsal olarak da gruplar. (ihmkar, dindar gibi) Bu yüzden “maymun-adam” kelimesi,

³⁸⁴ Dunham 1985: 236

³⁸⁵ a.g.e: 258

³⁸⁶ a.g.e: 242

³⁸⁷ a.g.e: 234

maymun gibi davranan biri için bir hakaret ya da mizah ögesi olarak da kullanılmış olabilir.³⁸⁸

Maymunlar müzikle de ilişkilidir. Bunun izlerine yine eski metinlerden rastlamaktayız. Eski Babil'in tablet okullarında popüler olan bir metinde, müzikle uğraşan bir şahsın adı “Ugubi” yani maymundur. Bu durum maymunun müzikle olan ilişkisine ironik bir göndermedir.³⁸⁹ Mühürler ve pişmiş toprak levhalar üzerindeki kaval tutan maymun tasvirleri de, maymunların müzikle olan ilişkisinin örnekleridir.

Anadolu'da, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın uzak mesafeli ticaret sistemi ile kurulmuş ilişkiler sonucu, tıpkı kervanların koruyucusu olduğu düşünülen eşek tanrı gibi maymun tasvirlerinin de Anadolu sanatına girdiğini görmekteyiz. Anadolu üslubundaki mühürlerde maymunlar, fırtına tanrısı için uygulanan ritüellerde ellerinde kaplar taşımaktadırlar. Sanatçılar, bu egzotik hayvanları basitçe kopyalamakla kalmamamış, onları yerel ikonografi ve kompozisyonlara adapte etmişlerdir.³⁹⁰ Karahöyük'te ele geçmiş maymun şeklindeki amuletin yanı sıra, mühür tasviri ve mühür şekli olarak da Anadolu'da kullanılmış bir konudur. Asur Ticaret Kolonileri Çağına ait silindir mühürler üzerinde ve Alişar'da tabletlerle çağdaş bir tabakada bulunan bir damga mühürde, oturmaş maymun tasvirinin doldurma motifi olarak kullanıldığını görürüz.³⁹¹ Şimdilerde, Metropolitan Museum'da bulunan ve Acemhöyük kökenli olduğu düşünülen fildişi parçalardan ikisi üzerinde³⁹² ve yine Acemhöyük III. Kattan ele

³⁸⁸ a.g.e: 241

³⁸⁹ Powell, 1978: 194.

³⁹⁰ Gunter, 2002: 91-92

³⁹¹ Özgüç, Özgüç, 1949: 45

³⁹² Simpson, 2012: 225

geçmiş fildişi kutu üzerindeki tasvirler arasında maymun motifine rastlanmaktadır.³⁹³ Ayrıca, Ziyaret Tepe yerleşiminde ele geçmiş, oturmuş maymun şeklindeki fildişi heykelcik, konunun M.Ö. I. Bin örneğini oluşturur.³⁹⁴ Araştırmamız kapsamındaki mühürler arasında, kulbu maymun şeklinde mühürlere rastlamaktayız. Özellikle, Kaniş Karum II. kata ait atölyeden ele geçmiş, tamamlanmamış maymun kulplu mühür, bunların yerel üretim oldukları konusunda ipuçları vermektedir.³⁹⁵

VI.10 Gübre Böceği

Çoğunlukla Mısır ve çevresinde yaşayan bir canlı olan Gübre Böceği (Scarabeus Sacer) formudaki mühür ve amuletler, “skarabe” olarak adlandırılmaktadır.³⁹⁶ Arka ayakları ile top şeklindeki yemeğini yuvarlayan bu gübre böcekleri, insanoğlunun hayal gücünü uzun bir süre meşgul etmiştir. Mısırlılar, onu gökyüzünden güneşi hareket ettiren güneş tanrısı ile bir tutmuş ve saygı duymuştur. Binlerce skarabe sadece Mısır'da değil, aynı zamanda Yakın Doğu ve Akdeniz topraklarında da bulunmuştur.³⁹⁷

Skarabeler üç bin yıldan fazla bir süredir, kutsal bir simge olarak kullanımda kalmıştır.³⁹⁸

³⁹³ Özgüç, 1976: 549

³⁹⁴ Matney, 2008: 33

³⁹⁵ Özgüç, 1986: 31

³⁹⁶ Sarr, 2001: 3

³⁹⁷ Ben-Tor, 1989: 7

³⁹⁸ Ward, 1902: 7

VI.11 Tavşan

Tavşanlar Yakınoğu faunasının yerli türüdür.³⁹⁹ Hitit metinlerinde "ARNABU" olarak geçmektedir.⁴⁰⁰ Boğazköy'de⁴⁰¹ ve Truva'nın I-V.⁴⁰² tabakalarında ele geçirilmiş kemikleri, bu hayvanın kalıntılarına örnek olarak gösterebiliriz.

Tavşan, Hitit metinlerinde sığır ve koyun etleri ile beraber yiyecekler arasında sunulur. Ayrıca tanrı tasvir metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰³ Anadolu ve Mezopotamya ikonografisinde, M.Ö. 2. bin yıldan önce tavşan tasvirlerine rastlamak zordur. M.Ö. II. bin ile sayıları artmaktadır.⁴⁰⁴ Hitit ikonografisinde karşımıza iki şekilde çıkmaktadır. İlki, elinde tavşan ve kartal tutan ve bazen geyik üzerinde duran koruyucu tanrı ile birlikte. İkinci ise karşımıza daha çok damga mühürlerde çıkar. Bu türde, çift başlı kartalın pençeleri arasında yer almaktadır.⁴⁰⁵ Kültepe'de bulunmuş Demir Devri'ne ait ortostat, elinde kuş ve tavşan tutan koruyucu tanrının daha geç dönemlerde de devam ettiğini gösterir.⁴⁰⁶ Alışar'da ele geçmiş tavşan figürinleri ve Kültepe'den bulunmuş tavşan ritonu, bu hayvanın Anadolu Sanatındaki diğer örnekleridir.⁴⁰⁷

Tavşan şeklinde amuletler, Mısır'da Eski Krallık dönemi ile ortaya çıkmaktadır. Mısır'da çöl hayatının canlılarından biridir. Bu yüzden yenilenme ile

³⁹⁹ Collins, 1989: 193

⁴⁰⁰ Ertem, 1965: 123

⁴⁰¹ Collins, 1989: 193

⁴⁰² Ertem, 1965: 124

⁴⁰³ Ertem, 1965: 124-125

⁴⁰⁴ Collins, 1989: 195

⁴⁰⁵ a.g.e: 196

⁴⁰⁶ Özgüç, 1971: 9

⁴⁰⁷ Ertem, 1965: 124

ilgili güçleri olduğuna inanılır. Aynı zamanda hızı ve gelişmiş hisleri de, onun Mısırlıların sembolik dünyalarında yer edinmesini sağlamıştır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ Andrews, 1994: 64

VII. ANADOLU'DA BULUNMUŞ HAYVAN BİÇİMLİ DAMGA MÜHÜRLER

VII.1 Hayvan Biçimli Damga Mühürlerde Tipoloji ve Karşılaştırma

Eski Anadolu'da hayvan görüntüleri, mühürler, seramik, taş yontuları ve ahşap mobilyalar ve taş mimari dekorasyonu üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Boyutlar ise küçük mühürlerden, anıtsal rölyeflere kadar uzanan geniş bir aralıktadır.⁴⁰⁹

Hayvan biçimli damga mühürleri; kulp ve kaide şekillerine göre üç gruba ayırmak mümkündür.

Tip I: Kulbu Hayvan veya Hayvan Uzu Biçimli Damga Mühürler

Tip II: Kaidesi Hayvan veya Hayvan Uzu Biçimli Damga Mühürler

Tip III: Kulbu ve Kaidesi Hayvan veya Hayvan Uzu Biçimli Damga Mühürler

VII.1.1 Tip I: Kulbu Hayvan veya Hayvan Uzu Biçimli Damga Mühürler

Tip I, olarak adlandırılan grup, hayvan veya hayvan uzu şeklinde bir kulba sahip mühürlerden oluşmaktadır. Mühür kaidesinin formu çeşitlilik göstermektedir. Kulp şekline göre iki alt gruba ayrılmaları mümkündür.

⁴⁰⁹ Gunter, 2002: 79

Tip Ia: Kulbu Hayvan Biçimli Mühürler

Tip Ib: Kulbu Hayvanın Uzvu Biçimli Mühürler

VII.1.1.a Tip Ia: Kulbu Hayvan Biçimli Mühürler

Tip Ia, kulpları hayvan şeklinde yapılmış mühürlerden oluşur. Anadolu'daki ilk örnekleri Kalkolitik Dönem'e aittir. En yoğun görüldükleri dönem, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Frig Dönemi'dir. En çok kullanılan malzemeler; fildişi, kemik ve taş olmuştur. Bu tipe giren mühürlerin üretiminde kullanılmış malzemenin dönemlere göre dağılımı şu şekildedir. Kalkolitik Dönem'e tarihlenen bir örnek taş(serpantin); Eski Tunç Çağı'na ait iki örnek taş (steatit) ve kemik; Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait altı örnekten dört tanesi taş (serpantin), biri pişmiş toprak ve biri fildişi; M.Ö. I bin yılın ilk yarısına ait sekiz örneğin dört tanesi fildişi, üçü taş ve biri fritten üretilmiştir.

Tip Ia'yı oluşturan mühürleri, hayvanların türüne göre alt tiplere ayırmak mümkündür

VII.1.1.a.1 Tip Ia.1: Kulbu Aslan Biçimli Mühürler

Bu tipi oluşturan mühürlerin kulpları aslan biçimlidir. Aslanlar yuvarlak bir kaide üzerinde oturur veya ayakta olarak tasvir edilmişlerdir.

Kulbu aslan şeklinde damga mühürlerin Anadolu örneklerinin tamamı Demir Devri'ne aittir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın geç safhasına ait olduğu ve

Acemhöyük'ten bulunduğu söylenen; özel bir koleksiyondaki aslan biçimli kulba sahip steatit bir mühürden bahsedilmiştir ancak bu mühür yayımlanmamıştır.⁴¹⁰

Gordion⁴¹¹(Kat. Nr. 1, Lev. VII-1), Kaman-Kalehöyük⁴¹²(Kat. Nr. 2, Lev. VII -2) ve Alişar'da⁴¹³(Kat. Nr. 3, Lev. VII -3) bulunmuş aslan biçimli kulba sahip mühürler M.Ö. 1. Bin yılın ilk yarısına tarihlendirilirler.

Gordion örneğinde ayakta işlenmiş olan aslan, Kaman ve Alişar örneğinde uzanmış biçimde verilmiştir. Bu döneme ait yatık hayvan figürü çok az olmakla beraber Karkamış'tan bir Geç Hitit aslanını yakından andırmaktadır.⁴¹⁴ Kaman-Kalehöyük ve Gordion örneklerinin mühür kaidesi ile gövde arasında boşluk bulunur. Söz konusu boşluk, Kaman-Kalehöyük örneğinde ip deliği olarak yorumlanmıştır.⁴¹⁵ Gordion ve Kaman-Kalehöyük örneklerinin bir diğer ortak özelliği; mühür kaidelerinin ortasında, kaideyi çevreleyen bir oluk bulunmasıdır. Bu özellik bir çok Frig mühüründe karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁶

Her üç örnekte de, aslanın yelesi açıkça belirtilmemiştir. Bu durum Frig ve Geç Hitit kapı aslanları için de geçerlidir. Aynı durum Hitit İmparatorluk çağında da gözlenir. Bu özelliğin, erkek ve dişi aslan arasındaki kasıtlı bir ayrımı yansıtıp yansıtmadığı belirsizdir.⁴¹⁷

Kaman-Kalehöyük mühürünün kulbundaki aslanın ağzı açıktır ve dil iki diş arasından dışarı sarkar. Dişler arasından sarkan uzun dil Geç Hitit aslanlarında da

⁴¹⁰ Özgüç, 1968: 6

⁴¹¹ Young, 1966: 268

⁴¹² Omura, 1995: 44

⁴¹³ Von Der Osten, 1937: 422

⁴¹⁴ Omura, 1993: 446

⁴¹⁵ a.g.e:445

⁴¹⁶ Boehmer, 1977: res.4-8

⁴¹⁷ Omura, 1993: 446

karşımıza çıkmakla beraber, çoğu Frig aslanı da aynı özelliği gösterir. Aynı zamanda, boyalı seramikler üzerindeki aslan figürlerinde de bu özellik saptanabilir.⁴¹⁸

Karşılaştırma

Kulbu aslan şeklinde damga mühürlerin Yakındoğu'daki geçmişi, M.Ö. 4. bin yıla kadar uzanmaktadır. Suriye'de Hamoukar adlı yerleşimde bulunmuş, kulbu aslan çifti şeklindeki damga mühür (Lev. VIII -1) kulbu aslan biçimli mühürlerin erken bir örneğini temsil eder.⁴¹⁹

Anadolu'da bulunmuş örneklerle yakın tipte ve yaklaşık aynı tarihlere ait örnekler Ege, Suriye, Mısır'dan bilinmektedir. Bu durum, aslan biçimli kulba sahip mühürlerin geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. Lefkandi-Toumba Mezarlığı'nda bulunmuş bir örnek(Lev. VIII -3), "Sub Protogeometric III" (M.Ö. 850-750) dönemine aittir ve taştan üretilmiştir.⁴²⁰ Suriye'de Halep Müzesi'nden yer alan iki örnek(Lev. VIII-2), yine uzanmış aslan şeklindedir. M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllara tarihlendirilen mühürler, ağzının açık olmayışı ve yelelerin işlenmesi gibi farklarla Anadolu örneklerinden ayrılır.⁴²¹ Mısır'da, Üçüncü Ara Dönem'e (M.Ö. 1060- 664) tarihlendirilen taştan yapılmış mühürün kulbu da aslan şeklindedir(Lev. VIII-4).⁴²²

⁴¹⁸ a.g.e: 447

⁴¹⁹ Reichel, 2002: fig, 3, fig 5

⁴²⁰ Popham, ve diğ., 1980: 224

⁴²¹ Nunn, 1999: 136

⁴²² Sliwa, 1999: 41

VII.1.1.a.2 Tip Ia.2: Kulbu Boğa Biçimli Mühürler (?)

Bu tip, kulbu boğa biçimli yapılmış mühürler ile temsil edilir. Çalışmamızda, Ia2 tipine ait tek örnek mevcuttur.

Van Müzesi'nde bulunan mühürün kulbu uzanmış hayvan şeklindedir(Kat. Nr. 4, Lev. IX-1). Urartu Dönemi'ne aitti Hayvanın cinsi hakkında bilgi verilmemiştir.⁴²³

Karşılaştırma

Aynı döneme ait benzer mühürler, Ermenistan'da yer alan Karmir Blur'da da bulunmuştur (Lev. X-1,2). Kaide üzerine uzanmış hayvanın türü, Van Müzesi örneğine benzemektedir. Üç hayvanın da oturuş tarzları aynıdır. Geriye doğru kırdığı ön ve öne doğru kırdığı arka ayakları üzerinde uzanmaktadırlar. Piotrovski bu hayvanların cinsini boğa olarak değerlendirmiştir.⁴²⁴ Bu sebeple, çalışmamızdaki mühür kulbunu oluşturan hayvanın türünün boğa olduğu düşünülebilir.

VII.1.1.a.3 Tip Ia.3: Kulbu Köpek Biçimli Mühürler

Söz konusu tip, kulbu köpek biçiminde işlenmiş mühürlerden oluşur.

⁴²³ Belli, 2003: 153

⁴²⁴ Piotrovski, 1962: 122

Bu tipte tek örnek Tell Kurdu’da bulunmuştur (Kat. Nr. 5, Lev. XI-1). Amuq E evresine ait bir tabakaya ait olan mühürün; kulak, burun ve kuyruktan başka detayı verilmemiştir.⁴²⁵ Uzanmış hayvan şeklindeki mühürün ortasında askı deliği yer alır.

Karşılaştırma

Köpek şeklinde amulet-mühürler mühürler, Kuzey Suriye yerleşimi olan Tell Brak’tan bilinmektedir (Lev. XII-1). Burada Mallowan’ın “Grey Brick Stratum” olarak adlandırdığı tabakadan, uzanmış köpek şeklinde damga mühür bulunmuştur. Tell Kurdu örneği gibi, bu mühürün de ortasında bir askı deliği mevcuttur.⁴²⁶ Aynı yerleşimden taştan köpek modelleri⁴²⁷ Chagar Bazar’ın Erhanedan Dönemi tabakalarından köpek biçimli figürinler bilinmektedir.⁴²⁸

VII.1.1.a.4 Tip Ia.4: Kulbu Kurbağa Biçimli Mühürler

Tip Ia4, kulbu kurbağa biçiminde işlenmiş mühürlerden oluşur. Bunlar genelde oval biçimli bir kaideye sahiptirler.

Gözlükule-Tarsus’ta bulunmuş, kulbu çömelmiş hayvan şeklinde olan mühür, bu tipin Anadoludaki tek örneğidir (Kat. Nr. 6, Lev. XIII-1). Eski Tunç Çağı III evresine tarihlendirilen mühürün kulbu kırık olsa da, hayvanın bir kurbağayı temsil ettiği düşünülür. Mühürün şekil ve baskı yüzeyindeki motifler açısından Mısır ilişkili

⁴²⁵ Yener, 2001: 233

⁴²⁶ Buchanan, 1984: nr. 170

⁴²⁷ Mallowan, 1947: lev. IX, 6

⁴²⁸ Mallowan, 1937: fig 10, 4-5

olduğu⁴²⁹; mühür tasvirinin Mısır'ın İlk Ara Dönem'inin özelliklerini sergilediği belirtilmiştir.⁴³⁰

Karşılaştırma

Mısır'da, Eski Krallık Dönemi'nin sonları ile İlk Ara Dönem'e (M.Ö. 2155-2040) kadar karşımıza çok fazla sayıda çıkmayan kurbağa amuletleri, bu tarihten itibaren sayıca çoğalırlar. Oval baskı yüzeyleri kimi zaman yazıt ya da çeşitli bezemeler taşıyabilir.⁴³¹ Kurbağa biçimli mühür-amuletler, Mısır'da ilk kez ortaya çıktıkları Orta Krallık döneminde, genelde yeşil taşlardan üretilmişlerdir.⁴³² (Lev. XIV-2) Hayvanın sırtı zaman paralel çizgiler ya da kafes tarama yöntemiyle bezenabilir.⁴³³ Kulbu kurbağa şeklinde mühürler Girit'e kadar yayılmıştır. Burada bulunmuş bir örnek Erken Minos III-Orta Minos Ia (yaklaşık M.Ö. 2000) dönemine tarihlendirilir. (Lev. XIV-1) Hayvanın sırtı kazıma yöntemiyle işlenmiş paralel çizgilerle süslüdür. Mısır etkili olduğu belirtilmiştir. Tarsus örneği gibi pişmiş topraktan üretilmiştir.⁴³⁴

⁴²⁹ Mellink, 1989: 327-328 (lev. 64,5); Goldman, 1956: 234-238

⁴³⁰ Mellink, 1989: 327

⁴³¹ Andrews, 1994: 63

⁴³² Aruz, 2008: 59

⁴³³ Andrews, 1994: res. 54b

⁴³⁴ Platon, 1969: nr. 357; Aruz, 1988: nr 376

VII.1.1.a.5 Tip Ia.5: Kulbu Kuş Biçimli Mühürler

Söz konusu tip, kuş biçiminde işlenmiş kulba sahip mühürler ile temsil edilmektedir. Oval veya köşeli bir kaideye sahip olanlar dışında, kuşun alt tarafının düzleştirilerek, baskı yüzeyi olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Alt tarafında kaide bulunan örneklerde, kuş kaide üzerine tünemiş şekilde yerleştirilir. Söz konusu tip, Anadolu’da Geç Kalkolitik Dönemden başlayarak, Demir Devri’ne kadar uzanan uzun bir zaman dilimi içerisinde karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu’da, bu tipte damga mühürlerin en erken örneği Arslantepe VIII. tabakada (Geç Kalkolitik Dönem) bulunmuş, su aygırı dışından yapılmış örneklerle temsil edilir. (Kat. Nr. 7, Lev. XV-1) Üçgen biçimli vücut üzerine, kıvrımlı bir gagaya sahip baş kısmı yerleştirilmiştir. Gövdenin ortasında askı deliği bulunmaktadır. Boyun belirtilmemiştir.

Baklatepe’nin Eski Tunç Çağı tabakasına ait örnek; söz konusu tipin Eski Tunç Çağı’ndaki temsilcisidir. (Kat. Nr. 8, Lev. XV-2).⁴³⁵ Kuşun cinsi belirtilmemiştir. Boyun kısmının altında bir askı deliği yer almaktadır. Kuş, mühür kaidesi üzerine oturtulmuştur.

Kulbu kuş şeklinde yapılmış mühürlerin kullanımı Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda da devam etmektedir. Kültepe Kaniş Karumu’nun Ib katından bulunmuş bir mühürün kulbu kuş biçimlidir. Kuş, oval biçimli mühür kaidesi üzerine tünemiş şekilde yerleştirilmiştir. (Kat. Nr. 9, Lev. XV-3)⁴³⁶. Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na ait bir diğer örnek Boğazköy’den dir (Kat. Nr. 10, Lev. XV-4).⁴³⁷ Mühürün kulbu

⁴³⁵ Şahoğlu, 2011: 291

⁴³⁶ Özgüç, 2005: 254

⁴³⁷ Boehmer, Güterbock, 1987: 31

ördek şeklinde işlenmiştir. Baklatepe ve Kültepe örneklerinin aksine, kulbun altında yuvarlak ya da köşeli bir mühür kaidesi bulunmaz. Ördek şeklindeki mühürün alt tarafı düzleştirilerek bir baskı yüzeyi oluşturulmuştur. Boyun kısmında, Arslantepe ve Baklatepe örneğinde olduğu gibi bir askı deliği bulunur.

Anadolu’da, kulbu kuş biçimli damga mühürlerin en yoğun olduğu dönem, Frig Dönemi’dir. Boğazköy (Kat. Nr. 11, Lev. XVI-1)⁴³⁸ ve Gordion’un Frig tabakasından ele geçmiş örnekler (Kat. Nr. 13, Lev. XVI-2)⁴³⁹ kuş biçimli kulba sahip olup, bu örneklerin kaidelerinin yan tarafı bir oluk ile çevrelenir. Bu özellik, bir çok Frig mühüründe olduğu gibi aynı döneme tarihlenen aslan şeklinde kulba sahip damga mühürlerde de (Kat. Nr. 1-2) karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁰ Söz konusu örneklerin tümünde, kulp ile mühür kaidesi arasında yer alan bir boşluk, ortak bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, bu delikler askı amaçlı kullanılmış olabilir. Bu döneme ait bir diğer örnek, Kaman Kalehöyük’te bulunmuştur (Kat. Nr. 12, XVI-3). Yırtıcı bir kuşu temsil ettiği düşünülen mühürün alt tarafı düzleştirilerek baskı yüzeyi oluşturulmuş.⁴⁴¹

Karşılaştırma

7 numaralı Arslantepe (Geç Kalkolitik Dönem) mühürüne benzer tipte bir örnek, Tell Brak’ın Cemdet Nasr tabakalarında bulunmuştur. (Lev. XVII-1) Bu iki

⁴³⁸ Boehmer, Güterbock, 1987: 89(nr. 266); Beran, 1963: 42 (fig. 11); Prayon, 1987: 158, 218; Orthman, 1975: 453 (377 g)

⁴³⁹ Orthman, 1975: 452 (o); Prayon, 1987: 158, 218; Young, 1955: 5(lev. 2,9)

⁴⁴⁰ Young, 1966: lev. 74, 6; Omura, 1993, lev. 77

⁴⁴¹ Omura, 1995: 44; Omura, 1996: 197

örnek üçgen biçimli vücutları ile paralellik gösterebilir de, Tel Brak örneğinin baş kısmı daha büyüktür; gagası ise Arslantepe örneği gibi kıvrımlı değildir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait mühürlerin (Kat. Nr. 9, 10, Lev. XV-3, 4) Anadolu dışında benzerlerine rastlanmamıştır. Boğazköy mühürünün gözleri konsantrik daire şeklinde işlenmiştir. (Kat. Nr. 10) Aynı işleme, kuşun göğsü üzerinde de bulunur. Kültepe Kaniş Karumu'nun Ib katından ele geçmiş maymun şeklindeki mühürün gözleri aynı tarzda işlenmiştir.⁴⁴² (Kat. Nr. 15, Lev. XIX-1)

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan sonra, M.Ö. II. bin yıl ortalarında, bir grup kulbu kuş şeklinde yapılmış damga mühürün varlığı bilinmektedir. Bunların kulp ve mühür kaidelerinin şekilleri paralellik sergilemektedir. Maraş'tan satın alındığı söylenen ve M.Ö. II. bin yılın ortalarına tarihlenen mühürde; yukarı doğru sivrilmiş, piramit şeklindeki mühür kadiesi üzerine bir şahin yerleştirilmiştir. Tüyleri eşkenar dörtgen şeklindeki tarama ile karakterize edilir. Gözleri yuvarlaktır. Kuyruk ve pençeleri, baskı yüzeyinin dışına doğru çıkıntı yapar. (Lev. XVII-3) ⁴⁴³ Benzer tipte mühürler Evans⁴⁴⁴ ve Hogarth⁴⁴⁵ tarafından yayımlanmıştır. (Lev. XVII-4, XVIII-1) Hogarth söz konusu mühürün buluntu yerinin bilinmediğini belirtmiştir. Evans'ın yayımladığı mühürün buluntu yeri ise Suriye'dir. İki örneğin de yukarı doğru sivrilmiş piramidal şekilli baskı yüzeyleri ve şahin şeklindeki kulpları birbirine benzemektedir. Buluntu yeri bilinmeyen, bir diğer benzer örnek, Bossert tarafından yayımlanmıştır. (Lev. XVIII-2)⁴⁴⁶ Bossert, bu tip mühürlerin sistemli bir kazıda ele geçmemiş

⁴⁴² Özgüç, 1986: 31

⁴⁴³ Bossert, 1958: 406

⁴⁴⁴ Evans, 1895: 65, 108

⁴⁴⁵ Hogarth, 1920: 17 (fig. 5)

⁴⁴⁶ Bossert, 1942: res. 686

olmasına rağmen; yaklaşık olarak aynı döneme (M.Ö. 2. Bin yıl ortaları) tarihlenmeleri gerektiğini ve belki de aynı atölyenin ürünü olduklarını belirtmiştir.⁴⁴⁷

Alışar'ın, Frig tabakasından ele geçmiş yırtıcı kuş şeklindeki pendant(Lev. XVIII-3)⁴⁴⁸; gagası, öne çıkıntılı göğüs ve ortası oluklu kaidesi ile Demir Devri'nin yırtıcı kuş biçimli damga mühürlerini andırmaktadır.

VII.1.1.a.6 Tip Ia.6: Kulbu Maymun Biçimli Mühürler

Tip Ia6, kulbu maymun biçimli mühürler ile temsil edilmektedir. Bu tip mühürlerde maymun her zaman, kaide üzerine oturur durumda işlenmiştir. Kimi zaman sırt kısmında askı deliği yer alabilir.

Kulbu maymun şeklinde yapılmış damga mühürlerin Anadolu'da ortaya çıkışı, maymun tasvirlerinin mühürler üzerinde gözükmeye başladığı Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na rastlamaktadır. Bu tipin temsilcileri Kültepe Kaniş Karumu'nun II ve Ib katlarından bulunmuş örneklerden oluşur.⁴⁴⁹ Bir örnek ise, Kültepe'de köylülerden satın alınmıştır.⁴⁵⁰

Maymunlar arka ayakları üzerine oturur biçimde işlenmiştir. Oturur tarzdaki maymun, gerek mühür biçimi, gerekse mühür tasvirlerinde doldurma motifi olarak; Anadolu'da işlenmiş bir konudur.⁴⁵¹ Ib katı örneğinin sırtına askı deliği yerleştirilmiştir (Kat. Nr. 15, XIX-1).⁴⁵² Ağız, burun gibi detaylar işlenmeden

⁴⁴⁷ Bossert, 1958: 406

⁴⁴⁸ Schmidt, 1933: fig 83-a71

⁴⁴⁹ Özgüç, 1986: 31; Özgüç, 1986: 31

⁴⁵⁰ Özgüç, 1950: 91; Özgüç, 1968: 33

⁴⁵¹ Özgüç, Özgüç, 1949: 45

⁴⁵² Özgüç, 1986: 31

bırakılmış, gözler ise konsantrik daire şeklinde işlenmiştir. Bu şekilde işlenmiş gözler; Boğazköy'den ele geçmiş ve yaklaşık olarak aynı döneme tarihlenen ördek şeklinde mühürde de karşımıza çıkmaktadır.(Lev. XV-4)⁴⁵³ Satın alma mührün, oturma tarzı aynı olmakla birlikte; kulak, ağız, burun ve ayak parmakları gibi detayların işlenmesi ile farklılık oluşturur (Kat. Nr. 14, XIX-2).⁴⁵⁴ Sırt kısmında askı halkası olmaması diğer bir farklılık kaynağıdır. II. Katta bir atölyede bulunmuş son örnek ise, tamamlanmadan yarım bırakılmıştır(Kat. Nr. 16, XIX-3). Bu durum, söz konusu mühürlerin Kültepe'de üretildiklerini düşündürür.⁴⁵⁵

Karşılaştırma

Elbistan-Karahöyük'te, Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen bir tabanın altındaki yığıntıdan bulunmuş maymun biçimli amulet; mühür biçim ve tasvirlerinde olduğu gibi oturur tarzda işlenmiştir. Vücut ana hatlarıyla işlenirken, ağız ve burun gibi detaylar belirtilmemiştir.⁴⁵⁶ Söz konusu örnek, maymunun bu dönemde mühürlerin yanı sıra amulet biçimi olarak da kullanıldığını göstermektedir.

Maymun biçimli objelerin geçmişi, Cemdet Nasr dönemine kadar uzanmaktadır. Bugün Suriye sınırlarından bulunan, Tell Brak kazılarında ele geçmiş maymun biçimli amuletler, bu tipin erken örneklerini oluşturmaktadır (Lev. XX-1).⁴⁵⁷

⁴⁵³ Boehmer, Güterbock, 1987: 31

⁴⁵⁴ Özgüç, 1950: 91; Özgüç, 1968: 33

⁴⁵⁵ Özgüç, 1986: 31

⁴⁵⁶ Özgüç, Özgüç, 1949: 45

⁴⁵⁷ Mallowan, 1947: lev. LII

Matz'ın Anadolu örnekleriyle karşılaştırarak belirttiği gibi⁴⁵⁸, bu mühür şekli, özellikle Mısır ve Girit'te sevilir. Söz konusu örnekler, hayvanın geniş bir alanda tasvir unsuru olarak ele alındığını göstermektedir.⁴⁵⁹

Girit'te, oturan maymun ya da babun şeklindeki mühür ve amuletler ilk kez; Saray Öncesi Dönem'in geç evrelerinde karşımıza çıkar. (Erken Minos III-Orta Minos Ia)⁴⁶⁰ Bu tipte bir örnek Hagia Triada'dan bilinir (Lev. XX-2).⁴⁶¹ Aynı tipte bir başka örnek, Byblos'ta Montet Jar⁴⁶² buluntu grubu içerisinde yer alır (Lev. XX-3).⁴⁶³ Hagia Triada ve Byblos örnekleri her mühür şekli hem de mühür bezemesi olarak benzerlik gösterir. İki örneğin kulbu da oturan maymun şeklinde işlenmiştir. Ortasında ise askı deliği yer alır. Her iki örneğin mühür bezemesi, çapraz tarama şeklindedir. Aruz'a göre; Byblos ile Ege örneklerinin benzer şeklide birbirini kesen diyagonal hatlardan oluşan tarama tarzında bezemeye sahip olmaları; Mısır etkili hayvan şeklinde damga mühürlerin, Levant bölgesi üzerinden Ege'ye ulaştıklarının kanıtıdır.⁴⁶⁴

Bu döneme ait bir başka benzer örnek Platanos'dan (Girit) ele geçmiştir (Lev. XX-4). Oturur tarzda işlenmiş maymunun ortasında askı deliği yer almaktadır.⁴⁶⁵ Hagia Triada ve Platanos örneklerinin ikisi de hipopotam dışından üretilmişlerdir. Yunan anakarasında, Trapeza adlı yerleşimde bulunmuş bir örnek, biraz daha erken

⁴⁵⁸ Matz, 1928: 62

⁴⁵⁹ Özgüç, Özgüç, 1949: 45

⁴⁶⁰ Aruz, 2000: 2

⁴⁶¹ a.g.e: fig. 3

⁴⁶² Pierre Montet'in, Byblos Baalat Gebal tapınağında bulduğu, mühürlü çömlek içerisinde ele geçen bir grup Mısırlı eser. Adını Pierre Montet'ten alır. Montet Jar buluntuları M.Ö. 3. Bin yılın sonlarına tarihlenmektedir. (Tufnell, Ward, 1966)

⁴⁶³ Aruz, 2000: 4

⁴⁶⁴ a.g.e: 3-4

⁴⁶⁵ Krzyszkowska, 2005: 66

bir döneme Erken Minos II'ye tarihlendirilir (Lev. XXI-1).⁴⁶⁶ Trapeza mührü, hayvanın oturuş tarzı ile diğer mühürlere göre farklılık göstermektedir.

Koruyucu özellikleri bulunan, oturan maymun şeklindeki amuletler, Mısır'da ilk olarak VI. Hanedanlık (M.Ö. 2345-2181) zamanında karşımıza çıkarlar.⁴⁶⁷ (Lev. XXI-2) Bunlar Nil Vadisinin hayvan biçimi kulba sahip mühürlerinin geniş bir kısmını oluşturur. Aynı zamanda dini oluşumların da bir yansıması olarak değerlendirilirler.⁴⁶⁸

Gordion'dan bulunmuş olan kulbu maymun biçimli damga mühür (Lev. XXI-3)⁴⁶⁹ ile Ziyarettepe'den bulunmuş mobilya parçası; oturan maymun şeklinde objelerin M.Ö. I. bin yılda Anadolu'daki örneklerini oluşturur.⁴⁷⁰

VII.1.1.a.7 Tip Ia.7: Kulbu Tavşan Biçimli Mühürler

Bu tipteki mühürlerin kulpları tavşan şeklinde işlenmiştir. Hayvan, oturur tarzda tasvir edilir.

Anadolu'da, kulbu tavşan şeklinde yapılmış tek örnek Demir Devri'ne tarihlenen Deve Höyük I mezarlığından bulunmuştur (Kat. Nr. 17, Lev. XXII-1). Oturur şekilde işlenmiş tavşanın ortasında askı deliği bulunur. Gözler konsantrik daire şeklindedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁶ Megaw, 1936: 154

⁴⁶⁷ Petrie, 1914: 43

⁴⁶⁸ Aruz, 2000: 3-4

⁴⁶⁹ Dusingberre, 2005: fig. 161

⁴⁷⁰ Matney, 2008: 33

⁴⁷¹ Moorey, 1980: 116, nr. 482

Karşılaştırma

Tavşan biçimli objelere ait daha erken tarihli örnekler, Tell Brak'ın Uruk tabakalarından bulunmuş amulet mühürlerdir. (Lev. XXIII-1)⁴⁷²

Tavşan biçimli objeler Mısır'da da yaygındır. Burada bulunmuş, XXVI. Hanedanlık (M.Ö. 685-525) dönemine tarihlenen tavşan şeklindeki amuletler (Lev. XXIII-2); Deve Höyük mühürü (M.Ö. 7-5. yüzyıl) ile yakın tarihe sahiptirler.⁴⁷³ Ancak daha uzun gövde ve kulakları ile farklılık sergilerler.

VII.1.1.b Tip Ib: Kulbu Hayvan Uzvu Biçimli Mühürler

Tip Ib, kulbu hayvan uzvu şeklinde işlenmiş mühürlerle temsil edilir. Bu tipin Anadolu örnekleri, Kalkolitik Dönem'den itibaren karşımıza çıkmaktadır. En yoğun görüldükleri dönem, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'dır. Malzeme olarak; fildişi, taş ve pişmiş toprak ve bronz kullanılmıştır. Hayvan uzvunun biçimine göre iki alt tipe ayrılımları mümkündür.

Tip Ib1: Hayvan Başı Biçimli Mühürler

Tip Ib2: Hayvan Bacağı Biçimli Mühürler

⁴⁷² Nunn, 1999: 63

⁴⁷³ Petrie, 1914: 44

VII.1.1.b.1 Tip Ib.1: Hayvan Başı Biçimli Mühürler

Bu tip, hayvan başı şeklinde mühürlerden oluşmaktadır. Anadolu'daki örneklerin sayısı ikidir ve iki örnek de Urartu Dönemi'ne aittir.

İlk örneğimiz boğa başı şeklindedir (Kat. Nr. 18, Lev. XXIV-1). Boynuzlar öne doğru uzatılmış, gözler kabartı olarak verilmiştir. Ense kısmında bir askı deliği bulunur. Baş kısmının üstünde, dalgalı paralel hatlarla süsleme yapılmıştır.⁴⁷⁴ İkinci örneğimiz, cinsi belirtilmemiş bir hayvan başı şeklindedir (Kat. Nr. 19, XXIV-2). Ense kısmında bir askı deliği bulunur ve baş kısmının üstü paralel hatlarla süslenmiştir.⁴⁷⁵

Karşılaştırma

Hayvan başı şeklinde damga mühürlerin geçmişi, Halaf Dönemi'nin boğa başı şeklindeki amulet-mühürlerine kadar uzanmaktadır.⁴⁷⁶

Urartu Dönemi'ne ait hayvan başlı mühürler, Anadolu'nun çevre coğrafyasında karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsedilen, hayvanın cinsinin belirtilmediği mühürün benzeri Ermenistan'da yer alan Nor Aresh Urartu mezarlığında bulunmuştur (Lev. XXV-1). Yine sırt kısmında bir askı deliği bulunan mühür, hayvan başı şeklindedir. Hayvanın cinsi at olarak belirtilmiştir. Başın üst tarafı bu kez, paralel çizgiler yerine balık sırtı deseniyle süslenmiştir. Bu süsleme hayvanın yelelerini temsil etmektedir.⁴⁷⁷ At başı şeklinde bir başka mühür, İran'da

⁴⁷⁴ Belli, 2003: 152

⁴⁷⁵ a.g.e: 152

⁴⁷⁶ Von Wickede, 1990: nr. 165

⁴⁷⁷ Barnett, 1963: 194

bulunan Urartu yerleşimi Bastam'da bulunmuştur.⁴⁷⁸ (Lev. XXV-2) Bu iki örnek dikkate alınarak, Van Müzesi'ndeki mühürün de at başını temsil ettiği düşünülebilir.

VII.1.1.b.2 Tip Ib.2: Hayvan Bacağı Biçimli Mühürler

Bu tipe giren mühürlerin kulpları hayvan bacağı şeklinde işlenmişlerdir. İki alt grup halinde değerlendirilmeleri mümkündür.

Tip Ib.2a: Toynak Biçimli Mühürler

Bu tip, hayvan bacağı şeklindeki bir kulp ve hayvan ayağının anatomisine uygun şekilde işlenmiş baskı yüzeyinden oluşur.

Hayvan biçimli damga mühürlerin, Anadolu'da bulunmuş en erken örneğini, Tell el Cüdeyde'de (Amuk B/C) ele geçmiş ve fil ayağı şeklinde yorumlanmış bir mühür oluşturur. (Kat. Nr. 20, Lev. XXVI-1) Malzeme olarak fildişi/boynuz kullanılmıştır.⁴⁷⁹

Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen, boğa toynağı şeklindeki bir grup damga mühür Alishar, Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük yerleşimlerinden ele geçmiştir. Bunlardan Alishar örneğinin tabakası belli değilken (Kat. Nr. 21, XXVI-2),⁴⁸⁰ Boğazköy örnekleri ve (Kat. Nr. 22-23, Lev.

⁴⁷⁸ Seidl, 1988: 153, d27

⁴⁷⁹ Braidwood, Braidwood, 1960: 133, 135 (fig. 101-4); Moorey, 1999, 118

⁴⁸⁰ Von Der Osten, 1937: 225 (fig. 248, d 2712)

XXVI-3,4);⁴⁸¹ Kaman-Kalehöyük örneği Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlendirilmiştir(Kat. Nr. 24, Lev. XXVII-1).⁴⁸² Bu mühürler boğa toynağı şeklinde olup, üst kısımlarında askı delikleri bulunmaktadır. Baskı yüzeyleri de tıpkı boğa toynağı şeklinde işlenmiştir. Malzeme olarak, pişmiş toprak ve kireç taşı kullanılmıştır.

Boğa toynağı şeklindeki damga mühürlerin kullanımı Urartu Dönemi'nde devam etmektedir. Bu döneme ait örneklerden bir tanesi özel bir koleksiyonda(Lev. XXVIII-1),⁴⁸³ diğeri Van Müzesi'nde bulunur(Kat. Nr. 25, Lev. XXVII-2).⁴⁸⁴ Marta ve Sarah Cherkask Koleksiyonu'nda bulunan Urartu örneğinin, Asur Ticaret Kolonileri Çağı/Eski Hitit örneklerinden tipolojik olarak bir farkı bulunmamaktadır. Tek fark baskı yüzeylerinde işlenmiş tasvirdir. Van Müzesi'nde bulunan bir diğer örnek, askı deliğinin arka kısımda yer alması ile farklılık göstermektedir. Malzeme olarak taş ve bronz kullanılmıştır.

Karşılaştırma

Hayvan ayağı şeklinde mühür ve amuletlerin geçmişine baktığımızda; boğa toynağı şeklinde objelerin ilk olarak Halaf Dönemi'nde karşımıza çıktığını görürüz. Tell Arpachiyah yerleşiminde bulunmuş ve Mallowan tarafından boğa toynağı şeklinde yorumlanmış pendantlar Halaf tabakalarından ele geçirilmiştir.⁴⁸⁵ Chagar

⁴⁸¹ Schirmer, 1969: 56 (nr. 215); Boehmer, Güterbock, 1987: 31 (nr. 94); Beran, 1957: 44 (fig. 37); Boehmer, Güterbock, 1987: 31 (nr. 95)

⁴⁸² Omura, 2002: 391

⁴⁸³ Pittman, 1987: nr 88

⁴⁸⁴ Belli, 2003: 154

⁴⁸⁵ Mallowan, Rose, 1935: xii (fig. 51: 6)

Bazar'da bulunmuş, tepesi toynak şeklinde işlenmiş kemik iğne ise M.Ö. 3000-2700 arasına tarihlendirilmiştir.⁴⁸⁶

Boğa toynağı, mühür şekli olarak, Anadolu dışında Ege'de karşımıza çıkmaktadır. Girit'de yer alan Lebena'da Tholos I'den bulunmuş toynak biçimli mühür Orta Minos I Dönemi'ne (M.Ö. 2000-1900) tarihlendirilir. (Lev. XXVIII-2)⁴⁸⁷ Girit'de bir başka örnek, Kalimari'den bulunmuş olup Orta Minos II Dönemi'ne (M.Ö. 1900-1800) tarihlendirilir. (Lev. XXVIII-3)⁴⁸⁸ Girit örneklerinden ilki kemik, ikincisi kloritten imal edilmiştir. Bunlar, daha ince gövde ve toynak kısımlarının yan taraflarına kazıma yöntemi ile işlenmiş iki konsantrik daire ile Anadolu örneklerine göre farklılık gösterirler. Buluntu yeri bilinmeyen kloritten yapılmış bir başka örneğin Girit kökenli olduğu düşünülür. Diğer Girit örnekleri gibi toynağın yan kısmında konsantrik daireler işlenmiştir.⁴⁸⁹

Bu tip mühürlerin baskıları da ele geçmiştir. Boğazköy Büyükkale'deki G binasında bulunan bir mühür baskısı (Lev. XXVIII-4), toynak biçimli bir mühüre aittir.⁴⁹⁰

Tip Ib.2b: Tripod (Üç Ayaklı) Mühürler

Bu tip mühürler; disk biçimli bir mühür yüzeyine bağlı, aslan pençesi şeklindeki üç ayağın, içi boş silindirik bir başa birleştirilmesinden oluşur. Bunların,

⁴⁸⁶ Mallowan, 1936: 28 (fig.8: 14)

⁴⁸⁷ Platon, 1969: nr. 170; Aruz, 1988: nr 393

⁴⁸⁸ Sakellarakis, Kenna, 1969: nr. 91

⁴⁸⁹ Sakellarakis, 1982: 104; Aruz, 1988: nr 397a

⁴⁹⁰ Beran, 1957: 45

dört yapraklı yonca biçimli bir mühür yüzeyi ve her yapraktan yükselip bir yumruda birleşen dört ayaklı mühür tipinden geliştiği belirtilmiştir.⁴⁹¹

Kulp ile disk biçimli mühür kaidelerinin birleştiği kısımları aslan pençesi şeklinde işlenmiş tripod mühür örnekleri çalışmamız kapsamına dahil edilmiştir. Bunların sayısı 6 olup; 2 örnek fildişi, 4 örneğe metalden yapılmıştır. Metal örneklerin tamamı gümüş veya gümüş alaşımli olarak yapılmışlardır. Tamamı Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenir. Bunlar İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (Kat. Nr. 26, Lev. XXIX-1)⁴⁹², Adana Müzesi'nde (Kat. Nr. 27, Lev. XXIX-2)⁴⁹³, Elazığ Müzesi'nde (Kat. Nr. 28, XXIX-3)⁴⁹⁴, ve Ashmolean Müzesi'nde (Kat. Nr. 29, XXX-1) bulunmaktadır.⁴⁹⁵ Fildişi örneklerin ilki Boğazköy, Yukarı şehir'de bulunmuş (Kat. Nr. 31, XXX-3) olup Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilir.⁴⁹⁶ Bu mühür, baskı yüzeyinin disk yerine yarım küre şeklinde olması ile diğer tripod mühürlere göre farklılık göstermektedir. Fildişi örneklerin ikincisi, Kilise Tepe'de III'd seviyesinde ele geçmiştir (Kat. Nr. 30, XXX-2). Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilir. Şekil olarak, Boğazköy örneğinin aksine metal örneklerle paralellik göstermektedir. Mühür kaidesi disk biçimlidir.⁴⁹⁷

Tripod biçimli mühürlere ait en eski örnek, sap kısmı kaybolmuş olmasına karşın, mühür diskinin arkasına bağlandığı yerlerin izinden tripod olduğu kesin olan, Alacahöyük'te bulunmuş mühürdür ve M.Ö. 15. yy'ın sonlarına tarihlendirilir.⁴⁹⁸

⁴⁹¹ Dinçol, Dinçol, 2002: 429

⁴⁹² Dinçol, 1983: 179 (nr. 4)

⁴⁹³ a.g.e: 181 (nr. 6)

⁴⁹⁴ Dinçol, Dinçol, 1983: 285-286(nr. 1)

⁴⁹⁵ Hogarth, 1920: nr. 188

⁴⁹⁶ Neve, 1986: 578

⁴⁹⁷ Collon, Jackson, Postgate, 2010: 172-174

⁴⁹⁸ Dinçol, 1982, 59-61

Karşılaştırma

Bu tip mühürlerin; disk ve kulp kısımlarının birleştiği noktalar her zaman aslan pençesi şeklinde işlenmiş olmayabilir. Bu duruma örnek olarak, Karapınar'da tesadüfen bulunmuş ve bugün Konya Müzesi'nde yer alan tripod mührü gösterebiliriz(Lev. XXXI-3).⁴⁹⁹

Buluntu yerleri belli olmayan bir grup tripod biçimli mühür yurt dışı müzelerinde veya özel koleksiyonlarda yer alır. Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen gümüş bir örnek Walters Art Gallery'de bulunmaktadır(Lev. XXXI-1).⁵⁰⁰ Kıbrıs'ta Tamassasos'ta bulunmuş, altın örnek, Boğazköy örneği gibi disk yerine yarı küre şeklinde bir mühür kaidesine sahiptir(Lev. XXXI-2).⁵⁰¹

Boğazköy'de tripod biçimli bir örnek kırık olarak ele geçmiştir.⁵⁰²

VII.1.2 Tip II: Mühür Kaidesi Hayvan veya Hayvan Uzu Biçimli Damga Mühürler

Bu tip, hayvan veya hayvan uzvu şeklinde bir mühür kaidesine sahip örneklerden oluşmaktadır. Kaide üzerinde bir kulba sahip olma durumuna göre iki alt tipe ayrılırlar.

Tip IIa: Kulplu Örnekler

⁴⁹⁹ Schachner, Özenir, 2006: 653

⁵⁰⁰ Güterbock, 1977: fig. 3

⁵⁰¹ Hogarth, 1920: nr. 191

⁵⁰² Boehmer, Güterbock, 1987: nr. 238

Tip IIb: Kulpsuz Örnekler

VII.1.2.a Tip IIa: Kulplu Örnekler

Bu tip, hayvan veya hayvan uzvu biçimli bir mühür kaidesi ve bunun üzerinde kulbu bulunan örneklerden oluşur. Bunlardan üçü Neolitik Dönem'e, bir tanesi ise Eski Hitit Dönemi'ne aittir. İki alt tipe ayrılmaları mümkündür.

Tip IIa.1: Mühür Kaidesi Hayvan Biçimli Mühürler

Tip IIa.2: Mühür Kaidesi Hayvan Uzvu Biçimli Mühürler

VII.1.2.a.1 Tip IIa.1: Mühür Kaidesi Hayvan Biçimli Mühürler

Bu tipe giren örneklerin mühür kaideleri hayvan biçimlidir. Kaide üzerinde, ortasında askı deliği bulunan kulpları yer almaktadır. Malzeme olarak pişmiş toprak kullanılmıştır. Mühür kaidesini oluşturan hayvanın türüne göre iki alt tipe ayrılırlar.

VII.1.2.a.1a Tip IIa.1a: Ayı Biçimli Mühürler

Gövdesi cepheden, baş kısmı profilden işlenmiş ayı formunda bir mühür kaidesine sahip olan bu tip; Çatalhöyük'te bulunmuş ve Neolitik döneme tarihlendirilmiş tek bir örnekle temsil edilir.(Kat. Nr. 32, Lev. XXXII-1) ⁵⁰³

⁵⁰³ Türkcan, 2007

Karşılaştırma

Çatalhöyük'te bulunmuş ayı şeklindeki damga mühüre benzer figürler, Çatalhöyük'te yapıların duvarlarına applike edilmiş elemanlar olarak karşımıza çıkar. (Lev. XXXIII-1) Bunlar şimdiye dek, dokuz binada ortaya çıkarılmıştır. Kol ve bacaklarını yukarı kaldırmış bu figürler, önceleri “yayvan figürler” olarak adlandırılırken; ayı şeklindeki damga mühürün ortaya çıkması ile olası bir ayı kültürünün temsilcileri olabilme ihtimali üzerinde durulmuştur.⁵⁰⁴ Mühürün baskı yüzeyindeki kazıma bezeklerin benzerleri, Çatalhöyük yapılarının duvarlarındaki çamur sıvalar üzerine de işlenmiştir.(Lev. XXXIII-2)⁵⁰⁵ Ayı şeklindeki amulet ve mühürler, daha geç dönemlerde Hamoukar (M.Ö. 3500)⁵⁰⁶ ve Tell Brak⁵⁰⁷ gibi Suriye yerleşmelerinde karşımıza çıkmaktadır.

VII.1.2.a.1b Tip IIa.1b: Leopar Biçimli Mühürler

Tek örnekle temsil edilen bu tip, leopar şeklinde bir mühür kaidesi ile arkasında bulunan asimetrik ve küçük boyutlu bir kulptan oluşur. Mühür, Çatalhöyük'ten bulunmuş olup, Neolitik Dönem'e tarihlendirilir.(Kat. Nr. 33, Lev. XXXIV-1)

⁵⁰⁴ a.g.e: 260-261

⁵⁰⁵ Hodder, 2007: 2

⁵⁰⁶ Reichel, 2007: fig. 10

⁵⁰⁷ Emberling, McDonald, 2003: fig. 16

Karşılaştırma

Leopar biçimli mühürün baskı yüzeyinde bulunan, hayvanın beneklerini temsil ettiği düşünülen yuvarlak daireler; Çatalhöyük'teki diğer leopar temsillerinde de karşımıza çıkmaktadır. Buna örnek olarak “Leopar Şırayını”(Lev. XXXV-1) olarak adlandırılan bir kabartma ve “hayvanlar hakimi”(Lev. XXXV-1) konulu bir figürini gösterebiliriz.⁵⁰⁸

Leopar mühür şekli olarak Anadolu dışında da karşımıza çıkmaktadır. Baskı yüzeyi leopar şeklindeki daha geç tarihli bir mühür; Suriye’de Tell Hamoukar’ın Uruk Dönemi tabakalarından bilinir. Ancak bu örneğin arkasında bir kulbu bulunmamaktadır.(Lev. XXXV-3)⁵⁰⁹

VII.1.2.a.2 Tip IIa.2: Mühür Kaidesi Hayvan Uzvu Biçimli Mühürler

Bu tipe giren örneklerin mühür kaideleri hayvan uzvu biçimli olup, kaide üzerinde kulpları bulunmaktadır. Neolitik Dönem örneğinin kulbu biçimsiz bir çıkıntı şeklindeyken, Eski Hitit dönemine tarihlendirilen örneğin kulbu konik biçimli, tepesi topuz başlıdır. Mühür kaidesini oluşturan hayvan uzvunun cinsine göre iki alt gruba ayrılırlar.

⁵⁰⁸ Türkcan, 2007: 258

⁵⁰⁹ Gibson, 2000: 19

VII.1.2.a.2a Tip IIa.2a: Boğa Başı Biçimli Mühürler

Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen tek örnekle temsil edilen bu tip, boğa başı şeklinde bir mühür kaidesi ve arkasında topuz başlı konik şekilli bir kulptan oluşur. (Kat. Nr. 34, Lev. XXXVI-1)

Karşılaştırma

Konya-Karahöyük'te bulunmuş sığır başı biçimli bir mühür baskısı, mühür alanının biçimi açısından, Anadolu Medeniyetleri Müzesi örneğinin paralelidir. (Lev. XXXVII-1).⁵¹⁰ Boğazköy-Büyükale IVd evresine ait, çömelmiş hayvan şeklinde bir mühür baskısı (Lev. XXXVII-2) ile yarısı korunmuş bir başka baskı; kaidesi hayvan biçimli mühürlerin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da kullanıldıklarını göstermektedir.⁵¹¹

VII.1.2.a.2b Tip IIa.2b: Ayı Pençesi Biçimli Mühürler

Bu tip, hayvan uzvu biçimli bir mühür kaidesi ve üzerine yerleştirilmiş kulptan oluşur.

Önceleri “el” şeklinde yorumlanan Çatalhöyük'ten bulunmuş bir mühür örneğinin, yukarıda değindiğimiz ayı biçimli mühürün bulunması ile bir ayı pençesini temsil ettiği düşünülmüştür. (Kat. Nr. 35, XXXVIII-1)⁵¹²

⁵¹⁰ Alp, 1994: 165

⁵¹¹ Bittel, 1970: fig 9

⁵¹² Türkcan, 2007: 261

Karşılaştırma

Balkanlarda, Starčevo-Criş kültürüne ait ayak şeklinde mühür (M.Ö. 6200-5500), Neolitik Dönem’de Anadolu dışında da kol veya bacak gibi biçimlere sahip mühürlerin kullanıldığını ortaya koymaktadır. (XXXIX-1)⁵¹³ Anadolu’da Domuztepe’nin Halaf tabakalarından bulunmuş ve mühür olabileceği düşünülen el şeklinde amulet-mühürler (XXXIX-2)⁵¹⁴, dört parmaklı olması ile Çatalhöyük mühürlerine benzerlik gösterse de, tarih olarak daha geç bir döneme aittirler. Bu tip mühürlere ait bir baskı, Tell Arpcachiyah’tan (Halaf Dönemi) ele geçmiştir.⁵¹⁵

VII.1.2.b Tip IIb: Kulpsuz Örnekler

Bu tip, hayvan biçimli mühür kaidesine sahip örneklerden oluşur. Kulpları bulunmamaktadır. Hayvanın türüne göre iki alt tipe ayrılırlar.

Tip IIb1: Aslan Biçimli Mühürler

Tip IIb2: Skarabeler

VII.1.2.b.1 Tip IIb.1: Aslan Biçimli Mühürler

Bu tip, mühür kaidesi aslan biçimli örneklerle temsil edilir. Uzanmış şekilde verilen hayvan, profilden işlenmiştir.

⁵¹³ Anthony, 2010: fig. 1-5

⁵¹⁴ Carter, 2010: fig. 6.1

⁵¹⁵ Mallowan, Rose, 1935: lev. 9b

Hacı Nebi Tepesi'nin Geç Kalkolitik Dönem tabakasından bulunmuş mühürün kaidesi aslan biçimlidir.(Kat. Nr. 36, XL-1)⁵¹⁶

Karşılaştırma

Benzer bir mühür; Suriye'de Hamoukar yerleşiminden bilinmektedir.(XLI-1)⁵¹⁷ İki örnek de profilden tasvir edilmiş aslan biçimli mühür-amulet tipindedir. Hacı Nebi örneği oturur durumda, Hamoukar örneği ise ağzında avladığı hayvanla beraber gösterilmiştir. Benzer şekildeki, ortasında enine hazırlanmış silindirik bir askı deliği bulunan; uzanmış aslan biçimli amuletler, Tell Brak'ın Geç Uruk ve Cemdet Nasr dönemi tabakalarından bilinir.⁵¹⁸

VII.1.2.b.2 Tip IIb.2: Skarabeler

Bu tip, skarabe olarak adlandırılan ve “gübre böceği” olarak da bilinen böcek formunda işlenmiş mühürlerden oluşmaktadır. Elytra, clypeus, prothorax, vertex gibi anatomik detayların zaman zaman bir kısmı işlenmiş, bazı örneklerde ise anatomik detaylar belirtilmemiştir. Bunların genelde boylamasına silindirik delikleri mevcuttur.

Bunlar, Anadolu'da ilk kez Orta Tunç Çağı'nda ortaya çıkmaktadır. Bu döneme ait örnekler Alalah⁵¹⁹, Lidar Höyük⁵²⁰, Seyitömer⁵²¹ ve Çavlum'da⁵²² bulunmuştur. Örneklerden ikisinin (Kat. Nr. 39,40- XLII-3, 4) elytra, prothorax,

⁵¹⁶ Stein, 1999: 189

⁵¹⁷ Gibson, 2003: 74

⁵¹⁸ Mallowan, 1947: lev. IX/5, XVI/12

⁵¹⁹ Woolley, 1955: 262

⁵²⁰ Kaschau, 1999: 266

⁵²¹ Bilgen, ve diğ., 2012: 242

⁵²² Bilgen, ve diğ. 2005: 162

vertex detayları işlenmiştir. Clypeus belirtilmemiştir. Bu iki örneğin prothorax kısmının önünde açılmış iki yarım daire içerisinde gözler işlenmiştir. Bir örneğin ise anatomik detayları işlenmemiştir(Kat. Nr. 41, XLIII-1).

Geç Tunç Çağı'nda, Anadolu'da skarabe sayısında artış vardır. Bu döneme ait ilk tipimiz, anatomik detayların işlenmediği örneklerden meydana gelmiştir. (Kat. Nr. 55-55, Lev. XLVI-3, 4) Bunların ikisi de Fraktin'den ele geçmiştir.⁵²³ Söz konusu tipte örnekler, bir önceki dönem olan Orta Tunç Çağı'ndan da bilinmektedir. Geç Tunç Çağı'nda karşılaştığımız bir diğer tip; elytra, prothorax, vertex ve clypeus gibi anatomik uzuvların hepsinin belirtildiği örneklerdir. Bir önceki dönemden farklı olarak artık clypeus gibi detayların da işlendiğini görmekteyiz. (Kat. Nr. 45-47-48-49-51-52-57- Lev. XLIV-1, XLIV-3, XLIV-4, XLV-1, XLV-3, XLV-4, XLVII-1) Bu tipteki skarabeler Uluburun Batığı'nda⁵²⁴, Panaztepe'de⁵²⁵, Gelidonya Batığı'nda⁵²⁶ve Alishar'da⁵²⁷ bulunmuşlardır. Bu tipe ait örneklerden ikisi(Kat, Nr, 49,57-Lev. XLV-1, XLVII-1) elytra kısmının üst tarafında, sağlı sollu olmak üzere kazıma yöntemiyle işlenmiş iki adet üçgen motifiyle farklılık gösterir. Uluburun'dan üç ve (Kat. Nr. 43, 44, 46- Lev. XLIII-3, 4, XLIV-2)⁵²⁸ ve Gelidonya batığından bir örnek, (Kat. Nr. 53- Lev. XLVI-1) elytra bölgesini ikiye bölen hattın belirtilmemiş, yani kanat bölgesinin tek parça olarak işlenmiş olması ile farklılık gösterirler. Bunlardan biri (Kat. Nr. 44-Lev. XLIII-4) altın bir çerçeveye sahiptir. Altın çerçeveli benzer bir skarabe, Los Angeles County Müzesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu

⁵²³ Özgüç, 1955: 302

⁵²⁴ Pulak, 1992: 388 (res. 7); Pulak, 1990: 319 ; Pulak, 1994: 380

⁵²⁵ Erkanal, 2005: 55; Jaeger, Krauss, 1990: 153-154; Erkanal, 1987: 258

⁵²⁶ Shulman, Buchholz, 1967: 145; Bass, 1962: fig.5

⁵²⁷ Schmidt, 1932: 263

⁵²⁸ Bass, ve diğ., 1989: 20-21; Pulak, ve diğ., 2006: nr. 113-118-119; Bass, 1988: 377

skarabe Mısır'ın Yeni Krallık Dönemi'ne tarihlendirilir.⁵²⁹ Altın, skarabeler için nadir kullanılmış bir malzemedir. Uluburun'da bir örnek (Kat. Nr. 42, XLIII-2) altından üretilmiştir. Nefertiti'nin ismini taşıyan skarabenin bütün anatomik detayları işlenmiştir.⁵³⁰ Altın skarabe Amarna dönemine tarihlenir. Bu döneme ait başka bir altın skarabe daha bilinmektedir. Akhenaten skarabesi olarak bilinen bu küçük obje, 1.0 cm. uzunluğunda, 0.7 cm. genişliğinde ve 0.3 cm. yüksekliğindedir. Bu objenin kaynağı hakkında bilgi yoktur. Nefertiti skarabesinde olduğu gibi sırt tarafı paralel şeritlerle bezelidir.⁵³¹ Bugün Metropolitan Müzesi'nde bulunur. Üzerinde Nefertiti'nin eşi Akhenaten'in (IV. Amenofis) (M.Ö. 1352-1336) ismi yer alır.⁵³²

Anadolu'da skarabe mühürlerin kullanımı, Demir Devri'nde devam etmektedir. Bu döneme ait örnekler Kaman-Kalehöyük⁵³³, Gordion⁵³⁴, İmamoğlu⁵³⁵, Tarsus-Gözlükule⁵³⁶, Kinet Höyük⁵³⁷, Oylum Höyük⁵³⁸, Deve Höyük⁵³⁹ ve Tell Açıana'dan⁵⁴⁰ ele geçmiştirlerdir. 72 numaralı örnek (Lev. LI-1) önceki dönemlerde de karşımıza çıkan, anatomik detayların işlenmediği tipin bu dönemdeki temsilcisidir.⁵⁴¹ Kaman-Kalehöyük'te bulunmuş örneklerin (Kat. Nr. 59-60, 0XLVII-3, 4) sadece elytra bölgelerinin işlenmiş, diğer detaylarının belirtilmemiş olması ile farklı bir özellik sergilerler. Gözlükule örneğinin (Kat. Nr. 65, Lev. XLIX-1) elytra ve prothorax bölümleri çizgisel hatlarla belirtilmiştir. Buna karşın, vertex ve clypeus

⁵²⁹ Cooney, Tyrrell, 2005: 76

⁵³⁰ Bass, ve diğ., 1989: 17-19; Pulak, ve diğ. 2006: nr. 112

⁵³¹ Bass, ve diğ. 1989: 19

⁵³² Weinstein, 1989: fig. 31

⁵³³ Mori, Omura, 1993: 55; Mori, Omura, 1990: 339

⁵³⁴ Dusingberre, 2005: cat. no. 15-16

⁵³⁵ Uzunoğlu, 1986: 182

⁵³⁶ Özyar, ve diğ., 2009: 54; Porada, 1956: 185-6; Goldman, 1940: 83

⁵³⁷ Gates, 2003: 285

⁵³⁸ Engin, Tekin, Helwing, 1997: 191

⁵³⁹ Moorey, 1980: 116, nr. 484, 488, 480, 492, 495, 496

⁵⁴⁰ Woolley, 1955: 265; Yener, Akar, 2012: 7

⁵⁴¹ Orta Tunç Çağı'na ait Çavlım örneği ve Geç Tunç Çağı'na tarihlenen Fraktin örneklerinin de anatomik detayları işlenmemiştir.

gibi baş bölgesine ait detaylar işlenmemiştir. 61-64, 67, 70, 71, 73, 74 numaralı örneklerin (Lev. XLVIII-1, 2, 3, 4, XLIX-4, L-3, 4, LI-2, 3) elytra, prothorax, vertex ve clypeus bölümlerine ait detayların hepsinin işlendiğini görüyoruz. Bunlardan 74 numaralı örneğin (Lev. LI-3) kanat yapısı; yanyana kazıma çizgilerle vurgulanmıştır. Deve Höyük'te bulunmuş bu skarabe, söz konusu özelliği ile farklı bir özellik sergilemektedir. 70 numaralı örneğin prothorax kısmı, tümsek şeklinde bir çıkıntı yapmaktadır. (Lev. L-3)

Demir Devri'ne tarihlenen , son skarabemiz(Kat. Nr. 76, Lev. LII-1), sırt kısmına bir insan yüzünün işlenmesi ile diğer skarabelerden ayrılır. Sırtı insan yüzü şeklindeki skarabeler pek yaygın değildir. Suriye Filistin Bölgesi'nde iki örnek, Akko'dan bilinir. Bunlardan biri M.Ö. 1400-1292 diğeri ise M.Ö. 1150-900 yıllarına tarihlenir. İkisi de siyah taştan olup, tabakaları belli olmayan yüzey buluntularıdır. Tel Anafa'da bulunmuşbir başka örnek de yüzey buluntusu olup, M.Ö. 1150-900 yıllarına tarihlenir.⁵⁴² Halep Müzesi'nde bulunan iki örnek(Lev. LIII-1, 2) M.Ö. 8-7. yüzyıla tarihlenir.⁵⁴³ Gordion skarabesi M.Ö. 6'yüzyıla aittir.

Ayrıca; Oylum Höyük'te Orta Tunç Çağı tabakasına ait bir mezardan⁵⁴⁴, Soli (Soloi) Höyük'te M.Ö. 13. Yüzyıla ait bir çömlek mezardan⁵⁴⁵, Tilbeş Höyük'ün Orta Tunç Çağı ile Geç Tunç Çağı tabakaları arasındaki dolgudan⁵⁴⁶ ele geçmiş skarabeler bildirilmiştir. Ancak, bunlara ait bilgi ve fotoğraflar sunulmadığı için katalog içerisinde değerlendirmeye alınmamıştır.

⁵⁴² Dusinberre, 2005: 46-47

⁵⁴³ Nunn, 1999: nr. 350-1

⁵⁴⁴ Özgen, ve diğ., 2011: 58

⁵⁴⁵ Yağcı, 2008: 151

⁵⁴⁶ Fuensanta, ve diğ., 2002: 136

VII.1.3 Tip III: Kulbu ve Kaidesi Farklı Türde Hayvan Biçimli

Kulp ve mühür kaidesinin farklı hayvan türleri biçiminde şekillendirildiği bu tipteki mühürlere nadir rastlanmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait olmak üzere iki örneğimiz mevcuttur.

77 numaralı Koloni Çağı örneğinin kulbu keçi, mühür kaidesi ise aslan pençesi şeklindedir. (LIV-1)⁵⁴⁷ Boğazköy-Büyükkale IVd seviyesinde bulunmuş, tasvir alanı hayvan pemçesi şeklinde sınırlandırılmış bir mühür baskısı ile karşılaştırılabilir.⁵⁴⁸

78 numaralı Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen mühürün kulbu boğa başı, baskı yüzeyi ise boğa toynağı şeklinde şekillendirilmiştir.(Lev. LIV-2)⁵⁴⁹ Boğa toynağı veya boğa başı biçimli mühürlere Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Dönemi'nde rastlamaktayız.⁵⁵⁰ Ancak bu iki farklı türün tek bir mühürde toplandığı bu örnek, Hitit İmparatorluk Dönemi için unik bir özellik taşımaktadır. Mühür kazıyıcısının yaratıcı gücünü vurgulayan bu mühürün öncülerini daha eski dönemlerde aramak gerekir.⁵⁵¹

Karşılaştırma

Araştırmamızda, bu tipte mühürlerin benzerlerine Anadolu dışında rastlanmamıştır.

⁵⁴⁷ Barnett, 1974:54; Collon, 1995: 93

⁵⁴⁸ Bittel, 1970: fig 9a

⁵⁴⁹ Dinçol, Dinçol, 1986: 234-235

⁵⁵⁰ Bknz: Kat. Nr. 21-24, 34

⁵⁵¹ Dinçol, Dinçol, 1986: 235

VII.2 Hayvan Biçimli Damga Mühürlerin Bezemeleri ve Karşılaştırmaları

Araştırmamız kapsamındaki mühürlerin baskı yüzeylerindeki bezemelerin 5 grup altında incelenmesi mümkündür.

- 1-) Figüratif
- 2-) Bitki Motifi
- 3-) Geometrik Desen
- 4-) Yazıt ve/veya Sembol
- 5-) Diğer (?)

VII.2.1 Figüratif

29 adet mühür figüratif desenlidir. Bunlar iki alt gruptan oluşmaktadır

- a-)İnsan ve/veya hayvan figürü
- b-Karışık Varlık

VII.2.1.a İnsan ve/veya Hayvan Figürü

Toplam 18 mührümüzde figüratif desenlere rastlanmıştır. Bunlardan 1'i Geç Kalkolitik dönem, 1'i Eski Tunç Çağı, 4'ü Asur Ticaret Kolonileri Çağı, 1'i Eski Hitit Dönemi, 3'ü Geç Tunç Çağı'na, 8'i ise Demir Devri'ne aittir.

Geç Kalkolitik Dönem

Bu döneme ait bir mühür üzerinde yılan figürü yer almaktadır. (Kat. Nr. 7- Lev. XV-1)

Eski Tunç Çağı

Bu döneme ait bir mühür üzerinde (Kat. Nr. 6, Lev. XIII-1) yere serilmiş insan ve üstünde boğa figürüne sahiptir. Levant'tan ithal edildiği, konu ve tarz olarak Mısır'ın Birinci Ara dönem mühürleri ile ilişkili olduğu belirtilmiştir.⁵⁵² Kertenkele ve yere serilmiş insan figürü yaygın olmakla beraber, düşmanını yenen boğa figürü; Mısır krali sembolü olarak düşünülebilir. Çizim de bu tip mühürler için alışıl olmadık şekilde pürüzsüzdür. Motif, Mısır'ın ünlü Narmer paletinde olduğu gibi boynuzları kıvrıktır.⁵⁵³

Asur Ticaret Kolonileri Çağı

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen örneklerimizde; sahnenin ana öğesi olarak kuş(Kat. Nr. 15, 25- Lev. XIX-1, XXIX-1), tavşan figürleri (Kat. Nr. 22, Lev. XXVI-3) ile döner şekilde yerleştirilmiş hayvan başlarından (Kat. Nr. 77, Lev. LIV-1) oluşan bezemeye rastlamaktayız.

⁵⁵² Mellink, 1989: 327

⁵⁵³ Goldman, 1956: 234

Boğzköy’de bulunmuş örnek üzerinde tavşan figürü işlenmiştir. (Kat. Nr. 22, Lev. XXVI-3) Bereketle ilgili olduğu düşünülen⁵⁵⁴ tavşan figürü Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda; Konya-Karahöyük mühürlerinde⁵⁵⁵, Gaziantep Müzesi’nde bir örnekte,⁵⁵⁶ Acemhöyük mühür baskılarında hayvan dizileri arasında⁵⁵⁷, Kültepe’de mühürlerinde geyik benzeri bir hayvan üzerinde duran tanrının sağ elinde kartalla birlikte tutulmuş olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵⁸ Bunlar esas motif veya doldurma motifleri olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Kültepe (Kat. Nr. 15, Lev. XIX-1) ve Kaman (Kat. Nr. 24, Lev. XXVII-1) mühürleri üzerinde kuş figürü işlenmiştir. Kültepe örneğinin bezemesindeki kuşun cinsi şahin olarak belirtilmiş ve üslup özellikleri bakımından güney bölgelerin özelliğini taşıdığı vurgulanmıştır.⁵⁵⁹ Kaman-Kalehöyük mühüründe tasvir edilmiş kuşun benzerleri Kültepe Ib katı mühürlerinde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶⁰ Kuşun kıvrımlı gagası, ve çizgilerle bezeli kanatlarının benzeri Kültepe’de bir damga mühürden bilinmektedir.⁵⁶¹ Kuşun kanatlarının açılmış şekilde verilmesi bir diğer ortak noktadır. Benzer kıvrımlı gaga ve kanat özellikleri dönemin grifon tasvirlerinde de karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶² Boğazköy’de bulunmuş, M.Ö. 18. yüzyıla ait mühür baskısındaki kuş; başının arkasındaki tüy, kıvrımlı gaga ve kanat yapısı ile Kaman

⁵⁵⁴ Erkanal, 1993:

⁵⁵⁵ Alp, 1994: 141; Erkanal, 1993: 39

⁵⁵⁶ Erkanal, 1993: 37

⁵⁵⁷ Özgüç, 1977: res. 4

⁵⁵⁸ Özgüç, Özgüç, 1953: res. 718, 722;

⁵⁵⁹ Özgüç, 1986: 31

⁵⁶⁰ Omura, 2002: 391

⁵⁶¹ Özgüç, 1968: lev. XXXI-3

⁵⁶² a.g.e: lev. XXXI-2

mühürü üzerindeki kuş figürüne benzerlik göstermektedir. Canby bu kuşun cinsini şahin olarak yorumlamıştır.⁵⁶³

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait örneklerimizde karşımıza çıkan bir diğer bezeme türü, dönen hayvan başlarından oluşandır. Döner hayvan başları Konya-Karahöyük'te bir mühürden⁵⁶⁴ ve Kültepe'de Kaniş Karum'un II. katında bulunmuş olan bir tabletin zarfı üzerine damgalanmış mühür baskısından da bilinmektedir.⁵⁶⁵

Eski Hitit Dönemi

Eski Hitit Dönemi'ne ait mührümüzün baskı yüzeyinde stilize olarak çizgisel üslupta boğa yüzü işlenmiştir.⁵⁶⁶ (Kat. Nr. 34, Lev. XXXVI-1) Konya-Karahöyük'te bulunmuş sığır başı biçimli bir mühür baskısı(Lev. XXXVII-1), mühür alanının biçimli olarak, Anadolu Medeniyetleri Müzesi örneğinin paralelidir.⁵⁶⁷ Boğazköy-Büyükale IVd evresine ait, çömelmiş hayvan şeklinde bir mühür baskısı(Lev. XXXVII-2) ile yarısı korunmuş bir başka baskı; kaidesi hayvan biçimli mühürlerin Asur Ticaret Kolonileri Çağında da kullanıldıklarını ve bezemelerin anatomik ayrıntıları yansıtacak şekilde oluşturulduğunu göstermektedir.⁵⁶⁸

⁵⁶³ Canby, 2002: fig 9

⁵⁶⁴ Alp, 1994: şek. 62

⁵⁶⁵ Özgüç, 1953: res. 16

⁵⁶⁶ Çetin, 1999: 116 (nr. 1)

⁵⁶⁷ Alp, 1994: 165

⁵⁶⁸ Bittel, 1970: fig 9

Geç Tunç Çağı

Geç Tunç Çağı'na ait 3 skarabe üzerinde; aslan(Kat. Nr. 47, Lev. XLIV-3), maymun (Kat. Nr. 48, Lev. XLIV-4)ve savaşçı figürlerinin (Kat. Nr. 58, Lev. XLVII-2) işlendiğini görürüz.

Uluburun skarabesindeki (Kat. Nr. 47, Lev. XLIV-3) aslan figürü ayakta verilmiştir. Ağız açık, kuyruğu ise yukarı kalkıktır.⁵⁶⁹ Aslanın yelesi açıkça belirtilmemiştir.

Uluburun'dan ele geçmiş diğer örnek üzerinde tabure üstünde oturan maymun figürü karşımıza çıkmaktadır. (Kat. Nr. 48, Lev. XLIV-4) Detaylar kabaca işlenmiş. Taç giymiş bir şebek tabure üzerinde otururken gösterilmiştir. Bu, Thoth'un maymunudur. Skarabenin üzerindeki yazı "*Thoth benim tanrım*" olarak okunmuştur.⁵⁷⁰ Thoth'un skarabeler üzerinde maymun vücudu ile tasvir edilmesi Mısır'da sık karşılaşılan bir durumdur.⁵⁷¹

Alişar'da bulunmuş mühürün (Kat. Nr. 58, Lev. XLVII-2) baskı yüzeyi çok iyi durumda olmamasına rağmen, elinde kılıç ve kalkan tutan savaşçı figürü seçilebilmektedir. Linear tarzda işlenmiştir.⁵⁷²

Demir Devri

Demir Devrine ait; baskı yüzeylerinde insan ve/veya hayvan figürleri işlenmiş 8 örneğimiz bulunmaktadır.

⁵⁶⁹ Pulak, 1990: 319 (res. 8)

⁵⁷⁰ Pulak, 1994: 380 (res. 14); Pulak, ve diğ., 2006: 602 (nr. 117)

⁵⁷¹ Ben-Tor, 1989: 75 (nr. 24, 26), Cooney, Tyrrell, 2005: nr. 28

⁵⁷² Schmidt, 1932: 262-263

Alişar ve Deve Höyük'ten ele geçmiş üç örnek üzerinde ayakta insan figürü betimlenmiştir. Bunlardan biri sahnede tek başına yer alırken(Kat. Nr. 3, Lev. VII-3), diğer ikisinin karşısında kobra (Kat. Nr. 69, Lev. L-2) ve cinsi tespit edilemeyen bir hayvan(Kat. Nr. 74, Lev. LI-3) bulunmaktadır.

Gözlükule'de bulunmuş başka bir örnekte, oturarak lir çalan figür karşısında lir çalan kız çocuğu dans etmektedir .(Kat. Nr. 66, Lev. XLXI-2) Mühür kazıyıcılığı, sık sık dik açılardan oluşan örümcek ağı benzeri hatlarla karakterize edilir. Dikey çizgiler doku ve desen etkisinin yanında, zaman zaman dans eden figürün kolunda da örneğine rastladığımız gibi, hafif eğim verilerek farklı yön etkisi yaratılmasında da kullanılır. Tarsus-Gözlükule'de aynı tarzda işlenmiş bir mühürün baskısı, aynı seviyede bulunmuştur.(Lev. XLIX-3)⁵⁷³ Benzer bir sahne Tell Brak'tan bilinir. Tel Brak örneği de, Tarsus örneği gibi skarabe biçimli olup; Tarsus skarabesi ile aynı tarihe, M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilir.⁵⁷⁴

Bu döneme ait bir başka örnekte savaş arabası içerisinde iki figür betimlenmiştir. (Kat. Nr. 67, Lev. XLIX-4) Aynı sahneler M.Ö. I. Bin yılın ilk yarısına ait başka skarabelerde de karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak Halep Müzesi'nde bulunan ve M.Ö. 8-7. Yüzyıllara tarihlenen, baskı yüzeyinde savaş arabası ve sürücüsünün betimlendiği skarabeyi gösterebiliriz.(Lev. LIII-2)⁵⁷⁵

Urartu Dönemi'ne ait bir mühür üzerinde aslan figürü yer almaktadır. Ağzı açık şekilde verilmiş aslan sağa doğru yürümektedir. Benzer şekilde ağzı açık, yürür

⁵⁷³ Porada, 1956: 185-6

⁵⁷⁴ Nunn, 1999: nr. 355

⁵⁷⁵ a.g.e: nr. 351

vaziyette, ince vücutlu aslan figürleri, Bastam'daki Urartu Dönemi'ne ait bullalar üzerinde yer almaktadır.⁵⁷⁶

Gordion'da bulunmuş bir örnek üzerinde (Kat. Nr. 13, Lev. XVI-2) stilize havyan figürleri işlenmiştir. Üç sağda ve üç solda olmak üzere 6 adet cinsli belli olmayan hayvan alt alta sıralanmıştır.

VII.2.1.b Karışık Varlıklar

Üzerinde karışık varlık figürü bulunan mühürlerin bir tanesi Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na, bir tanesi Geç Tunç Çağı'na, 8 tanesi ise Demir Devri'ne aittir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı

Bu döneme ait bir örneğimiz üzerinde grifon figürü bulunmaktadır. (Kat. Nr. 9, Lev. XV-3) Grifon motifi; Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile beraber görülmeye başlamıştır. Anadolu'ya Mezopotamya aracılığı ile geçtiği düşünülür. Bu bezek, gerek Anadolu üsluplu, gerekse Eski Suriye üsluplu mühürlerde kullanılmıştır.⁵⁷⁷ Kaniş-Karum'unun II. kat silindir mühürlerinde, Kaniş'in baş tanrıçası yanında insanları yenen bir yaratıktır. Ib katı damga mühürlerinde boğa üzerinde tek veya çift olarak heraldik bir şemada resmedilmiştir. Bazen saç örgüsünden çerçeve içinde antilopla beraber görülebilir. Grifon figürü Eski Hitit mühürlerinde heraldik bir şemada veya esas tasvir olarak görülmeye devam eder.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ Seidl, 1988: lev. 25/4, 26/3

⁵⁷⁷ Erkanal, 1993: 131

⁵⁷⁸ Özgüç, 1968:7

Başının arkasındaki kıvrımlı tüy ve dizden kırılmış arka ayakları ile benzer bir grifon figürü, Boğazköy-Büyükale IVa tabakasında bulunmuş mühür baskısında karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷⁹

Geç Tunç Çağı

Bu döneme ait tek örnek üzerinde karışık varlık işlenmiştir. Tanrı-Re'yi temsil eden şahin başlı adam figürünün sol kolu, kobra yılanın başı şeklinde sonlanır. (Kat. Nr. 54, XLVI-2) Yukarıdaki yuvarlaklar güneş diskini temsil eder. Şahin başlı adam, çeşitli benzerlerinden dolayı iyi bilinmektedir. Bu motifin prototipi Hyksoslar döneminde görülür. (M.Ö.1675-1567) Bu formdaki şahin başlı adam figürü özelliklerini, 18. Hanedanlık Dönemi'nden alır(M.Ö. 1570-1304) ve 19. Hanedanlık Dönemine kadar sürdürür. (1304- 1200). Yoğun olarak II. Ramses (M.Ö. 1290-1223) dönemine tarihlenen skarabeler üzerinde ortaya çıkar ve halefi Meneptah (M.Ö. 1223-1211) döneminden sonra bilinmez.⁵⁸⁰ Şahin başlı adam, vücudundan çıkan kobra yılanı ve tepesinde güneş diski şeklinde bezemeye sahip benzer bir skarabe, Medinet Habu'da (Mısır) bulunmuştur. Buradaki bulunmuş skarabenin tabakasının Mısır'ın XXV-XXVI. Hanedanlık dönemleri ile çağdaş olmasına karşın, skarabenin yaşının daha eskiye gittiği vurgulanmıştır⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Beran, 1967: Nr. 62

⁵⁸⁰ Shulman, Buchholz, 1967: 143

⁵⁸¹ Teether, 2003: 66

Demir Devri

Demir Devri'ne tarihlenen 9 örnek üzerinde karışık varlıklara rastlanılmıştır.

Frig dönemine ait iki örneğimizde grifon figürlerine işlenmiştir. (Kat. Nr. 1, 2 – Lev. VII-1, 2) 1 numaralı örnekte, iki grifon figürü sahneyi bir aslan figürü ile paylaşmaktadır. Figürler oturur durumda verilmiştir. Buradaki grifonlardan biri başını geriye çevirmesi ile farklılık gösterir. 2 numaralı örnekte ise sahne tek bir grifon figüründen oluşur. Figür ayakta, altında ve üstünde yıldız motifi yer alır. Ayrıca sahnenin etrafı içi kare şeklinde hücrelere bölünmüş, tek sıra yuvarlak bir hattan oluşan çerçeve ile sarılmıştır. Grifon figürünün Anadolu Sanat'ındaki geçmişi Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na uzanmaktadır.⁵⁸² Frig tasvirli sanat eserlerinde grifon figürlerinin kullanımına şahit olmaktadır. Özellikle, 1 numaralı mühürdeki grifonun kanatlarının işleniş özellikleri, Dusinger tarafından Boğazköy'de bir frig mührü üzerindeki grifon ile karşılaştırılmıştır. İki mühür de M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilir.⁵⁸³

Urartu Dönemi'ne ait tek örnek bulunmaktadır. (Kat. Nr. 19, Lev. XXIV-2) Mühür üzerinde kanatlı at işlenmiştir. Hayvanın ön ayaklarından biri dizden bükülmüş olarak gösterilmiştir. Benzer figür, Van Müzesi'nde bir Urartu mührü üzerinde bulunmaktadır.⁵⁸⁴

Devehöyük Mezarlığı'ndan bulunmuş, baskı yüzeyinde karışık varlıkların işlendiği üç örnek bulunmaktadır. Mühürler M.Ö. 7-5 yüzyıllara tarihlenmiştir. Bezeme olarak; dört ayaklı karışık bir varlık (Kat. Nr. 17, Lev. XXII-1), Tanrı Bes

⁵⁸² Bknz: Kat. Nr. 9, Lev. XV-3

⁵⁸³ Dusinger, 2005: 45; Boehmer, 1977: fig 3

⁵⁸⁴ Belli, 2003: 152 (an alttaki mühür)

olduğu düşünölen bir figür (Kat. Nr. 70, Lev. L-3) ve sfenks (Kat. Nr. 73, Lev. LI-2) karşımıza çıkmaktadır. Tanrı Bes figürüne bir çok skarabe üzerinde rastlanmaktadır. Bu tip skarabelerin genelde amulet işlevi gördüğü; Tanrı Bes'in bu amuletlerle koruyucu anlamlar yüklediğı belirtilmiştir.⁵⁸⁵ Benzer motife sahip skarabeler İsrail Müzesi'nde bulunur.⁵⁸⁶ Bu tanrı figürü; bacakları bükük, tuhaf bir maske takmış şekilde tasvir edilir. Bazen aslan yelesi, kuyruğı ve tüylü bir başlığı da bulunabilir.⁵⁸⁷ Deve Höyük'te ele geçmiş diğör mühür üzerindeki motifin sfenks olduğı düşünölür.⁵⁸⁸ Figür, derin hatlarla oldukça kaba bir şekilde işlenmiştir.

Gordion'dan bulunmuş skarabe mühürde, oturan bir figür ve onun karşısında kanatlı, dört ayaklı ve sakallı karışık varlık betimlenmiştir. (Kat. Nr. 76, Lev. LII-1) Emily Teeter, bu sahnenin kral sfenks ve oturan güneş tanrısına ait olduğunu, kanatlı sfenks motifinin Mısır'dan ziyade Fenike ve Suriye'de yaygın olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu tip skarabelerin amulet işlevi olduğuna değinmiştir.⁵⁸⁹ Mühür Orta Frig Dönemi'ne (M.Ö. 800-540) aittir.

Kaman-Kalehöyük mühürü üzerinde, (Kat. Nr. 60, Lev. XLVII-4) ayakta verilmiş hayvan başlı insan veya bu tarz başlık giymiş insan karşısında yılan figürüne rastlamaktayız. (Lev. XLVII-4). Mısır'ın XIX Hanedanlık Dönemi (M.Ö. 1295-1186) özellikleri taşıdığı belirtilmiştir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁵ Sliwa, 1999: 36. Benzer bir skarabe için bkz: Sliwa, J., 1999: nr. 31

⁵⁸⁶ Ben-Tor, 1989: 74 (nr. 12-13)

⁵⁸⁷ a.g.e: 36

⁵⁸⁸ Moorey, 1980: 116, nr. 495

⁵⁸⁹ Dusinger, 2005: 47. Ayrıca kral sfenks için, bkz: Keel, Uehlinger, 1990: pl.7

⁵⁹⁰ Mori, Omura, 1993: 55

VII.2.2 Bitkisel

Bitkisel motifler üç mühür üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ikisi Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na, bir tanesi Demir Devri'ne aittir.

Alişar (Kat. Nr. 21, Lev. XXVI-2) ve Boğazköy (Kat. Nr. 23, Lev. Lev. XXVI-4) örneklerinin baskı yüzeyinde dal motifi karşımıza çıkmaktadır. Beran; 1952 yılında Boğazköy – Büyükkale'de G yapısının VII numaralı odasından bulunmuş toynak şeklindeki bir mühürün baskısına dayanarak(Lev. XXVIII-4), bu tip mühürlerin tapınak kaplarının etiketlenmesinde kullanılmış olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁹¹

Benzer bir bezeme, Demir Devri'nde bir Frig mührü üzerinde görülmektedir.(Kat. Nr. 11, XVI-1)

VII.2.3 Geometrik

Araştırmamız kapsamındaki 15 mühürde geometrik bezemeler kullanılmıştır. Bunlardan 3'ü Neolitik, 3'ü Kalkolitik, 1'i Eski Tunç Çağı, 5'i Orta Tunç Çağı'na, 3'ü ise Demir Devrine aittir.

Neolitik Dönem

Neolitik Dönem'e ait 3 mühürde geometrik bezemelere rastlanılmıştır.

⁵⁹¹ Beran, 1957: 44-45; Boehmer, Güterbock, 1987: 30

Ayı ve pençe biçimli mühürlerin baskı yüzeyinde çizgi ve noktalardan oluşan bezeme yer almaktadır. (Kat. Nr. 32, 35- Lev. XXXII-1, XXXVIII-1) Bu çizgiler, ayı biçimli mühür üzerinde yumuşak kıvrımlar yaparken; pençe biçimli mühürdeki kıvrımlar köşelidir. Mühürün baskı yüzeyindeki kazıma bezeklerin benzerleri, Çatalhöyük yapılarının duvarlarındaki çamur sıvalar üzerine de işlenmiştir.(Lev. XXXIII-2)⁵⁹² Benzer desenler, Çatalhöyük'teki diğer damga mühürlerde de karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹³ Ayı biçimli mühürün baskı yüzeyinin ortasındaki nokta göbek deliğini temsil eder. Çatalhöyük yapılarının duvarlarında bulunan ayı kabartmalarının göbek deliği boyama daireler ile belirtilmiştir. (Lev. XXXIII-1)

Leopar biçimli mühürün baskı yüzeyi kazıma yöntemiyle oluşturulmuş dairelerden meydana gelir. (Kat. Nr. 33, Lev. XXXIV-1) Hayvanın beneklerini temsil ettiği düşünülen yuvarlak daireler; Çatalhöyük'teki diğer leopar temsillerinde de karşımıza çıkmaktadır. Buna örnek olarak "Leopar Şırayını"(Lev. XXXV-1) adıyla bilinen bir kabartma ve "hayvanlar hakimi"(Lev. XXXV-2) konulu bir figürin üzerindeki daireleri gösterebiliriz.⁵⁹⁴

Kalkolitik Dönem

Bu döneme ait 3 mühür üzerinde geometrik bezeme bulunmaktadır.

İlk örneğimiz dönemin erken evrelerine ait olup (Kat. Nr. 20, XXVI-1) Tell el Cüdeyde'de bulunmuştur. Dört kollu bir haç ile bölünmüş mühür yüzeyi paralel

⁵⁹² Hodder, 2007: 2

⁵⁹³ Türkcan, 2006b: fig. 8.1/6, 9-13

⁵⁹⁴ Türkcan, 2007: 258

çizgilerle taranmıştır.. Benzer bezeme, Tell el Cüdeyde’de aynı tabakaya ait (first mixed range)⁵⁹⁵ bir başka mühürde daha karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹⁶

İkinci mühürün bezemesi, birbirini kesen diyagonal çizgilerden oluşan basit tarama motifinden oluşmaktadır. (Kat. Nr. 5, Lev. XI-1) Tarama motifleri Neolitik Dönem’den itibaren mühürler üzerinde kullanılmaktadır.⁵⁹⁷ Tel Qaminas’tan Amuq A-B geçişine ait ayak şeklindeki damga mühür üzerinde aynı tarama motifine rastlanır.⁵⁹⁸ Bu erken örnekler, diyagonal hatlardan oluşan basit tarama motiflerinin mühürler üzerinde uzun bir süre kullanıldığını göstermektedir. Aynı motif, daha geç dönemlere ait (Eski Tunç Çağı II) kuş biçimli mühürde de karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹⁹

Üçüncü mühür örneğimiz Geç Kalkolitik Dönem’e tarihlendirilir. Baskı yüzeyinde oyularak hazırlanmış geometrik bezekler bulunur. (Kat. Nr. 36, Lev. XL-1) Mühür tipi ve bezeme olarak, Geç Uruk- Cemdet Nasr dönemi mühürlerinin paralelidir.⁶⁰⁰ Oyularak yapılmış bu geometrik bezekler, Tell Brak’ın Uruk- Cemdet Nasr dönemi hayvan biçimli amulet-mühürleri üzerinde karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰¹

Eski Tunç Çağı

Eski Tunç Çağı’na ait, geometrik bezekli tek örneğimiz bulunmaktadır. (Kat. Nr. 8, Lev. XV-2) Mühürün bezemesi birbirini kesen doğrusal hatlardan oluşan tarama şeklindedir. Bu bezeme türü, Hagia Triada ve Byblos yerleşimlerinde

⁵⁹⁵ Tell el Cüdeyde’de Amuq B-C arasındaki karışıklığa ait kullanılan terim

⁵⁹⁶ Braidwood, Braidwood, 1960: fig. 101-3

⁵⁹⁷ Von Wickede, 1990: nr. 15, 22

⁵⁹⁸ a.g.e: nr. 26

⁵⁹⁹ Bknz. Kat. Nr. 8

⁶⁰⁰ Pittman, 1999: 48

⁶⁰¹ Mallowan, 1947: pl. XI-2, pl. XIII-6b

bulunmuş, kulbu maymun biçimli iki mühür üzerinde karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰²(Lev. XX-2,3) Baklatepe örneği eski Tunç Çağı II evresinin sonlarına, Hagia Triada örneği Erken Minos Dönemi sonlarına (M.Ö. 2300-2000), Byblos örneği M.Ö. 2. Bin yılın sonlarına tarihlendirilir.

Orta Tunç Çağı/ Asur Ticaret Kolonileri Çağı-Eski Hitit Dönemi

Bu döneme ait 5 örnek üzerinde geometrik bezemeye rastlanır.

Ördek biçimli mühürün oval baskı yüzeyi; oyularak oluşturulmuş, güçlü yatay ve dikey hatlarla bölünmüştür. (Kat. Nr. 10, Lev. XV-4) Bu tip baskılara, seramikler üzerinde daha önce rastlanmadığı belirtilmiştir.⁶⁰³ En yakın benzer örnekler, oval biçimli baskı yüzeyinin, derin paralel çizgilerle bölündüğü mühür baskılardır.⁶⁰⁴

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen kulbu maymun biçimli mühürün baskı yüzeyinde helezonlardan oluşturulmuş bir bant ve rozet karşımıza çıkmaktadır. (Kat. Nr. 14, Lev. XIX-2) Helezon bantı bu dönemde mühürlerde bolca karşımıza çıkmaktadır. Sedat Alp, helezon bantının M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısında kullanıldığını, İmparatorluk Çağı mühürlerinde kullanılmadığını belirtmiştir. Kültepe'nin yanı sıra, Konya-Karahöyük mühürlerinde de bu motif bolca kullanılmıştır. Tyszkiewicz mühüründe olduğu gibi bu bant bazen iki sıra helezondan da oluşabilir.⁶⁰⁵ Helezon bandı, Mari Sarayı'nın duvar süslemelerinde⁶⁰⁶

⁶⁰² Aruz, 2000: 3-4

⁶⁰³ Boehmer, Güterbock, 1987: 31

⁶⁰⁴ Seidl, 1972: A. 222-224

⁶⁰⁵ Alp, 1994: 149

ve Lübnan'da Trablus ile Homs arasında bir kral mezarında yapılmış kaçak kazıda ele geçmiş altın tepsilerde de görülmektedir.⁶⁰⁷

Orta Tunç Çağı'na ait 3 skarabe üzerinde spirallerden oluşan bezemeler yer alır. (Kat. Nr. 38, 39, 40-Lev. XLII-2, 3, 4). Bunlardan ilkinin (Kat. Nr. 38, Lev. XLII-2) üzerinde, bir uçları birbiri ile birleşen "C" biçimli spirale rastlamaktayız. Aynı motif, M.Ö. 3. Bin yıl sonlarına tarihlenen Montet Jar buluntuları arasında yer alan skarabeler üzerinde karşımıza çıkar. Tek fark, Montet Jar skarabesinde aynı motifin atlı üstlü olmak üzere iki kez kullanılmasıdır.⁶⁰⁸ Diğer skarabe (Kat. Nr. 39, - Lev. XLII-3) üzerinde üç sıra spiral motifi bulunur. Bunlardan alt ve üsttekiler "C" biçimli, ortadaki ise "S" biçimlidir. Bu mühürün tam paraleli Montet Jar skarabeleri arasındadır.⁶⁰⁹ Tufnell, "Z" ve "S" biçimli spiralleri tam anlamıyla tarihlemenin zor olduğunu belirtmişse de bunların genellikle Orta Krallık dönemi (M.Ö. 2134-1785) skarabeleri üzerinde yer aldığına değinmiştir.⁶¹⁰ Orta Krallık Dönemi'ne tarihlenen benzer bir skarabe bu görüşü doğrulamaktadır.⁶¹¹

Demir Devri

Bu döneme ait 3 örnek üzerinde geometrik bezeme bulunmaktadır.

Kaman-Kalehöyük'te bulunmuş kuş biçimli mühürün baskı yüzeyinde, bir merkezde birleşen 6 adet doğrunun oluşturduğu motif bulunur. (Kat. Nr.12, Lev. XVI-3)

⁶⁰⁶ Parrot, 1958: fig. 47, 48, 50 ve lev. XI

⁶⁰⁷ Parrot, 1964: fig 22, 24, 25, 26 ve lev. XVI

⁶⁰⁸ Tufnell, Ward, 1966: lev XIII-21

⁶⁰⁹ a.g.e: lev XIII-17

⁶¹⁰ Tufnell, Ward, 1966: 181

⁶¹¹ Sliwa, 1999: nr. 45

Kaman-Kalehöyük ve Gordion’da bulunmuş iki skarabenin bezemesi birbirine çok yakındır. (Kat. Nr. 59, 61-Lev. XLVII-3, XLVIII-1) Baskı yüzeyinde bir yatay çizgi, alanı eşit olmayan iki parçaya böler. Yukarı kısım hasar görse de “M” benzeri bir işaret seçilebilmektedir. Alt bölümde ise kuyrukları mühürün merkezinde birleşen iki Mısır kobra yılanı görülmektedir. Bunların altına, iç içe geçmiş iki üçgen yerleştirilmiştir. Dusinberre, bu skarabenin Mısır üretimi olmasından ziyade, Mısır etkili bir ürün olduğunu belirtmiştir. Buna sebep olarak da bezemedeki üçgenlerin Mısır’da çok nadir kullanılmasını göstermiştir. Erken Demir Çağı tabakasında ele geçen skarabe Mısır’ın XXI. Hanedanlık Dönemi’ne (M.Ö. 1069-945) tarihlendirilmiştir.⁶¹² Kaman-Kalehöyük’ün II. Katından (Demir Devri) bulunmuş skarabe içinse XIX. Hanedanlık Dönemi (M.Ö. 1295-1186) önerilmiştir.⁶¹³

VII.2.4 Yazıt

Bu gruba ait 25 mühür bulunmaktadır. Yazıtların tümü hiyeroglif işaretlerden oluşur. Bunlardan 1’i Orta Tunç Çağı, 19’u Geç Tunç Çağı, 5’i ise Demir Devri’ne aittir.

Orta Tunç Çağı

Bu döneme ait tek örnek bulunur. Baskı yüzeyi iki dikey sütuna ayrılmıştır. Üzerindeki yazıt okunmamıştır. (Kat. Nr. 37, Lev. XLII-1)

⁶¹² Dusinberre, 2005: 41

⁶¹³ Mori, Omura, 1993: 55

Geç Tunç Çağı

Bu döneme ait 18 mühür örneğimiz bulunur.

Tripod mühürler, genellikle ortada hiyeroglif işaretler ve bunu çevreleyen bir çerçeve bantından oluşan bezeme düzenine sahiptir. İki örneğin çerçeve bantı, sırayla dizilmiş üçgen ve dairelerden oluşmaktadır. (Kat. Nr. 26-27, Lev. XXIX-1, 2) İki örneğin çerçeve bantı ise eğik çizgilerden oluşmaktadır. (Kat. Nr. 28, 30, Lev. XXIX-3, XXX-2) Bir örnekte çerçeve bantı bulunmamaktadır. (Kat. Nr. 31, Lev. XXX-3) Bir başka örnekte; baskı yüzeyinin orta alanında ayakta verilmiş Hititli bir figür ve etrafında hiyeroglif işaretlerden oluşan sahneye rastlanmaktadır. (Kat. Nr. 29, Lev. XXX-1) Hiyeroglif işaretler ile şahıs adları ve/veya ünvanlar belirtilmiştir.

Skarabe mühürlerde hiyeroglif işaretler sıkça kullanılmıştır. Uluburun ve Gelidonya batıklarından iki örneğin baskı yüzeyi üç dikey sütuna bölünmüştür. (Kat. Nr. 44, 53- Lev. XLIII-4, XLVI-1) Alanın üç dikey sütuna bölünmesi ve bunların yazı işaretleri içermesi İkinci Intermediate Dönem özelliğidir.(M.Ö. 1785-1567) ⁶¹⁴ Uluburun batığında, İkinci Ara Dönem'a tarihlenen bir skarabe daha bilinmektedir. (Kat. Nr. 43, Lev. XLIII-3) Uluburun batığında İkinci Ara Dönem(Second Intermediate Period) skarabelerinin bulunması şaşırtıcı değildir çünkü bunlar imal edildikleri Mısır ve Levant'ta, daha sonra da tılsım bozucu muskalar olarak, on yıllar hatta yüzyıllar boyu saklanmışlardır. ⁶¹⁵

⁶¹⁴ Shulman, Buchholz, 1967: 145

⁶¹⁵ Bass, ve diğ., 1989: 20-21

Üzerinde hiyeroglif bulunan skarabelerde; Nefertiti(Kat. Nr. 42, Lev. XLIII-2), I. Tuthmosis(Kat. Nr. 45, Lev. XLIV-1), III. Amenofis(Kat. Nr. 49, 55 - Lev. XLV-1, XLVI-3) isimleri geçmektedir. Alalah'ta bulunmuş bir skarabe (Kat. Nr. 75, Lev. LI-4) üzerindeki yazıtın okunuşu konusunda "IV. Ramses" ve "III. Amenofis" olmak üzere iki farklı görüş ileri sürülmüştür.⁶¹⁶

Skarabeler üzerinde, şahıs isimleri ve ünvanlar haricinde şans veya koruma amaçlı bazı dua ve deyimlere de rastlanılmaktadır. (Kat. Nr. 45, 48, 52 XLIV-4 - Lev. XLIV-1, XLIV-4, XLV-4) Bu grup, bir çok kültürde çeşitli dönemler boyunca kullanılmış ve amulet olarak adlandırılmış objelerle ilgilidir. Bu tür skarabeler, Mısır'da XVIII. hanedanlık döneminde ortaya çıkmış ve geç dönemlerde de kullanılmaya devam etmiştir.⁶¹⁷

Demir Devri

Demir Devri'ne ait beş mühür üzerinde yazıt bulunmaktadır. Bunlardan birinin baskı yüzeyi üç yatay alana bölünmüştür. (Kat. Nr. 62, Lev. XLVIII -2) İki örnekte Tanrı Amun-Re'nin adı geçmektedir. (Kat. Nr. 65, 68-Lev. XLIX-1, L-1) Bir örnekte "nb" işareti okunabilmiştir. (Kat. Nr. 72, Lev. LI-19 İki örneğin üzerindeki yazıt ise okunmamıştır.

⁶¹⁶ Bu skarabe üzerinden Alalah'ın 0 tabakasının tarihlenmesine yönelik tartışmalar için, "Alalah" başlığına bakınız.

⁶¹⁷ Ben-Tor, 1989: 34

VII.2.5 Sembol

Üç mühür üzerinde “sembol” olarak yorumlanan motifler bulunur. Bunlardan biri Orta Tunç Çağı, biri Geç Tunç Çağı, bir tanesi ise Demir Devri’ne aittir.

Orta Tunç Çağı

Çavlum’da bulunmuş skarabe üzerinde omega işareti bulunmaktadır. (Kat. Nr. 41, Lev. XLIII-1) Bu işaret, Sümer Tanrıçası Ninhursag’ın sembolüdür. Anadolu’da Ninhursag inancının varlığını, bu işareti taşıyan damga mühürler kanıtlamaktadır. Omega işareti taşıyan mühürler ve baskıları; Anadolu’da Karahöyük, Achemhöyük, Alişar, Kültepe, Gordion ve Çavlum’da, Anadolu dışında ise Kuzey Suriye ve Filistin’den Hammam el-Turkman, Kale Nisar, Tell Fara, Tell Jerishe ve Jericho’da bulunmuştur. Bunlar genelde M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğine aittir. Bunu Anadolu dışındaki örnekler de desteklemektedir. Kale Nisar örneği, M.Ö. 1750 yıllarına; Hammam el-Turkman, Tell Fara, ve Jericho örnekleri ise Orta Tunç Çağı’na tarihlendirilir.⁶¹⁸

Geç Tunç Çağı

Bu döneme ait bir örnek üzerinde semboller yer almaktadır. (Kat. Nr. 57, Lev. XLVII-1) Bu mühürde Horus, çift taç giyen bir şahin gibi gösterilmiştir. (Aşağı ve Yukarı Mısır’ı temsilen). Şahin’in önünde “yaşam” işareti, arkasında ise Aşağı

⁶¹⁸ Bilgen, 2005: 37-8

Mısır tacı giyen kobra yer alır. Yılan muhtemelen, delta tanrıçası Uto'yu temsil eder. (bazen “buto” olarak bilinir)⁶¹⁹ Önünde ankh işareti ve arkasında kobra yılanı ile benzer bir örnek Acco'dan bulunmuş olup, Yeni Krallık Dönemi'ne (M.Ö. 1550-1070) tarihlendirilir.⁶²⁰

Demir Devri

Urartu Dönemi'ne ait bir mühür üzerinde “kanatlı güneş kursu” ve üzerinde üç adet “astral sembol” bulunur işlenmiştir. Benzer motifler Bastam⁶²¹, Ayanis⁶²² gibi Urartu yerleşimlerindeki mühür ve mühür baskılarında karşımıza çıkmaktadır.

VII.2.6 Diğer

25 numaralı mühürün baskı yüzeyindeki bezeme hakkında bilgi verilmemiş olması ve sunulan fotoğrafın net olmaması sebebiyle değerlendirmeye alınamamıştır.

⁶¹⁹ Schmidt, 1932: 263

⁶²⁰ Givon, Kertesz, 1986: nr. 60

⁶²¹ Seidl, 1979: 139; Seidl, 1988: 147, 149, lev. 29

⁶²² Abay, 2001: fig. 12

VIII. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Collon, ilk mühür örneklerinin muhtemelen amuletlerden türediğini ve bunların amulet işlevlerini hiçbir zaman yitirmediklerini belirtmiştir.⁶²³ Mühür yapımı için taş seçimini etkileyen unsurlar arasında taşlarla ilişkili hale gelen sihirsel güçler de rol oynamıştır.⁶²⁴ Mallowan, Tell Brak'ta bulunmuş hayvan biçimli damga mühürlerin işlevleri konusunda benzer yorumlarda bulunarak onların sihirsel güçlere sahip objeler olarak değerlendirilmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁶²⁵

Bu durum, mühürlerin mühürleme işlevinde kullanılmasının yanında, üstlendiği koruyucu rol ile insanların sihirsel dünyalarında da yer edindiğini göstermektedir. Anadolu'da bulunmuş hayvan biçimli damga mühürlerin bazıları, benzer şekilde amulet işlevi görmüş olabilir.

Hayvan biçimli damga mühürlerin Anadolu'da ortaya çıkışı, Neolitik Dönem'e rastlamaktadır. Çatalhöyük'te bulunmuş ayı, leopar ve pençe formundaki damga mühürler, konumuzun en eski örneklerini oluştururlar.⁶²⁶ Bu mühürler, dönemlere göre çeşitli form ve bezeme özellikleri göstererek, konumuzu zamansal yönden sınırlayan M.Ö. I. bin yılın sonlarına kadar kullanılmışlardır.

Malzeme olarak; pişmiş toprak, fildişi, kemik, fayans, cam, taş ve metal tercih edilmiştir. Fayans ve cam mühürlerin 2'si Orta Tunç Çağı, 8'i Geç Tunç Çağı, 16'sı Demir Devri; taş mühürlerin 1'i Eski Tunç Çağı, 1'i Kalkolitik Dönem, 8'i Orta Tunç Çağı, 5'i Geç Tunç Çağı, 5'i Demir Devri; fildişi ve kemik mühürlerin 3'ü Kalkolitik Dönem, 1'i Eski Tunç Çağı, 1'i Orta Tunç Çağı, 3'ü Geç Tunç Çağı, 6'sı

⁶²³ Collon, 1987, p. 119

⁶²⁴ Merrillees, 1990: 26; Collon, 1997: 18-19

⁶²⁵ Mallowan, 1947: 40-42

⁶²⁶ Türkcan, 2006a: 62; Türkcan, 2007: 258, 261.

Demir Devri; metal mühürlerin 1'i Orta Tunç ağı, 5'i Geç Tunç ağı, 2'si Demir Devri, pışmış toprak mühürlerin 3' Neolitik Dönem, 2'si Orta Tunç ağı'na aittir. (Tablo VII-VIII)

Mühür bezemeleri; figüratif, bitkisel, geometrik, yazıt ve sembol olmak üzere 5 grup altında incelenmiştir. (Tablo II) Neolitik Dönem'de geometrik; Kalkolitik ve Eski Tunç ağı'nda geometrik ve figüratif; Orta Tunç ağı'nda figüratif, bitkisel, geometrik, yazıt ve sembol; Geç Tunç ağı'nda figüratif, yazıt ve sembol; Demir Devri'nde figüratif, bitkisel, geometrik motif, yazıt ve semboller mühür bezemesi olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızdaki 78 rnek biçimsel özelliklerine göre 3 ana tip altında incelenmiştir. (Tablo I)

Tip I olarak adlandırdığımız, kulbu hayvan biçimli mühürlerden oluşan gruba dahil rnekler, Kalkolitik Dönem'den itibaren karşımıza çıkmaktadır. Yoğun olarak kullanıldıkları dönem Asur Ticaret Kolonileri ağı ve Demir Devri'dir. Bu tip, kulplarının hayvan veya hayvan uzvu biçimli olmasına göre Tip Ia ve Tip Ib olmak üzere iki alt grup olarak incelenmiştir.

Tip Ia kulbu hayvan biçimli mühürlerden oluşmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri ağı'na ait maymun ve kuş ile Frig Dönemi'ne ait aslan ve kuş biçimli mühürler en çok tercih edilen formları oluştururlar. Köpek, kurbağa, tavşan ve boğa formları birer örnekle temsil edilir. Bunlardan köpek formu Geç Kalkolitik Dönem'in başlarında, Kurbağa Eski Tunç ağı'nda, Tavşan ve Boğa Demir Devri'nde kullanılmıştır.

Tip Ib olarak adlandırdığımız gruptaki mühürlerin kulpları hayvan uzvu şeklindedir. Formlar arasında toynaklar, hayvan başları ve tripodlar bulunur. Toynak biçimli mühürlerin geçmişi Kalkolitik Dönem'e kadar uzanmaktadır. Yaygın olarak kullanıldıkları dönem Asur Ticaret Kolonileri Çağı'dır. Urartu Dönemi'ne ait toynak biçimli bir mühür, bu formun Urartu Dönemi'ne kadar kullanıldığını göstermektedir. Bu tipteki en yaygın formu "tripod" olarak adlandırılan Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tairlenen üç ayaklı mühürler oluşturmaktadır.⁶²⁷

Tip I'in coğrafi yayılımına baktığımızda; Kalkolitik Dönem ve Eski Tunç Çağları'nda Anadolu'nun Doğu, Batı ve Güney bölgelerinde; sonraki dönemlerde Orta Anadolu'da yoğunlaşan bir yayılım izlenmektedir.

Kalkolitik döneme ait üç örnek örnek; Doğu ve Güney bölgelerine aittir. (Kat. Nr. 5, 7, 20) Köpek ve toynak biçimli mühürler (Kat. Nr. 5, 20) Amuq yerleşimlerinden, kuş biçimli amulet-mühür (Kat. Nr. 7) Arslantepe'den bulunmuştur.

Tip I grubunda dahil mühürler, Eski Tunç Çağı'nda, Batı ve Güney kıyılarındaki yerleşimlerde görülür. Tarsus-Gözlükule'den bulunmuş 6 numaralı mühürün ithal olduğu düşünülür. Kulbu kurbağa biçimli mühürün şekil ve baskı yüzeyindeki motifler açısından Mısır ilişkili olduğu belirtilmiştir.⁶²⁸ Mühür tasviri, Mısır'ın Birinci Ara Dönem'inin özelliklerini sergiler.⁶²⁹ 8 numaralı örnek Baklatepe'den bulunmuştur. Bu dönemde Ege'de hayvan biçimli mühürlerin varlığı bilinmektedir. Aruz, Ege ve Byblos örnekleri arasındaki benzerliklere dayanarak;

⁶²⁷ Tripod mühürlerin yalnızca, mühür kaideleri ile ayak kısımlarının birleştiği yerler hayvan pençesi şeklinde işlenmiş olan örnekleri çalışmamıza dahil edilmiştir.

⁶²⁸ Mellink, 1989: 327-328 (lev. 64,5); Goldman, 1956: 234-238

⁶²⁹ Mellink, 1989: 327

bunların Mısır'dan Byblos yolu ile gelmiş olabileceğini ve burada yerel taklitlerinin üretildiğini belirtmiştir.⁶³⁰

Tip I, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Eski Hitit Dönemleri'nde Orta Anadolu yerleşimlerinde görülür. Bu döneme ait 10 örnek; Alişar, Boğazköy, Kültepe ve Kaman-Kalehöyük'te bulunmuştur. Bir örnek ise Orta Anadolu kökenli olarak Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından satın alınmıştır. Anadolu'da, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın uzak mesafeli ticaret sistemi ile kurulmuş ilişkiler sonucu Anadolu sanatına girdiği düşünülen maymun; Anadolulu sanatçılar tarafından basitçe kopyalanmakla kalmamış, yerel ikonografi ve kompozisyonlara adapte edilmiş, hatta mühür formu olarak kullanılmıştır.⁶³¹ Kültepede bulunmuş kulbu maymun biçimli mühür (Kat. Nr. 14); dönemin yerli mühürlerinde karşımıza çıkan kurs biçimli mühür kaidesine sahiptir. Anadolu tipindeki kaide üzerine Anadolu sanatına yabancı bir unsur olan “oturan maymun” formunda bir kulp yerleştirilmesi, yabancı sanat etkilerinin Anadolu gelenekleri ile yoğrulmasına güzel bir örnektir. Mühürün bezemesi, helazonlardan oluşan çevre bantı ve helezonlarla oluşturulmuş rozetten meydana gelmektedir. Helezon bantı Anadolu'da M.Ö. II. binin ilk yarısında kullanılmıştır.⁶³² Kültepe'de bulunmuş tamamlanmamış maymun biçimli mühür (Kat. Nr. 16), Asur Ticaret Koloniler Çağı'nda Kültepe'de bulunmuş örneklerin burada üretildiklerini düşündürür.⁶³³ Kulbu kuş biçimli mühürün (Kat. Nr. 9) bezemesinde tasvir edilmiş grifon motifinin, Anadolu Sanatı'na

⁶³⁰ Aruz, 2000: 3-4

⁶³¹ Gunter, 2002: 91-92

⁶³² Alp, 1994: 149

⁶³³ Özgüç, 1986: 31

Mezopotamya aracılığı ile geçtiği düşünülür⁶³⁴, benzer grifon motifleri bir çok yerli mühürde karşımıza çıkmaktadır.⁶³⁵ Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait toynak biçimli mühürlerin (Kat. Nr. 21, 24) bezemelerinde yer alan tavşan ve kuş figürleri, Asur Ticaret Kolonileri Çağı gliptik sanatının özelliklerini taşırlar. Bütün bunlar göz önüne alındığında; Kültepe, Alishar, Kaman-Kalehöyük ve Boğazköy gibi merkezlerde bulunmuş, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait hayvan biçimli mühürlerin yerli üretim oldukları düşünülebilir.

Tip I, Geç Tunç Çağı'nda tripod mühürler ile temsil edilir. Bunlar, M.Ö. 14. yy'da yaygınlaşmış ve 13. yy boyunca yaygın olarak kullanılmıştır.⁶³⁶ Üretildikleri malzemeler, demir, gümüş, altın, fildişi ya da bronzdur. Bu özel malzemeler, bu grubun Hitit imparatorluğunun sosyal sisteminde özel statüye sahip insanlara ait olduğuna işaret etmektedir. Bu gruba giren mühürlerin çoğunun buluntu yerleri belli olmamakla birlikte, buluntu durumları iyi belgelendirilmiş bazı örneklerden hareket edilerek, bu grup Hitit İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcından itibaren dönemin ilk yarısına tarihlendirilebilmektedir. Kişi adları ile mühürlerin coğrafi dağılımı, bu grubun Hitit imparatorluğunun güney ve güneydoğu kesiminde yoğunlaştığını göstermektedir.⁶³⁷ Dominique Collon, Boğazköy ve Kilise Tepe'de ele geçmiş fildişi örneklerden yola çıkarak, bu mühürlerin elit sınıfın lüks ihtiyaçlarını karşılayan M.Ö. 13. yy'a ait ortak bir atölyeden çıktığını belirtmiştir. Atölyenin yeri hakkında, Kıbrıs'ta bulunmuş altın kubbeli mührüye dayanarak bu fildişi atölyesinin yerini

⁶³⁴ Erkanal, 1993: 131

⁶³⁵ Beran, 1967: Lev. I/62

⁶³⁶ Dinçol, Dinçol, 2002: 429

⁶³⁷ Schachner, Özenir, 2006: 653

başkent Hattuşa yerine Kilise Tepe'ye yakın bir yerlerde aramak gerektiğini ifade etmiştir.⁶³⁸

Tip I'e ait mühürler Demir Devri'nde Orta ve Doğu Anadolu'da karşımıza çıkmaktadır. Bu tipe ait Frig mühürleri; Boğazköy, Kaman-Kalehöyük, Alishar ve Gordion gibi Orta Anadolu yerleşimlerinde bulunmuşlardır. Urartu mühürleri (Kat. Nr. 4, 18, 19, 25) ise Doğu Anadolu kökenli olarak satın alınmış örneklerden oluşur. Gordion, Kaman-Kalehöyük ve Boğazköy'de bulunmuş örnekler (Kat. Nr. 1-2, 11, 13), kaidelerini çevreleyerek ikiye bölen oluk ile Frig özelliği taşımaktadırlar. Gordion örneğinde (Kat. Nr. 1) ayakta işlenmiş aslan; Kaman-Kalehöyük ve Alishar (Kat. Nr. 2, 3) örneklerinde uzanmış biçimde verilmiştir. Bu döneme ait yatık hayvan figürü çok az olmakla beraber Karkamış'tan bir Geç Hitit aslanını yakından andırmaktadır.⁶³⁹ Dönemin kulbu kuş biçimli mühürleri; gagaları, öne çıkıntılı göğüs ve ortası oluklu mühür kaideleri ile Frig Dönemi özellikleri sergilerler.

Tip II olarak adlandırdığımız gruptaki mühürlerin kaideleri hayvan veya hayvan uzvu biçimindedir. Bu tipin en eski örnekleri Neolitik Dönem'e tarihlendirilir. Yoğun olarak görüldüğü dönemler Geç Tunç Çağı ve Demir Devri'dir. Tip II'ye ait mühürler, "kulplu" veya "kulpuz" olmak üzere iki alt gruba ayrılarak incelenmişlerdir.

Tip IIa olarak adlandırdığımız gruptaki mühürlerin kaideleri hayvan biçimli olup arkalarında kulpları bulunmaktadır. Neolitik Dönem'e ait Çatalhöyük mühürleri (Kat. Nr. 32, 33, 35) bu tipin en eski örneklerini oluştururlar. Bu tipe ait bir diğer örnek, Anadolu Medeniyetleri Müzesi envanterindeki satın alma mühürüdür. (Kat. Nr.

⁶³⁸ Collon, Jackson, Postgate, 2010: 172-174

⁶³⁹ Omura, 1993: 446

34) Eski Hitit Dönemi'ne ait mühürdür. Bu dönemden sonra Tip IIa'ya ait örnek bulunmamaktadır.

Tip IIb grubu içerisindeki mühürlerin kaideleri hayvan biçimlidir. Kulpsuz olmaları ile Tip IIa'dan ayrılırlar. Hacinebi yerleşiminde bulunmuş (Kat. Nr. 36), Kalkolitik Dönem'e ait "uzanmış aslan" biçimli mühür, bu tipin skarabeler dışındaki tek örneğini oluşturur.

Tip II'ye ait örneklerin coğrafi dağılımlarına baktığımızda, Neolitik Dönem'e ait olan 3 mühürün Çatalhöyük'te karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu tipteki hayvan biçimli mühürlerin form olarak benzerleri benzerlerine şimdiye kadar başka bölgelerde rastlanmamıştır.⁶⁴⁰

Tip II'nin en yaygın formunu oluşturan skarabeler, Anadolu'da Orta Tunç Çağı'nda kullanılmaya başladılar. Bu döneme ait skarabeler güneyde Alalah, güneydoğuda Lidar Höyük, Orta Anadolu'nun batısındaki Seyitömer Höyüğü ile Çavlum Mezarlığı'ndan ele geçmiştirlerdir. (Kat. Nr. 37-41) Geç Tunç Çağı'nda skarabelerin sayısında artış vardır. Bu döneme ait örnekler Uluburun ve Gelidonya batıkları ile Orta Anadolu'daki Fraktin, Alishar ve Batı Anadolu'daki Panaztepe'den bulunmuşlardır. (Kat. Nr. 42-58) Skarabelerin kullanımı Demir Devri boyunca devam etmiştir. (Kat. Nr. 59-76) Bu dönemde skarabelerin güney bölgelerde daha fazla karşımıza çıktığı göze çarpmaktadır. Orta Anadolu'da Kaman-Kalehöyük ve Gordion; Doğu'da İmamoğlu Höyüğü; Güney bölgelerde Aççana Höyük, Tarsus-Gözlükule, Kinet Höyük, Oylum Höyük ve Güneydoğu'da Devehöyük Demir Devri'nde skarabe bulunan merkezlerdir.

⁶⁴⁰ Bu örneklerin form olarak benzerleri bulunmasa da, Ras Shamra Vc (Lev. VI-1) ve Starčevo-Criş (Lev. XXXIX-1) kültürüne ait iki örnek Neolitik Dönemde Anadolu dışında da hayvan veya insan ayakları biçiminde mühürler üretildiklerinin göstergesidir.

Çalışmamızda iki örnekle temsil edilen Tip III, kulbu ve kaidesi farklı tiplerdeki hayvan uzuvlarından oluşur. (Kat. Nr. 77-78) Bu tipe ait örneklerin ikisi de satın alma yoluyla müzelere kazandırılmıştır.

Çalışmamızda ele aldığımız hayvan biçimli damga mühürlerin ele geçtiği konteksler çeşitlilik göstermektedir. Bu konuda bilgi verilen örneklerden 18 tanesi ölü hediyesi olarak mezarlardan ele geçmiştir. Bunlardan 9'u Demir Devri, 4'ü Geç Tunç Çağı, 3'ü Orta Tunç Çağı, 1'i Eski Tunç Çağı, 1'i Kalkolitik Dönem'e aittir. Bir yapının odalarından bulunanların sayısı 14 olup; bunların 6'sı Demir Devri, 2'si Geç Tunç Çağı, 4'ü Asur Ticaret Kolonileri Çağı, 2'si Neolitik Dönem'e aittir. Tamamı Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen 10 örnek batıklardan ele geçmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait 1 örnek atölyede, Kalkolitik Dönem'e ait bir örnek çöp çukurunda bulunmuştur.

IX. KAYNAKÇADA KULLANILAN KISALTMALAR

AA : Archäologischer Anzeiger

Ark. ST: Arkeometri Sonuçları Toplantısı

Arş. ST: Araştırma Sonuçları Toplantısı

AS: Anatolian Studies

AJA: American Journal of Archaeology

BAR: British Archaeological Reports

BMECCJ : Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan

CMS: Corpus, Minoischen und Mykenischen Siegel

JHS: The Journal of Hellenic Studies

JNES: Journal of Near Eastern Studies

INSTAP: The Institute for Aegean Prehistor

KST: Kazı Sonuçları Toplantısı

MDOG : Mittheilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft

OIP: Oriental Institute Publications

OR: Orientalia

TAD: Türk Arkeoloji Dergisi

TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

ZA: Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie

DİĞER KISLATMALAR

BY: Baskı Yüzeyi

BYÇ: Baskı yüzeyi çapı

C.:Cilt

cm.: Santimetre

Dön: Dönem

Ed.: Editör

G: Genişlik

km.: Kilometre

m.: Metre

M.Ö.: Milattan Önce

Res.: Resim

s.: Sayfa

S.: Sayı

Tab: Tablo

U: Uzunluk

ve diğ.: ve diğerleri

vol: Sayı

Y: Yükseklik

yy: Yüzyıl

X. KAYNAKÇA

ABAY, E., 2001, "Seals and Sealings", **Ayanis 1: Ten years' excavations at Rusahinili Eiduru-kai, 1988 – 1998**, (ed) Çilingiroğlu, A., Salvini, M. , Roma.

AKKERMANS, P., vd, 1983, "Bouqras revisited: preliminary report on a project in Eastern Syria", **Proceedings of the Prehistoric Society**, vol. 49, s. 335-372.

ALP, S., 1994, **Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ANDREWS, C., 1994, **Amulets of Ancient Egypt**, British Museum Press, London.

ANTHONY, D., W., 2010, "Rise and Fall of Old Europe", , **The Lost World of Old Europe: The Danube Valley 5000-3500 BC**, (ed) Anthony, D., W., New York.

ARIK, R., O., 1937, **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alacahöyük Hafriyatı: 1935'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ARUZ, J., 2000, **The Aegean and the Orient in the Neolithic and Bronze Ages: The Evidence of Stamp and Cylinder Seals**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, New York.

ARUZ, J., 2000, "Artistic Change and Cultural Exchange: The Glyptic Evidence", **Minoisch-mykenische Glyptik: Stil, Ikonographie, Funktion. V. Internationales Siegel-Symposium Marburg**, CMS Beiheft 6, Berlin: Gebr. Mann, s. 1-13.

ARUZ, J., 2008, **Marks of Distinction: Seals and Cultural Exchange Between the Aegean and the Orient (Ca. 2600-1360 B.C.)**, Würzburg.

ATAKUMAN, Ç., 2013, "Deciphering Later Neolithic Stamp Seal Imagery of Northern Mesopotamia", **Documenta Praehistorica**, XL, s. 1-18.

BARRETT, C., E., 2007, "Was Dust Their Food and Clay Their Bread? Grave Goods, the Mesopotamian Afterlife, and the Liminal Role of Inana/Ishtar", **Journal of Ancient Near Eastern Religions**, Volume 7, Number 1, s. 7-65.

BARNETT, D., R., 1963, "The Urartian Cemetery at Iğdır", **AS**, Vol. 13 (1963), s. 153-198.

BARNETT, D., R., 1974, "The hieroglyphic writing of Urartu", **Anatolian studies presented to Hans Gustav Güterbock on the occasion of his 65th birthday**, (ed) Bittel, K., Cate, H., Reiner, E., Istanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten, s. 43-5

BARTL, K., 2013, "Shir, West Syria: The Settlement and its Surroundings in the 7th. Millenium cal. BCE", **Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia**, (ed) Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P., Rogasch, J., Turnhout, s.417-428.

BASS, G., F., 1962, "Report of the Underwater Excavation at Cape Gelidonya", **TAD XI-1**, s. 7-9.

BASS, G., F., 1986, "The Ulu Burun Shipwreck", **VII. KST**, s. 233-256.

BASS, G., F., 1988, "Excavations At UluBurun(Kaş): 1986 Campaign", **IX. KST**, 1. cilt, s. 233-256.

BASS, G., F., ve diğ., 1989, "The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign", **AJA 93**, s. 1-29.

BELLİ, O. 2003, "Urartu Mühürcülüğü", **Urartu: Savaş ve Estetik**, (ed) Özdem, F., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 144-154.

BEN-TOR, D., 1989, **The scarab: A reflection of ancient Egypt**, Sabinsky Press Ltd, Tel Aviv.

BERAN, T., 1957, "Ausgewählte Siegel und Siegelabdrücke", **MDOG 89**, s. 39-48.

BERAN, T., 1963, "Eine Kultstätte phrygischer Zeit in Boğazköy", **MDOG 94**, s.33-52.

BERAN, T., 1967, **Die Hethitische Glyptik von Boğazköy**, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

BERNABÒ BREA, L., 1956, **Gli scavi della Caverna delle Arene Candide, gli strati con ceramiche Vol.2, Campagne di scavo 1948-50**, Bordighera.

BİLGİN, A., N., 2005, **Çavlum Eskişehir Alpu Ovası'nda Bir Orta Tunç Çağı Mezarlığı**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

BİLGİN, A., N., 2006, " Çavlum Orta Tunç Çağı Nekropolü'nde Ele Geçen Lüle Taşı Mühür", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.5 - S.16, s.17-21.

BİLGİN, A., N., 2011, "The Excavations at Seyitömer Mound", **Archaeological Research in Western Central Anatolia**, (ed) Bilgin, A., N., , Üçmart Press, Kütahya, s. 46-58.

BİLGİN, A., N., ve diğ., 2011" Seyitömer Höyük 2009 Yılı Kazısı", **32. KST**, 1. cilt, s. 367-380.

BİLGİN, A., N., ve diğ., 2012, " Seyitömer Höyük 2010 Yılı Kazısı", **33. KST**, 1. cilt, s. 233-256.

BITTEL, K., 1937, **Boğazköy: die Kleinfunde der Grabungen 1906-1912 I Funde Hethitischer Zeit**, Leipzig.

BİTTEL, K., 1970, **Hattusha The Capital of Hittites**, Oxford University Press, New York.

BITTEL, K., 1972, **Boğazköy Rehberi**, Ankara Turizmi Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları, Ankara.

BLACK, J.; GEORGE, A.; POSTGATE, N., 2000, "**A Concise Dictionary of Akkadian**", Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

BLEGEN, C.,W.; CASKEY, J., L.; RAWSON, M., 1950, **Troy. Vol. 1, Part 1: General Introduction, The First & Second Settlements (Text)**, Princeton University Press, Princeton.

BLEGEN, C.,W.; CASKEY, J., L.; RAWSON, M., 1951, **Troy. Vol. 2, Part 1: The Third, Fourth, & Fifth Settlements (Text)**, Princeton University Press, Princeton.

BLEGEN, C.,W.; CASKEY, J., L.; RAWSON, M., 1953, **Troy. Vol. 3, Part 1: The Sixth Settlement (Text)**, Princeton University Press, Princeton.

BOEHMER, R., M., 1977, "Siegel phrygischer Zeit", **ZA 67/1**, s. 78-84

BOEHMER, R.M.; GÜTERBOCK, H., G., 1987, **Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy : Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978**, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

BOSSERT, H., Th., 1942, "**Altanatolien : Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen bis zum völligen Aufgehen in der griechischen Kultur**", Berlin.

BOSSERT, H., Th., 1958, " Neues von Zincirli und Maraş" , **Or** 27, s. 399-406.

BRAIDWOOD, R., J., S. BRAIDWOOD, L., S., 1960, **Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages Phases A-J**, Chicago: The University of Chicago Press.

BUCHANAN, B., 1981, **Early Near Eastern Seals in the Yale Babylonian Collection**, New Haven and London: Yale University Press, London.

BUCHANAN, B., 1984, **Catalogue of Ancient Near Eastern Seals in the Ashmolean Museum: Volume II: The Prehistoric Stamp Seals**, Calenderon Press, Oxford.

CARTER, E., 2010, "The Glyptic of the Middle-Late Halaf Period at Domuztepe, Turkey", **Paléorient**, vol 36(1), s. 159–177

CANBY, J., V., 2002, "Falconry (Hawking) in Hittite Lands ", **JNES**, vol. 61, s. 161-201.

CARTER, T., ve diğ., 2006, "Chipped Stone Report", **Çatalhöyük 2006 Archive Report**, s.241-279.

COLLINS, B., J., 1989, **The Representation of Wild Animals in Hittite Texts**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yale University.

COLLON, D., 1986, **Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum. Cylinder Seals III: Isin-Larsa and Old Babylonian Periods**, London.

COLLON, D., 1987, **First impressions Cylinder Seals in the Ancient Near East**, British Museum Publications, London.

COLLON, D., 1990, **Interpreting The Past - Near Eastern Seals**, University of California Press, London.

COLLON, D., 1995, **Ancient Near Eastern Art**, British Museum Press, London.

COLLON, D., 1997, " Ancient Near Eastern Seals", **7000 Years of Seals** (ed. Collon, Dominique), British Museum Press, London, 11-30.

COLLON, D., JACKSON, M., POSTGATE, N., 2010, " Excavations At Kilise Tepe 2008", **31. KST**, 1. cilt, s. 159-184.

COONEY, K., M.; TYRRELL, J., 2005, **Scarabs in the Los Angeles County Museum of Art. Part II. Catalogue**, Webbased Netherlands Scientific Journal.

ÇETİN, N., 1999, " Müzemizde Satın Alınan Bir Grup Damga Mühür", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1998 Yıllığı**, Ankara, s. 115-124.

ÇINARDALI, N., 2008, "Recent Investigations at Panaztepe Harbour Town", **Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kùltürleri Üzerine Yeni Araştırmalar**, (ed) Erkanal, A., Günel, S., Deniz, U., Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 57-68.

DENİZ, E., ve diğ., 1991, "Acemhöyük Kazılarında Çıkan ve Türü Tùkenmekte Olan Bir Hint Fili (*Elephus Maxima*) Dişı Üzerinde Arkeobiyolojik-Arkeometrik Etüdler", **VI. Ark. ST**, s. 13-20.

DAVIS, S., J., M., 1987, **The Archaeology of Animals**, Yale University Press.

DİNÇOL, A., 1983, "Adana, Hatay ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Hitit Hiyeroglif Mühürleri /Hethitische Hieroglyphensigel in den Museen zu Adana, Hatay und Istanbul", **Anadolu Araştırmaları / Jahrbuch für Kleinasiatistische Forschung**, IX, s. 173-249.

DİNÇOL, A., 1997, "Hitit Mühürcülüğü", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, cilt 2, İstanbul, s. 1316-1317.

DİNÇOL, A., DİNÇOL, B., 1986, "Hethitische Hieroglyphensiegel in den Museen zu Samsun, Gaziantep und Kahramanmaraş", **Anadolu Araştırmaları / Jahrbuch für Kleinasiatistische Forschung**, X, s. 233-252.

DİNÇOL, A.; DİNÇOL, B., 2002, "Büyükler, Prensler, Beyler: Mühürleri Işığında İmparatorluk Yönetiminin Zirvesindekiler", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000**

Tanrılı Halk (Ed. Wenzel Jacop), Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, s. 440-461.

DİNÇOL, B., 1982, “ Bir Alaca Höyük Mühürünün Okunusu Hakkında”, **Anadolu Araştırmaları** / Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung, VIII, s. 59-61.

DİNÇOL, B.; DİNÇOL, A., M., 1983, "Elazığ Müzesinde Bulunan İki Hiyeroglif Mühür / Zwei hethitische Hieroglyphensiegel im Elazığ Museum", **Anadolu Araştırmaları** / Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung, IX, s. 285-294.

DUISTERMAAT, K., 2013, “Private Matters: The Emergence of Sealing Practice in Neolithic Syria” , **Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia**, (ed) Nieuwenhuys, O., Bernbeck, R., Akkermans, P., Rogasch, J., Turnhout, s. 315-322

DUNHAM, S., 1985, "The Monkey in the Middle", **Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie**, vol. 75(1985), s. 234-64.

DURU, R., 2008, **MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya bölgesi'nin Altın Yılı**, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya.

DUSİNBERRE, E., R., M, 2005, **Gordion Seals and Sealings Individuals and Society**, UPenn Museum of Archaeology.

EMBERLING, G.; MCDONALD, H., 2003, Excavations at Tell Brak 2001-2002: Preliminary Report, **Iraq**, Vol. 65, s. 1-75.

EMRE, K., 2011, “ Kaniş’in Keşfinin Hikayesi”, **Anadolu’nun Ön Sözü: Kültepe Kaniş Karumu** (ed) KULAKOĞLU, F., KANGAL, S., Seçil Ofset, İstanbul, s. 20-23.

EMRE, K., 2012, “Fraktin (1947)”, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı – DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları 1936-2011** (ed. Bingöl, O.; Öztan, A.; Taşkiran, H.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 127-130.

EMRE, K., ÇINAROĞLU, A., 1993, “A Group of Metal Hittite Vessels from Kınık-Kastamonu”, **Aspects of Art and Iconography Anatolia and Its Neighbors - Studies in Honor of Nimet Özgüç**, (ed) Mellink, M.; Porada, E.; Özgüç, T., s. 675-713

ENGİN, Ö.; TEKİN, H.; HELWING, B., 1997, "Oylum Höyük 1995 Kazıları", **XVIII. KST**, 1. cilt, s. 189-200.

ERKANAL, A., 1987, " Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları", **VIII. KST**, I. cilt, s. 253-262.

ERKANAL, A., 1993, **Anadolu’da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ERKANAL, A., 2005, "Yeni Buluntuların Işığında Panaztepe Kazısı", **XIV. Türk Tarih Kongresi**, 1. cilt, s. 53-63.

ERKANAL, A.; ÇINARDALI, N., 2008, "Panaztepe 2006 Yılı Çalışmaları", **XXIX. KST**, 2. cilt, s.19-38.

ERKANAL, H.; GÜNEL, S., 1996, " 1994 Liman Tepe Kazıları", **XVII. KST**, I. cilt, s. 305-327.

ERKANAL, H.; ÖZKAN, T., 1997, " 1995 Bakla Tepe Kazıları", **XVIII. KST**, I. cilt, s. 261-279.

ERKANAL, H.; ÖZKAN, T., 1998, " 1996 Bakla Tepe Kazıları", **XIX. KST**, I. cilt, s. 399-425.

ERKANAL, H.; ÖZKAN, T., 2000, " 1998 Bakla Tepe Kazıları", **21. KST**, 1. cilt, s. 263-278.

ERSOY, E., Y., 1988, "Finds from Menemen / Panaztepe in the Manisa Museum", **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 83, s. 55-82.

ERTEM, H., 1965, **Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

EVANS, A., 1895, **Cretan pictographs and prae-Phoenician script. With an account of a sepulchral deposit at Hagios Onuphrios near Phaestos in its relation primitive Cretan and Aegean culture**, London.

EVANS, A., 1921, **The Palace of Minos: A Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustrated by the Discoveries at Knossos I**, London.

FAINBAIRN, A.; OMURA, S., 2005, Archaeological Identification and Significance of ÉSAG (Agricultural Storage Pits) at KamanKalehöyük, Central Anatolia, **AS** vol. 55, s. 15-23.

FISCHER, F., 1957, “Keramik Hethitischer Zeit”, **MDOG 89**, s. 49-57

FISCHER, F., 1963, **Die Hethitische Keramik von Boğazköy**, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

FRANGIPANE, M. 1994, “Arslantepe - Melid - Malatya”, **Arslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme: Türkiye'deki İtalyan Kazıları**, Ankara.

FRANGIPANE, M. 2004, **Alle origini del potere: Arslantepe, la collina dei leoni**, (ed) Frangipane, M., Milano.

FUENSANTANA, J., G., ve diğ., 2002, “Tilbeş Höyük Salvage Project Excavation”, **23. KST**, 1. cilt, s. 131-144

GARSTANG, J., 1953, **Prehistoric Mersin: Yümük Tepe in Southern Turkey. The Neilson Expedition in Cilicia**, Oxford University Press.

GATES, M., H., 1994, "1992 Excavations at Kinet Höyük (Dörtyol/Hatay)", **XV. KST**, 1. cilt, s. 193-200.

GATES, M., H., 1999, "1997 Archaeological Excavations at Kinet Höyük (Dörtyol/Hatay)", **XX. KST**, 1. cilt, s. 259-281.

GATES, M., H., 2003, " 2001 Season at Kinet Höyük (Yeşil Dörtyol-Hatay)", **24. KST**, 1. cilt, s. 283-298.

GIBSON, M., 2000, "Hamoukar: Early City in Northeastern Syria", **The Oriental Institute's News & Notes**, S. 166, s. 1-19.

GIBSON, M., 2003, **Hamoukar 2001-2002 Annual Report**, University of Chicago, Oriental Institute.

GILBERT, A., S., 2002, "The Native Fauna of the Ancient Near East" , **A History of the Animal World in the Ancient Near East**, (ed) Collins, B., J., Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Leiden, , s. 3-75.

GIVEON, R.; KERTESZ, T., 1986, **Egyptian Scarabs and Seals from Acco: From the Collection of the Israel Department of Antiquities and Museums**, Freiburg, Schweiz : Universitätsverlag.

GOLDMAN, H., 1940, "Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, 1938", **AJA** **44**, s. 60-86.

GOLDMAN, H., 1956, **Excavations at Gözlü Kule, Tarsus. Volume II: From the Neolithic through the Bronze Age**, Princeton University Press.

GORELICK, L.; GWINNET, J., 1961, "The Origin and Development of the Ancient Near Eastern Cylinder Seal: A Hypothetical Reconstruction", **Expedition**, s. 17-30.

GORNY, R., 1990, **Alişar Höyük in the Second Millenium B.C.**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago.

GORNY, R., 1994, "The 1993 Season at Alişar Höyük in Central Turkey", **Anatolica**, No. XX, s. 191-202.

GUNTER, A., G., 2002, "Animals in Anatolian Art", **A History of the Animal World in the Ancient Near East**, (ed) Collins, B., J., Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Leiden, 79-96.

GÜNEL, S., 1999, **Panaztepe II M.Ö 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

GÜTERBOCK, H., G., 1977, "The Hittite Seals in the Walters Art Gallery", **The Journal of the Walters Art Gallery**, Vol. 36, s. 7-16.

HODDER, I., 2007, “2007 Season Review / Sezonunun Değerlendirmesi”, **Çatalhöyük 2007 Archive Report**, s.1-7.

HALL, J., 1996, **Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art**, Westview Press, Colorado.

HANSEN, S., 2003, “Anhanger-Amulette-Siegel: Zu Einer Neolithischen Fundgruppe”, **Köyden Kente, Yakındogu'da İlk Yerleşimler, Ufuk Esin'e Armagan**, (ed) Özdoğan, M.; Hauptmann, H.; Başgelen, N., İstanbul, s. 343-360.

HAUPTMAN, H., 1987, **Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yayınları, seri I, no 3, Ankara.

HODDER, I., 2006, “Çatalhöyük/ Yerleşme, Proje ve Sergi için Kısa Bir Giriş”, **Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük** (Ed. Mine Haydaroglu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 9-25

HOGARTH, D., G., 1920, **Hittite Seals With Particular Reference to the Ashmolean Collection**, Clarendon press, Oxford.

HOMES-FREDERİCQ, D., 1970, **Les Cachets Mesopotamiens Protohistoriques**, Leiden.

JACKSON, M.; POSTGATE, N., 2009, "Excavations at Kilise Tepe 2007", **30. KST**, 3. cilt, s. 207-232.

JAEGER, B., KRAUSS, R., 1990, "Zwei Skarabäen aus der mykenischen Fundstelle Panaztepe", **MDOG 122**, s. 153-156.

JAMES, T., G., H., 1997, "Ancient Egyptian Seals", **7000 Years of Seals** (ed) Collon, D., British Museum Press, London, 31-46.

KANTOR, H., J., 1965, "The Chronology of Egypt and Its Correlation with that of Other Parts of the Near East in the Periods before the Last Bronze Age", **Relative Chronologies in Old World Chronology**, (ed) Ehrich, R., W., s. 1-31.

KASCHAU, G., 1999, **Lidar Höyük: Die Keramik der mittleren Bronzezeit**, Philipp von Zabern, Mainz.

KEEL, O.; UEHLINGER, C., 1990, **Altorientalische Miniaturkunst: die ältesten visuellen Massenkommunikationsmittel**, Universität Freiburg Schweiz, Mainz.

KIST, J., 2003, **Ancient Near Eastern Seals from The Kist Collection**, Brill Leiden-London.

KRZYSZKOWSKA, O., 2005, **Aegean Seals: An Introduction**, University of London.

KULAKOĞLU, F., 2011, “Kültepe Kaniş Karumu: Anadolu’nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi”, **Anadolu’nun Ön Sözü: Kültepe Kaniş Karumu** (ed) KULAKOĞLU, F., KANGAL, S., Seçil Ofset, İstanbul, s. 20-23.

KULAKOĞLU, F.; KANGAL, S., 2011, **Anadolu’nun Ön Sözü: Kültepe Kaniş Karumu**, (ed) KULAKOĞLU, F., KANGAL, S., Seçil Ofset, İstanbul.

KÜHNE, H., 1980, **Das Rollsiegel in Syrien: Zur Steinschneidekunst in Syrien zwischen 3300 und 330 vor Christus**, Tübingen.

MALLOWAN, M., E., L., 1935, “Excavations at Tall Arpachiyah, 1933”, **Iraq**, Vol. 2, s. 1-178.

MALLOWAN, M., E., L., 1936, “The Excavations at Tall Chagar Bazar, and an Archaeological Survey of the Habur Region, 1934-5”, **Iraq**, Vol. 3, s. 1-85.

MALLOWAN, M., E., L., 1937, “The Excavations at Tall Chagar Bazar, and an Archaeological Survey of the Habur Region, Second Campaign, 1936”, **Iraq**, Vol. 4, s. 91-177.

MALLOWAN, M., E., L., 1947, “Excavations at Brak and Chagar Bazar”, **Iraq**, Vol. 9, s. 1-259.

MALLOWAN, M., E., L.; ROSE, C., J., 1935, “Excavations at Tall Arpachiyah”, **Iraq**, Vol. 2, s. 1-178.

MARECHAL, C., 1982, "Vaisselles blanches du Proche-Orient: El Kowm (Syrie) et l'usage du plâtre au néolithique", **Cahiers Euphrate**, vol. 3, s. 217-251.

MATNEY, T., 2008, "Ziyaret Tepe Kazı Çalışmaları – 2007", **Türk Eskiçağ Bilimler Enstitüsü Haberler**, S. 26, s. 32-33.

MATTHEWS, D., M., 1997, **Early Glyptik of Tell Brak: Cylinder Seals of Third Millennium Syria**, Univ. Press Göttingen, Fribourg.

MATZ, F., 1928, **Die frühkretischen Siegel: eine Untersuchung über das Werden des minoisohen Stiles**, Verlag von Walter de Gruyter, Berlin.

MCEWAN, C., W., 1937, "The Syrian Expedition of the Oriental Institute of the University of Chicago", **AJA**, Vol. 41, No. 1, s. 8-16.

MEGAW, H., 1936, "Archaeology in Greece, 1935-1936", **JHS vol. 56**, part2, s. 135-158.

MELLAART, J., 1964, "Excavations at Catal Huyuk, 1963, Third Preliminary Report", **AS XIV**, s. 39-119.

MELLAART, J., 2003, **Çatalhöyük: Anadolu'da Neolitik Bir Kent**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

MELLINK, M., J, 1965, "Anatolian Chronology", **Relative Chronologies in Old World Chronology**, (ed) Ehrich, R., W., s. 101-127.

MELLINK, J., M., 1989, "**Anatolian and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age**", **Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç** (ed. K. Emre - M. Mellink - B. Hrouda - N. Özgüç), s. 319-331.

MERRILLEES, P., H., 1990, **Cylinder and stamp seals in Australian collections**, Deakin University, Archaeology Research Unit Occasional Paper III, Victoria College Press, Melbourne.

MİKAMİ, T.; OMURA, S., 1988, "1986 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", **IX. KST**, 1988, II. cilt, s. 1-20.

MOOREY, P., R., S., 1980, **Cemeteries of the First Millennium B.C. at Deve Hüyük, Near Carchemish, Salvaged by T. E. Lawrence and C. L. Woolley in 1913** (with a Catalogue Raisonné of the Objects in Berlin, Cambridge, Liverpool, London and Oxford), BAR international series, 87, Oxford.

MOOREY, P., R., S., 1999, " **Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence**", Eisenbrauns.

MORİ, M.; OMURA, S., 1990, "1988 Kaman-Kalehöyük Kazıları", **XI. KST**, 1. cilt, s. 335-354.

MORI, M.; OMURA, S., 1993, " A preliminary report on the third excavation at Kaman-Kalehöyük in Turkey (1988)", **Essays on Anatolian archaeology - BMECCJ VII**, (ed) Mikasa, T., P., Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, s.43-74

NEVE, P., 1982, Büyükkale die Bauwerke Grabungen 1954-1966, **Boğazköy-Hattuša. Ergebnisse der Ausgrabungen**, XII, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

NEVE, P., 1986, " Die Ausgrabungen in Bogazköy-Hattusa 1985", **AA 1986**, s. 365-406.

NEWBERRY, P., E., 1908, **Scarabs: An Introduction to the Study of Egyptian Seals and Signet Rings**, London.

NEWBERRY, P., E., 2011, **Ancient Egyptian Scarabs and Cylinder Seals: The Timins Collection**, New York.

NISSEN, H., J., 1977, "Aspects of the Development of Early Cylinder Seals", **Seals and sealing in the ancient Near East**, (ed) Gibson McG.; Biggs, R., D., Udena Publications, s. 15-23.

NUNN, A., 1999, **Stamp seals from the collections of the Aleppo Museum, Syrian Arab Republic**, Archaeopress, Oxford.

OLSEN, S., L., 2003, **Horses Through Time**, Rowman & Littlefield.

OLSEN, S., L., 2006, " Early Horse Domestication on the Eurasian Steppe", **Documenting Domestication: New Genetic and Archaeological Paradigms**, (ed) Zeder M., A. ve diğ., University of California Press, London, s. 245- 269.

OMURA, M., 1993, "A Stamp Seal from Kaman-Kalehöyük", **Aspects of Art and Iconography Anatolia and Its Neighbors -Studies in Honor of Nimet Özgüç**, (ed) Mellink, M.; Porada, E.; Özgüç, T., s. 445-451.

OMURA, M., 1995, "Stamp seals from Kaman-Kalehöyük dated from the 1st Millennium B. C.", **Essays on Ancient Anatolia and its surrounding civilizations VIII**, Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, , s. 43-58.

OMURA, S., 1996, "1994 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", **XVII. KST**, I. cilt, s. 189-208.

OMURA, S., 2002, "2000 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", **23. KST**, 1. cilt, s. 389-396.

ORTHMAN, W., 1963: **Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien**, Istanbul Forschungen Band 24, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

ORTHMAN, W., 1975, **Der Alte Orient**, Propylaen Kunstgeschichte 14, Berlin.

OZANER, F., S., 1995, " Dört Yol-Payas (Issos) Ovası'nda (Antakya) Tarihi Çağlardan Günümüze Süregelen Jeomorfolojik Değişikliklerin Kinet Höyük Üzerindeki Etkileri", **XII. Arş. ST**, s. 513-528.

ÖZBAL, R.; GERRISTEN, F.; YENER, K., A., 2003, "2001 Tell Kurdu Kazıları", **24. KST**, 1. cilt, s. 501-512.

ÖZDAŞ, H., ve diğ., 2012, "2010 Yılı Gelidonya Batığı Kazısı", **33. KST**, 3. cilt, s. 115-126.

ÖZGEN, E., 1989, "Oylum Höyük, 1987", **10. KST**, 1. cilt, s. 95-102

ÖZGEN, E., 2006, "Kalkolitik Çağ'da Oylum Höyük", **Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin Yansıması**, (ed) Avunç, B., Homer Kitabevi, İstanbul.

ÖZGEN, E.; ENGİN, A.; ESER, E., 2009, "Oylum Höyük, 2007", **30. KST**, 2. cilt, s. 139-154

ÖZGEN, E.; TEKİN, H.; HELWING, B., 1997, "Oylum Höyük 1995 Kazıları", **XVIII. KST**, I. cilt, s. 189-200.

ÖZGEN, E., ve diğ., 2011, "Oylum Höyük, 2009", **32. KST**, 2. cilt, s. 56-69

ÖZGEN, E., ve diğ. 2014, "Oylum Höyük, 2012", **35. KST**, 1. cilt, s. 159-174

ÖZGÜÇ, N., 1953, "1951 Yılında Kültepe'de Yapılan Kazı Hakkında Ön Rapor", **Belleten XVII**, s. 289-297.

ÖZGÜÇ, N., 1955, "Frakdin Eserleri", **Belleten XIX**, s. 295-303.

ÖZGÜÇ, N., 1965, **Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖZGÜÇ, N., 1968, **Kaniş karumu Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖZGÜÇ, N., 1976, "Acemhöyük'te Bulunmuş Olan bir Fildişi Kutu ve bir Kurşun Figürin Kalıbı", **Belleten XL**, s. 547-553.

ÖZGÜÇ, N., 1977, "Acemhöyük Saraylarında Bulunmuş Olan Mühür Baskıları", **Belleten XLI**, s. 357-381.

ÖZGÜÇ, N., 1979, " Gods and Goddesses with Identical Attributes During the Period of Old Assyrian Trade Colonies", **Florilegium Anatolicum. Mélanges offerts à Emmanuel Laroche**, (ed) Michel/Casabonne, O., de Boccard, Paris, s.277-289.

ÖZGÜÇ, N., 2006, **Kültepe-Kaniş/Neşa/Yerli Peruwa ve Aşur-ımitti'nin Oğlu Assur'lu Tüccar Aşur-şa-Iştar'ın Arşivlerine Ait Kil Zarfların Mühür Baskıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖZGÜÇ, T., 1950, **Türk Tarih Kurumu Tarafında Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948**, Ausgrabungen in Kültepe : Bericht über die im Auftrage der Türkischen historischen Gesellschaft, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖZGÜÇ, T., 1971, **Demir Devrinde Kültepe ve Civarı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZGÜÇ, T., 1986, **Kültepe-Kaniş II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZGÜÇ, T., 2005, **Kültepe Kaniş/ Neşa**, Yapı Kredi Yayınları, Üçer Ofset, İstanbul.

ÖZGÜÇ, T.; ÖZGÜÇ, N., 1949, **Türk Tarih kurumu tarafından yapılan : Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947**, Ausgrabungen in Karahöyük : Bericht über die im Auftrag der türkischen Geschichtskommission im Jahre 1947 durchgeführten Ausgrabungen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖZGÜÇ, T., ÖZGÜÇ, N., 1953, **Türk Tarih Kurumu Tarafında Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949**, Ausgrabungen in Kültepe : Bericht über die im Auftrage der Türkischen historischen Gesellschaft 1949, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖZKAN, S., 2011, "Kaniş'te Mühür Sanatı", **Anadolu'nun Ön Sözü: Kültepe Kaniş Karumu**, (ed) KULAKOĞLU, F., KANGAL, S., Seçil Ofset, İstanbul, s. 148-153.

ÖZYAR, A., 2005, **Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule Interdisciplinary Research Project**, Ege Yayınları, İstanbul.

ÖZYAR, A., ve diğ., 2003, "Tarsus Gözlükule 2001 Yılı Enterdisiplinel Çalışmaları", **20. Arş. ST**, 1. cilt, s. 273-282.

ÖZYAR, A., ve diğ., 2009, " Tarsus-Gözlükule 2007 YılıKazısı", **30. KST**, 2. cilt, s. 299-314.

PAMİR, H.; NISHIYAMA, S., 2011, " 2008-2009 Yılı Sabuniye Höyüğü Kazıları", **32. KST**, 4. cilt, s. 47-60.

PARROT, A., 1958, **Mission archéologique de Mari**, Vol. II : Le Palais, Peintures murales, Paul Geuthner, Paris.

PARROT, A., 1964, "Acquisitions et inédits du musée du Louvre", **Syria**, Vol. 41, s. 213- 250.

PENGLASE, C., 2005, **Greek Myths and Mesopotamia Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod**, British Library Cataloguing in Publication Data, London.

Peters, J., Schmidt, K., 2004, "Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment", **Anthropozoologica**, vol. 39, s. 179-218.

PETRIE, F., 1914, **Amulets illustrated by the Egyptian Collection in University College**, London

PIOTROVSKI, B., B., 1962, **искусство Урарту** (Art of Urartu), Ленинградская.

PITMANN, H., 1987, **Ancient art in miniature : Near Eastern seals from the collection of Martin and Sarah Cherkasky**, Metropolitan Museum of Art, New York.

PITMANN, H., 1999, "Administrative Evidence From Hacinebi Tepe: An Essay on the Global and the Local", **Paléorient** 25, s. 43-50.

PLATON, N., 1969, **CMS II,1, Iraklion, Archäologisches Museum Die Siegel der Vorpalastzeit, Teil I**, Berlin.

POPHAM, M., R., ve diğ., 1980, **Lefkandi I: The Iron Age Settlement and The Cemeteries**, London.

PORADA, E., 1956, " A Lyre Player from Tarsus and his Relations", **The Aegean and the Near East: Studies Presented to Hetty Goldman**, (ed) Weinberg, S., Locust Valley, New York, s. 185-211.

PORADA, E., 1965, The relative chronology of Mesopotamia. Part 1, Seals and trade (6000-1600 B.C.), **Relative Chronologies in Old World Chronology**, (ed) Ehrich, R., W., s. 133-181.

PORADA, E., 1977, "Of Professional Seal Cutters and Non Professionally Made Seals", **Seals and Sealings in the Ancient Near East**, (ed) Gibson, M.; Biggs, R., Bibliotheca Mesopotamica 6, Undena Publications, Malibu, s. 7-14.

POSTGATE, N., 1996, "Kilise Tepe 1994, a Summary of the Principal Results", **XVII. KST**, I. cilt, s. 419-431.

POSTGATE N., 2007, "Excavations and Their Results", **Excavations at Kilise Tepe 1994-98 from Bronze Age to Byzantine in Western Cilicia**, (ed) Postgate, N., Thomas, D., McDonald Institute Monographs, s. 31-44.

POWELL, M., 1978, "Ukubi to Mother... The Situation is Desperate", **Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie**, vol. 68, 163-195.

PRAYON, F., 1987, **Phrygische Plastik : die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient**, Tübingen : E. Wasmuth.

PRIJATELJ, A., 2007, " Digging the Neolithic stamp-seals of SE Europe from Archaeological Deposits, Texts and Mental Constructs", **Documenta Praehistorica**, XXXIV, s. 231-256.

PULAK, C., 1990, "Uluburun Batığı Kazısı(KAŞ) 1988 Kampanyası", **XI. KST**, I. cilt, s. 317-334.

PULAK, C., 1992, " Uluburun Batığı Kazısı(Kaş): 1990 Kampanyası", **KST**, I. cilt, s. 385-402.

PULAK, C., 1994, " Uluburun(Kaş) Batığı Kazısı: 1992 Kampanyası", **XV. KST**, I. cilt, s. 375-398.

PULAK, C., 1995, "UluburunBatığı Kazısı(Kaş) 1992 Kampanyası", **XVI. KST**, I. cilt, s. 219-237.

PULAK, C, ve diğ., 2006, **Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti**, (ed) Yalçın, Ü., Pulak, C., Slotta, R., Bochum.

REICHEL, C., 2002: "Administrative complexity in Syria during the 4th millennium BC: The seals and sealings from Tell Hamoukar", **Akkadica** **123**, s. 35-56.

REICHEL, C., 2007, "Hamoukar", **The Oriental Institute 2006-2007 Annual Report**, (Ed) Stein, G., J., 2007, Illinois.

SAKELLARAKİS, J., A., 1982, **CMS I Supplementum**, Athen Nationalmuseum, Berlin.

SAKELLARAKİS, J., A.; KENNA, V., E., G., 1969, **CMS IV, Iraklion, Sammlung Metaxas**, Berlin.

SAMS, K., G., 2007, “Gordion ve Frigler”, **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

SARR, J., 2001, **Highlights of the Gayer-Anderson Scarab Collection in the Portland Art Museum**, 2001, Oregon.

SAX, M.; MEEKS, N., D.; COLLON, D., 2000, “The Early Development of the Lapidary Engraving Wheel in Mesopotamia”, **Iraq**, Vol. 62, s. 157-176.

SCHACHNER, A.; ÖZENİR, S., 2006, “Ein hethitisches Stempelsiegel aus Silber und die Stellung der sogenannten Dreifußsiegel in der hethitischen Grossreichszeit”, **Hayat Erkanal'a Armağan Kùltürlerin Yansıması**, (ed) Avunç, B., Homer Kitabevi, İstanbul, s. 653.659.

SCHIRMER, W., 1969, **Die Bebauung am unteren Büyükkale-Nordwesthang in Boğazköy : Ergebnisse der Untersuchungen der Grabungscampagnen 1960-1963**, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

SCHMIDT, E., F., 1932, **The Alishar Hüyük Season of 1928 and 1929: Part I**, Chicago: The University of Chicago Press.

SCHMIDT, E., F., 1933, **The Alishar Hüyük Season of 1928 and 1929: Part II**, Chicago: The University of Chicago Press.

SEEHER, J., 2000, “Hattuşa/Boğazköy'ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarına Toplu bir Bakış Neue Aspekte der Besiedlungsgechichte von Hattusa/Bogazköy: Die Grabung auf Büyükkaya”, **TÜBA-AR 3 (2000)**, s. 15-34.

SEEHER, J., 2002, :J. Seeher, “Hattuşa Boğazköy, Hitit Devletinin Başkenti, Kentin Gelişimi ve İmparatorluk Metropolü Oluşu”, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk** (ed) Jacop, W., Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 440-461.

SEEHER, J., 2006, **Hattuşa Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün**, Ege Yayınları, İstanbul.

SEIDL, U., 1972, **Gefässmarken von Bogazköy**, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

SEIDL, U., 1979, “Die Siegelbilder”, **Bastam 1: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975**, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

SEIDL, U., 1988, “Die Siegelbilder”, **Bastam 2: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1977-1978**, Gebr. Mann Verlag, Berlin.

SHULMAN, A., R.; BUCHHOLZ, H., G., 1967, "Cape Gelidonya: a bronze age Shipwrack", **Transactions of the American Philosophical Society**, vol. 57:8, s. 143-147.

SIMPSON, E., 2012, ““An Early Anatolian Ivory Chair: The Pratt Ivories in the Metropolitan Museum of Art”, **Amilla: The Quest for Excellence. Studies Presented to Guenter Kopcke in Celebration of His 75th Birthday**, (ed) Koehl, R., B., INSTAP Academic Press, Philadelphia, s. 221-261.

SLIWA, J., 1999, **Egyptian Scarabs and Seal Amulets from the Collection of Sigmund Freud**, Krakow.

STEIN, G., 1999, "1997 Excavations at Hacinebi", **XX. KST**, 1. cilt, s. 389-396.

STEIN, G.; MISIR, A., 1994, “ Hacinebi Excavations, 1992”, **XV. KST**, I. cilt, s. 131-152.

ŞAHOĞLU, V., 2011, **Karşıdan Karşıya- MÖ 3. Bin’de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu** (ed) Şahoğlu, V., Sotirakopoulou, P., İstanbul.

ŞERİFOĞLU, T., E., 2012, “Kilis Tepe Erken Tunç Çağı Çalışmaları”, **33. KST**, I. cilt, s. 375-388.

TEETER, E., 2002, "Animal in Egyptian Religion", **A History of the Animal World in the Ancient near East** (ed) Collins, B., J. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Leiden, s. 335-360.

TEETHER, E., 2003, **Scarabs, Scaraboids, Seals, and Seal Impressions from Medinet Habu**, Chicago: The University of Chicago Press.

TUFNELL, O.; WARD, W., A., 1966, "Relations between Byblos, Egypt and Mesopotamia at the End of the Third Millennium B.C. a Study of the Montet Jar, **Syria**, Vol. 43, s. 165- 241.

TÜRKCAN, A., U., 2003, "Stamp seals and Clay Figurines", **Çatalhöyük Archive Report** **2003.** on-line
http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2003/ar03_16.html.

TÜRKCAN, A., U., 2006a, "Çatalhöyük Damga Mühürleri", **Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük**, (Ed) Haydaroğlu, M., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.45-70.

TÜRKCAN, A., U., 2006b, "Some Remarks on Çatal Höyük Stamp Seals", **Changing Materialities at Çatalhöyük; Reports from 1995-1999 seasons**, Vol. 5, s. 175-185.

TÜRKCAN, A., U., 2007, " The role of Çatalhöyük Animal Seals on Early Neolithic Symbolism", **Documenta Praehistorica**, XXXIV, s. 257-266.

UMURTAK, G., 2000, "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler", **Adalya IV**, s. 1-20.

UZUNOĞLU, E., 1983, "İmamoğlu Höyüğündeki 1981 Yılı Çalışmaları", **IV. KST**, s. 131-136.

UZUNOĞLU, E., 1986, “İmamoğlu Kazıları 1984 Yılı Çalışmaları”, **VII. KST**, 181-200.

UZUNOĞLU, E., 1989, “Malatya İmamoğlu Höyüğü, Yılı Kazısı Sonuçları”, **X. KST**, I. Cilt, s. 71-94.

ÜNAL, A., 2007, " **Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü**", Verlag Dr. Kovač, Hamburg.

VOIGT, M., 2005, “Old Problems and New Solutions: Recent Excavations at Gordion”, **The Archaeology of Midas and the Phrygians. Recent Work at Gordion**, Philadelphia, s. 22-35.

VON DER OSTEN, H., H., 1937a: **The Alishar Hüyük Season of 1930-32 Part I**, The University of Chicago Oriental Institute Publications(OIP) vol. XXVIII, The University of Chicago Press, Illionis.

VON DER OSTEN, H., H., 1937b: **The Alishar Hüyük Season of 1930-32 Part II**, The University of Chicago Oriental Institute Publications(OIP) vol. XXIV, The University of Chicago Press, Illionis.

VON DER OSTEN, H., H.; SCHMİDT, E., F., 1930a, **The Alishar Hüyük Season of 1927 Part I**, The University of Chicago Oriental Institute Publications(OIP) vol. VI, The University of Chicago Press, Illionis.

VON DER OSTEN, H., H.; SCHMIDT, E., F., 1932, **The Alishar Hüyük Season of 1927: Part 2**, Chicago: The University of Chicago Press.

VON WICKEDE, A., 1990, **Prähistorische Stempelglyptik in Vorderasien**, Profil Verlag, München.

WARD, J., 1902, **The Sacred Beetle: A Popular Treatise on Egyptian Scarabs in Art and History**, London.

WARD, W., 1978, **Studies on Scarab Seals Volume 1**, Warminster.

WARD, W., A., 1994, "Beetles in Stone: The Egyptian Scarab", **The Biblical Archaeologist**, Vol. 57, s. 186-202.

WATSON, P., J., 1965, "The Chronology of North Syria and Mesopotamia from 10.000 B.C. to 2.000 B.C.", **Relative Chronologies in Old World Chronology**, s. 61-90.

WEINSTEIN, J., 1989, "The gold scarab of Nefertiti from Uluburun: its implications for Egyptian history and Egyptian Aegean Relations", **AJA**, Vol. 93, No. 1, s. 17-29.

WOOLLEY, C., L.; BARNETT, R., D., 1978, **Carchemish Report on the excavations at Jerablus on behalf of the British Museum Part III: the excavations in the Inner Town and the Hittite inscriptions**, London.

WOOLLEY, L., 1955, **Alalakh: An Account of the Exavations at Tell Atchana in the Hatay 1937-1949**, Society of Antiquaries, London.

YAĞCI, R., 2008, "Soloi /Pompeiopolis 2006 Yılı Kazıları", **29. KST**, 3. cilt, s. 149-166.

YAKAR, J., 1985, **The Later Prehistory of Anatolia: The Chalcolithic and Early Bronze Age** (ed) Hand, A., R., ve diğ., BAR İnternational Series 268(i), Great Britain.

YENER, A., K., 2000, "Tell Kurdu Excavations 1999", **Anatolica XXVI**, s. 31-117.

YENER, A., K., 2001, "1999 Tel Kurdu Kazıları", **22. KST**, 1. cilt s. 231-246.

YENER, A.; AKAR, M., 2012, " Alalakh Antik Kenti 2010 Yılı Çalışmaları", **33. KST**, 3. Cilt, s. 1-14.

YENER, A.; SCHLOEN, D., SUMAKA'I-FINK, A., 2005 "University of Chicago, Oriental Institute Aççana Höyük (Antik Alalakh) Çalışmaları, 2003", **26. KST**, 1. Cilt, s. 45-52.

YENER, A.,K.; WILKINSON, T., J., 1997, "1995 Chicago Oriental Institute Hatay Amik Ovası Bölge Projeleri" **XIV. Arş. ST**, s. 413-432.

YENER, A., , T., J., 1999, " 1996-1997 Yılları Oriental Institute Amik Ovası Projeleri: Yüzey Araştırmaları, Arkeometri ve Tell Kurdu Kazısı", **14. Ark. ST**, s. 97-112.

YILDIRIM, T., 2011, "Resuloğlu Kazısı ve Anadolu Arkeolojisi'ne Katkıları", **1. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu**, s. 11-28.

YOUNG, R., S., 1955, " Gordion: Preliminary Report, 1953", **AJA 59**, s. 1-18.

YOUNG, R., S., 1966, " The Gordion Campaign of 1965", **AJA 70**, s. 267-278.

XI. ÖZET

“Anadolu’da Başlangıcından M.Ö. I. Binin Sonuna Kadar Hayvan Biçimli Damga Mühürler” isimli yüksek lisans tez çalışmasında 78 adet hayvan biçimli damga mühür incelenmiştir. Bu mühürler sistemli kazılar sonucu bulunmuş ve yayımlanarak bilim alemine sunulmuş olanların yanında, satın alma yolu ile müzelere kazandırılıp yayınları yapılmış örneklerden oluşmaktadır.

En erken mühür örneklerinin Neolitik Dönem’de ortaya çıktığı ve bunların amuletlerden türediği düşünülmektedir. Tell Brak’ta tapınak depolarında bulunmuş hayvan biçimli damga mühürler, mühürlerin amulet işlevlerini koruduklarının bir göstergesidir.

Hayvan biçimli damga mühürler Anadolu’da Neolitik dönem’den itibaren karşımıza çıkmaktadır. Formlar arasında; aslan, ayı, boğa, gübre böceği, köpek, kurbağa, kuş, leoplar, maymun, tavşan gibi hayvanların yanında hayvan başı ve hayvan bacakları da kullanılmıştır. Mühürlerde kullanılan form ve bezemeler yerel özelliklerin yanı sıra, yabancı unsurları da barındırmaktadır.

XII. ABSTRACT

In this master's thesis called " Animal Shaped Stamp Seals In Anatolia at from begining to end of the first millenium B.C.", 78 pieces animal-shaped stamp seal were investigated. These seals have been found as a result of systematic excavations or bought by museums and all of these seals have been published.

Earliest seal examples have emerged in the Neolithic period and they derive from amulets. Animal shaped seals have been found in Tell Brak temple stores, indicate to keep their amulet functions.

Animal-shaped stamp seals emerge from the Neolithic period in the Anatolia. Lion, bear, bull, dung beetle, dog, frog, bird, leopard, monkey, rabbits, animal heads and animal legs were used as a form. Seal decorations and forms carry local characteristics as well as foreign features.

XII. KATALOG

Katalog No. : 1 **Levha No.** : VII-1

Bulunduğu Müze: : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi **Tip** : Ia1

Eserin Adı: : Kulbu aslan şeklinde damga mühür

Malzeme : Fildişi **Dönem** : Frig Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Gordion, güney kiler olarak adlandırılan yapıdan.

Ölçü : Y: 3.1 cm., BYÇ: 2.1 cm.

Tanım : Mührün kulbu aslan benzeri bir hayvan şeklindedir.

Mühür kaidesinin üstü hafif kubbelidir. Yan tarafından geçen oluk, mühür kaidesinin kenarını ikiye böler. Baskı yüzeyinde, oturan aslan karşısında kanatlı grifon ve altında ikinci bir grifon, kafasını geriye çevirmiş. M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Young, 1966: 268 (lev. 74, 6); Orthman, 1975: 452
(n); Prayon, F., 1987: 158, 218

Katalog No. : 2 **Levha No.** : VII-2

Bulunduğu Müze: : Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi **Tip** : Ia1

Eserin Adı: : Kulbu aslan şeklinde damga mühür

Malzeme : Fildişi **Dönem** :Frig Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kaman-Kalehöyük II. kat

Ölçü : Y: 2.1 cm., BYÇ: 2.35 cm.

Tanım : Yatık durumdaki aslanın ön ve arka ayakları öne doğru katlanmıştır. Boyundan omuzlara doğru olan hat son derece doğal ve abartısızdır, aslanın genel formu ise bodur-tıknaz özelliktedir. Aslanın yelesi açıkça belirtilmemiştir. Ağız açıktır ve dil iki diş arasından dışarı sarkar. Dil, alt çeneye dokunur. Üst sağ diş eksik ve üst sol diş ise kısmen eksiktir. Arka ayaklardan kalça bölgesine olan kaslar doğal bir oval hat ile betimlenir. Kuyruk ise düz bir şekilde aşağı sarkar. Baskı yüzeyine, oturan kanatlı bir aslan kazınmıştır. Aslan dik şekildeki ön ayakları üzerinde oturur. Arka ayakları öne doğru bükülür.

Yayın : Omura, 1993; Mikami, Omura, 1988: 4; Omura, 1995:

44

Katalog No. : 3 **Levha No.** : VII-3

Bulunduğu Müze: : **Tip** : Ia1

Eserin Adı: : Kulbu aslan şeklinde damga mühür

Malzeme : Frit **Dönem** : Hitit Sonrası-Frig

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Alişar, 2.70-3.00 derinlikte bulunmuştur. 8-9t tabakası, U30 buluntu noktası.

Ölçü :

Tanım : Kulbu uzanmış aslan şeklinde damga mühür. Baskı yüzeyinde yürüyen insan figürü yer alır.

Yayın : Von Der Osten, 1937: 422 (fig. 479, d 593)

Katalog No. : 4 **Levha No.** : Lev. IX-1

Bulunduğu Müze: : Van Müzesi **Tip** : Ia7

Eserin Adı: : Kulbu boğa (?) şeklinde damga mühür

Malzeme :Taş **Dönem** : Urartu Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka :

Ölçü : Y: 1.9 cm.

Tanım : Kulbu, uzanmış havan şeklinde işlenmiş damga mühür. Baskı yüzeyi üzerindeki bezeme belirsizdir. M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenir.

Yayın : Belli, 2003: 153

Katalog No. : 5 **Levha No.** : XI-1

Bulunduğu Müze: : Antakya Müzesi **Tip** : Ia2

Eserin Adı: : Kulbu köpek şeklinde damga mühür

Malzeme : Serpantin **Dönem** : Amuq E

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Tell Kurdu, höyüğün güney batısındaki Tr 14 açması.

Ölçü :

Tanım : Uzanmış köpek şeklinde amulet/damga mühür. İki kulak, burun ve dik kuyruğu ile betimlenmiştir. Ortasında bir askı deliği yer alır. Baskı yüzeyi, birbirine kesen diagonal çizgilerden oluşan tarama motifinden oluşur.

Yayın : Yener, 2001: 233, Yener, ve diğ., 2000:66 (fig. 17,17)

Katalog No. : 6 **Levha No.** : Lev. XIII-1

Bulunduğu Müze: : **Tip** : Ia3

Eserin Adı: : Kulbu kurbağa şeklinde damga mühür

Malzeme : Steatit **Dönem** : Eski Tunç Çağı III

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Tarsus-Gözlükule

Ölçü : Y: 1 cm., BYÇ: 2.2 cm.

Tanım : Steatittten, parlak-mavi-yeşil yüzey, kulbu kırık, çevresinde hafif kırılmalar mevcut. Muhtemelen dört ayaklı, çömelmiş kurbağa şeklinde kulplu bir damga mühürdür. Baskı yüzeyinde sağa dönük boğa, yere serilmiş adam üstünde. Üstte kertenkele ve doldurma motifleri.

Yayın : Mellink, 1989: 327-328 (lev. 64,5); Goldman, 1956: 234-238

Katalog No. : 7 **Levha No.** : XV-1

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ia4

Eserin Adı: : Kulbu kuş şeklinde damga mühür

Malzeme : Suaygırı dişi **Dönem :** Geç Kalkolitik Dön. I-II

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Arslantepe VIII

Ölçü : U: 3.9 cm., G: 1.3cm., Y: 1.8 cm.

Tanım : Gagası çıkıntılı, yere konmuş kuş biçimli damga mühür. Ortası yatay ip delikli. Oval biçimli, düz baskı yüzeyi üzerinde gövdesi kıvrımlı şekilde gösterilmiş yılan betimlenmiştir. M.Ö. 4250-3800

Yayın : Frangipane, 2004: 182

Katalog No. : 8 **Levha No.** : XV-2

Bulunduğu Müze: : İzmir Arkeoloji Müzesi **Tip :** Ia4

Eserin Adı: : Kulbu kuş şeklinde damga mühür

Malzeme : Kemik **Dönem** : Eski Tunç Çağı II

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Baklatepe, mezar 296

Ölçü : Y: 3.2, Kaide Y: 1 cm, BY: 1.85x0.79 cm.

Tanım : Kuş şeklinde yapılmış mühür. Kaidenin altındaki dikdörtgen formlu mühür yüzeyi kazıma olarak yapılmış, birbirini kesen diyagonal

hatlardan oluşmaktadır. Kuşun sırtındaki çiziklerle verilmiş kısım olasılıkla tüyleri gösterir. Boynun hemen altında 0.2 cm çapında ip deliği bulunur.

Yayın : Şahoğlu, 2011: 291 (nr. 211)

Katalog No. : 9 **Levha No.** : XV-3

Bulunduğu Müze: : **Tip** : Ia4

Eserin Adı: : Kulbu kuş şeklinde damga mühür

Malzeme : Taş **Dönem** : Asur Tic. Kol. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kültepe, Kaniş Ib katı

Ölçü :

Tanım : Kulbu kuş biçimli damga mühür. Yırtıcı bir kuş şeklinde işlenmiş mühür kulbunun altında oval şekilli mühür kaidesi yer almaktadır. Baskı yüzeyinde kanatlı grifon işlenmiş.

Yayın : Özgüç, 2005: 254

Katalog No. : 10 **Levha No.** : XV-4

Bulunduğu Müze: : **Tip** : Ia4

Eserin Adı: : Ördek şeklinde damga mühür

Malzeme : Pişmiş Toprak **Dönem** : Asur Tic. Kol. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Boğazköy, Kuzeybatı Terası, 6. Kat, bina enkazı

Ölçü : Y: 2.5 cm., U: 2.35 cm., G: 1.23 cm.

Tanım : Mühür, yüzen veya uzanan örnek şeklindedir. Gözler konsantrik daire olarak tasarlanmıştır, benzer daire önde göğüs üzerine de yerleştirilmiştir. Boyunda bir askı deliği bulunur. Kanatlarda tarak benzeri kazı bezek vardır. Uçları sivri, oval baskı yüzeyi, güçlü hatlarla enine ve boyuna bölünmüştür.

Yayın : Boehmer, Güterbock, 1987: 31 (nr. 99)

Katalog No. : 11 **Levha No.** : XVI-1

Bulunduğu Müze: : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi **Tip :** Ia4

Eserin Adı: : Kulbu kuş şeklinde damga mühür

Malzeme : Fildişi **Dönem** : Frig Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Boğazköy-Büyükale, Geç Frig tabakası enkazından.

Ölçü : Y: 2.1 cm., BY: 1.2x0.5 cm.

Tanım : Tutamağı yırtıcı kuş şeklindeki mührün baskı yüzeyinde dal motifi işlenmiştir. Köşeli baskı yüzeyinin kenarları zig zag motiflerle dekore edilmiştir. M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir.

Yayın : Boehmer, Güterbock, 1987: 89(nr. 266); Beran, 1963: 42 (fig. 11); Prayon, 1987: 158, 218; Orthman, 1975: 453 (377 g)

Katalog No. : 12 **Levha No.** : XVI-3

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ia4

Eserin Adı: : Kulbu kuş şeklinde damga mühür

Malzeme : Dağ Kristali **Dönem** : Frig Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kaman-Kalehöyük, güney sektörün IIa tabakasından

Ölçü : Y: 2.1 cm., BY: 1.6x1.4 cm.

Tanım : Kristal damga mührün tutamağı yırtıcı bir kuş türü şeklinde işlenmiştir. Baskı yüzeyinde, bir merkezde kesişen kalın hatlardan oluşan; 6 kollu yıldızı andıran bir motif işlenmiştir. Kaman-Kalehöyük, güney sektörün IIa tabakasından çıkarılan bu mühür, M:Ö. 8. yy ikinci yarısı veya, M:Ö. 7. yy'ın ilk yarısına tarihlenebilir.

Yayın : Omura, 1995, 44; Omura, 1996: 197

Katalog No. : 13 **Levha No.** : XVI-2

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ia4

Eserin Adı: : Kulbu kuş şeklinde damga mühür

Malzeme : Fildişi **Dönem** : Frig Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Gordion, Akropolis, Fırın Yapısı

Ölçü :

Tanım : Mührün kulbunu oluşturan baykuş neredeyse dikey olarak yerleştirilmiştir. Göğüs öne sarkmış, ağırlık sadece ayaklara verilmemiş, aynı zamanda arkadan yere değen kanatların ucu da ağırlığı paylaşmaktadır. Geniş ve bodur bir görüntüye sahip hayvanın yüzü tahrip olmuştur. Baskı yüzeyinde 6 tane tanımlanamayan hayvan gösterilmiş. Bunlar belki de sığır olabilir. M.Ö. 6. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilir.

Yayın : Orthman, 1975: 452 (o); Prayon, 1987: 158, 218; Young, 1955: 5(lev. 2,9)

Katalog No. : 14 **Levha No.** : XIX-2

Bulunduğu Müze: : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi **Tip** : Ia5

Eserin Adı: : Ayı/Maymun şeklinde damga mühür

Malzeme : Serpantin **Dönem** : Asur Tic. Kol. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kültepe'de köylülerden satın alınmış

Ölçü : Y: 3 cm., BYÇ: 2.2 cm.

Tanım : Mührün kulbu oturmuş ayı/maymun, mühür kaidesi de kurs şeklinde düzenlenmiştir. Parmakları belirtilen arka ayakları üstünde oturan maymunun/ayının ön bacakları birbirine birleştirilmiştir. Ağzı, burnu, çenesi ve kulakları doğal bir şekilde ifade edilmiştir. Mührün baskı yüzeyinde gelişkin bir halezon şeridi motifi ve ortasında gene halezonlarla sağlanan bir rozeti vardır. Bu grup eğri çizgilerden oluşan bir dairenin içine alınmıştır.

Yayın : Özgüç, 1950: 91; Özgüç, 1968: 33 (lev. XXXV)

Katalog No. : 15 **Levha No.** : XIX-1

Bulunduğu Müze: : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi **Tip** : Ia5

Eserin Adı: : Maymun şeklinde damga mühür

Malzeme : Fildişi **Dönem** : Asur Tic. Kol. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kültepe, Ib katı mezarı

Ölçü : U.: 2.5 cm.; G: 1.3 cm., Kaide Y: 0.7 cm

Tanım : Fildişi mühür, oturan maymun şeklindedir. Askı halkası boynu üstünde, yuvarlak deliği gövdenin yukarı kısmındadır. Baskı yüzeyinde şahin(?) yer almaktadır. Şahinin üslubu, mührün Kaniş'e güney bölgelerinden ithal edilmiş olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Yayın : Özgüç, 1986: 31 (lev. 71,6)

Katalog No. : 16 **Levha No.** : XIX-3

Bulunduğu Müze: : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi **Tip** : Ia5

Eserin Adı: : Maymun şeklinde damga mühür (tamamlanmamış)

Malzeme : Serpantin **Dönem** : Asur Tic. Kol. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kültepe, II. kat atölyesi

Ölçü :

Tanım : Tamamlanmamış, oturan maymun şeklinde damga mühür.

Yayın : Özgüç, 1986: 31 (lev. 79,1)

Katalog No. : 17 **Levha No.** : XXII-1

Bulunduğu Müze: : Oxford-Ashmolean Museum **Tip** : Ia6

Eserin Adı: : Kulbu Tavşan Şeklinde Damga Mühür

Malzeme : Steatit **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Devehöyük I Mezarlığı

Ölçü : 1.6 x 1.8 cm.

Tanım : Kulbu, oturan tavşan şeklinde işlenmiş damga mühür. Bacaklarının arasında askı deliği bulunur. Gözler dairelerle temsil edilir. Baskı yüzeyinde ince uzun, dört ayaklı ve kanatlı karışık varlık tasvir edilmiştir. M.Ö. 7-5 yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Moorey, 1980: 116, nr. 482

Katalog No. : 18 **Levha No.** : XXIV-1

Bulunduğu Müze: : Van Müzesi **Tip** : Ib1

Eserin Adı: : Boğa başı şeklinde damga mühür

Malzeme : Bronz **Dönem** : Urartu Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka :

Ölçü : Y: 1.4 cm.

Tanım : Boğa başı şeklinde, bronzdan üretilmiş damga mühür.
Boynuzlar öne doğru uzatılmış, gözler kabartı olarak verilmiştir. Ense kısmında askı deliği mevcuttur. Oval şekilli bir baskı yüzeyi üzerinde, ayakta aslan betimlenmiştir. M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenir.

Yayın : Belli, 2003: 152

Katalog No. : 19 **Levha No.** : XXIV-2

Bulunduğu Müze: : Van Müzesi **Tip** : Ib1

Eserin Adı: : Hayvan başı şeklinde damga mühür

Malzeme :Bronz **Dönem** : Urartu Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka :

Ölçü : Y: 3.4 cm.

Tanım : At başı (?) şeklindeki bronz damga mührün ense kısmında askı deliği bulunmaktadır. Baskı yüzeyinde kanatlı at ve astral semboller işlenmiştir. M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenir.

Yayın : Belli, 2003: 154

Katalog No. : 20 **Levha No.** : XXVI-1

Bulunduğu Müze: : **Tip** : Ib2a

Eserin Adı: : Hayvan ayağı şeklinde damga mühür

Malzeme : Fildişi/boynuz **Dönem** : Erken Kalkolitik

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Amuk ovası, Tell el Cüdeyde, Amuk B ile C arasındaki karışıklığa ait bir gömüden (First Mixed Range)

Ölçü :

Tanım : Üst kısmı kırık, bir hayvanın bacak ve toynak kısmını temsil eden (muhtemelen fil ayağı) damga mühür. Fildişi veya boynuzdan yapılmıştır. Mühürün kırık ucundaki perdaha bakılırsa kırıldıktan sonra tekrar kullanılmıştır. Yuvarlak mühür yüzeyi 4 kollu haç ile bölünmüş ve ara bölgeler eğik çizgilerle taranmıştır. M.Ö. 6-5. bine tarihlendirilir.

Yayın : Braidwood, . Braidwood, 1960: 133, 135 (fig. 101-4); Moorey, 1999, 118

Katalog No. : 21 **Levha No.** : XXVI-2

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ib2a

Eserin Adı: : Toynak şeklinde damga mühür

Malzeme :Kireçtaşı **Dönem** : Asur Tic. Kol. Dön.?

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Alişar, akıntı topraktan bulunmuş

Ölçü :

Tanım : Toynak şeklinde damga mühür. Tutamağın tepesi topuz şeklinde olup askı deliğine sahiptir. Baskı yüzeyi sınırları, toynak tabanının anatomik hatlarına uygundur. Tabandaki oluğun iki yanında dal motifi işlenmiştir.

Yayın : Von Der Osten, 1937: 225 (fig. 248, d 2712)

Katalog No. : 22 **Levha No.** : XXVI-3

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ib2a

Eserin Adı: : Toynak şeklinde damga mühür

Malzeme : Pişmiş Toprak **Dönem** :Eski Hitit / Asur Tic. Kol. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Boğazköy, Kuzeybatı teras, 7. tabaka

Ölçü : Y: 2.71 cm, BY: 2.2 x 1.32 cm

Tanım : Hayvan toynağı şeklinde damga mühür, üst kısmı topuz şeklinde işlenmiştir ve ortası deliktir. Baskı yüzeyinde gergin bacakları ve uzun kulakları ile bir tavşan betimlenmiştir. Schirmer'e göre Eski Hitit, Boehmer'e göre Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne tarihlendirilir.

Yayın : Schirmer, 1969: 56 (nr. 215); Boehmer, Güterbock, 1987: 31 (nr. 94)

Katalog No. : 23 **Levha No.** : Lev. XXVI-4

Bulunduğu Müze: : **Tip** : Ib2a

Eserin Adı: : Toynak şeklinde damga mühür

Malzeme : Kireç taşı **Dönem** : Asur Tic. Kol. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Boğazköy, Aşağı Şehir, 2. katın enkazından

Ölçü : Y: 2.7 cm, BY: 2.35 x 1.85 cm.

Tanım : Hayvan toynağı şeklinde damga mühür, kulbun tepesi topuz şeklinde işlenmiştir ve ortası deliktir. Mühürün baskı yüzeyi toynak şeklinde sınırlandırılmış, içi dal motifliyle süslenmiştir. Bu baskılar seramik üzerinde de ortaya çıktığı için T. Beran bunu tapınak kaplarının bir işareti olarak yorumlar. Boehmer'e göre Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne tarihlendirilir.

Yayın : Beran, 1957: 44 (fig. 37), Boehmer, Güterbock, 1987: 31 (nr. 95)

Katalog No. : 24 **Levha No.** : XXVII-1

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ib2a

Eserin Adı: : Toynak şeklinde damga mühür

Malzeme : **Dönem** : Asur Tic. Kol. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kaman-Kalehöyük, IIIc katı, R 288 No.lu oda

Ölçü :

Tanım Hayvan toynağı şeklinde damga mühür, üst kısmı topuz şeklinde işlenmiştir ve ortası deliktir. Baskı yüzeyinde kuş türünde bir hayvan betimlenmiştir.

Yayın : Omura, 2002: 391 (res. 4, 1)

Katalog No. : 25 **Levha No.** : Lev. XXVII-2

Bulunduğu Müze: : Van Müzesi **Tip :** Ib2a

Eserin Adı: : Toynak Şeklinde Damda Mühür

Malzeme :Taş **Dönem** : Urartu Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka :

Ölçü : Y: 3.6, G: 1 cm.

Tanım : Taştan yapılmış hayvan toynağı şeklinde damga mühür. Arkasında askı deliği bulunmaktadır. Baskı yüzeyindeki bezeme belirsizdir. M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenir.

Yayın : Belli, 2003: 154

Katalog No. : 26 **Levha No.** : XXIX-1

Bulunduğu Müze: : İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi **Tip** : Ib2b

Eserin Adı: : Tripod mühür

Malzeme : Gümüş veya alaşım **Dönem** : Hitit İmp. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Satın alma

Ölçü : Y: 2,1 cm, BYÇ: 2,1 cm.

Tanım : Tutamak halkasının geçirileceği 1 cm. uzunluğunda silindirik bir kısım ile, aslan pençesi biçimli üç ayağa bağh bir baskı diskinden meydana gelen, gümüş veya gümüş alaşımlı mühür. Baskı disk, iki çember arasına sırayla onar defa yerleştirilmiş bir ufak daire ve bir üçgenden oluşan bir çerçeve bandı ve hiyeroglif işaretlerini içeren orta alandan ibarettir. İmparatorluk döneminin başı ile ortası arasına tarihlenebilir.

Yayın : Dinçol, 1983: 179 (nr. 4)

Katalog No. : 27 **Levha No.** : XXIX-2

Bulunduğu Müze: : Adana Müzesi **Tip** : Ib2b

Eserin Adı: : Tripod mühür

Malzeme : Gümüş veya alaşım **Dönem** : Hitit İmp. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Satın alma

Ölçü : Y: 2,6 cm, BYÇ: 2,7 cm.

Tanım : Uçları aslan pençesi biçiminde yapılmış tripod saplı, üzerinde halka geçirilmek için silindirik bir parçası olan, belki gümüş alaşımlı, madeni mühür. Baskı yüzeyi, orta alandan bir çizgi ile ayrılan çerçeve bandı, üçgenlerden oluşan muhtemelen stilize “hayat” sembolleri ile onların aralarına yerleştirilmiş diğer üçgenlerle süslenmiştir. Bu tip bezeme bantlarına pek çok mühürde rastlanmaktadır. Mühür sahibinin ARABACI ünvanı taşıyan Â-su-muwa adlı bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu mühürün, İmparatorluk döneminin başı ile ortası arasındaki döneme tarihlenmesi önerilmiştir

Yayın : Dinçol, 1983: 181 (nr. 6)

Katalog No. : 28 **Levha No.** : XXIX-3

Bulunduğu Müze: : Elazığ Müzesi **Tip** : Ib2b

Eserin Adı: : Tripod mühür

Malzeme : Gümüş veya alaşım **Dönem** : Hitit İmp. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Satın alma (Elazığ Dolayları?)

Ölçü : Y: 2,6 cm, BYÇ: 2,4 cm.

Tanım : Aslan pençesi biçiminde üç ayak tutamaklı, baskı kısmı disk, halka geçirilecek yeri silindirik olarak yapılmış, gümüş veya gümüş alaşımlı, damga mühür. Baskı yüzeyindeki hiyeroglif işaretleri ile mühür sahibinin adı Tuwazi olarak okunmaktadır.

Yayın : Dinçol, Dinçol, 1983: 285-286(nr. 1)

Katalog No. : 29 **Levha No.** : XXX-1

Bulunduğu Müze: : Ashmolan Museum **Tip** : Ib2b

Eserin Adı: : Tripod Mühür

Malzeme : Gümüş **Dönem** :

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Bor'dan satın alınmış.

Ölçü : BYÇ: 2.5 cm.

Tanım : Tripod şeklinde mühür. Baskı yüzeyinde bol dökümlü bir pelerin giyen erkek figürü,iki elini uzatarak sağa doğru hareket eder. Önünde üç, arkasında beş Hitit karakteri yer alır.

Yayın : Hogarth, 1920: nr. 188

Katalog No. : 30 **Levha No.** : XXX-2

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ib2b

Eserin Adı: : Tripod mühür

Malzeme : Fildişi **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kilise Tepe IIId seviyesine bağlanan 32 nolu odanın alt ve üst tabanı arasından.

Ölçü : Y: 1.7 cm, BYÇ: 1.25 cm.

Tanım : Fildişi, tripod şeklinde damga mühür. Mühür yüzeyinin küçük bir kısmı eksiktir. Disk şeklindeki baskı yüzeyinin üstünde yer alan ve aslan pençesi şeklinde yontulmuş üç adet ayaktan meydana gelmiştir. Mühür yüzeyi, 6 adet Hitit hiyeroglif işaretinden oluşan yazıt ve bunu çevreleyen banttın oluşur. Üzerindeki hiyeroglif işaretlere dayanarak, "ta/tu-pi-ya-la or ta/tu-pi-la-ya" şeklinde bir okuma önerilir.

Yayın : Collon, Jackson, Postgate, 2010: 172-174

Katalog No. : 31 **Levha No.** : XXX-3

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ib2b

Eserin Adı: : Tripod mühür

Malzeme : Fildişi **Dönem** : Hitit İmp. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Boğazköy, Yukarı şehir, 21 numaralı evin bodrumu

Ölçü :

Tanım : Mühür kaidesi yarı küresel biçimlidir. Kenarları rozeti andıran motiflerle süslüdür. Üzerinde aslan pençesi şeklinde sonlanan üç adet ayak bulunur. Baskı yüzeyi hiyerogliflerden oluşur. Metal ve diğer materyallerden yapılan tripod mühürlerden bir fildişi kopyası niteliğindedir.

Yayın :; Neve, 1986: 578; Boehmer, Güterbock, 1987: 74

Katalog No. : 32 **Levha No.** : XXXII-1

Bulunduğu Müze: : Konya Müzesi **Tip** : IIa1a

Eserin Adı: : Ayı şeklinde damga mühür

Malzeme : Pişmiş Toprak **Dönem** : Neolitik Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Doğu Çatalhöyük, 44&56 numaralı yapıdan

Ölçü : 6.6 x 4.5 x 2.7 cm

Tanım : Ayı biçimli damga mühür. Neredeyse tamdır. Ön ayakların küçük hasarına rağmen, tam bir form belirlemek mümkündür. Bacakların arasından küçük kuyruk seçilebilmektedir. Baş, küçük kuyruk, pençeler ve bütün form ayı olduğunu gösterir. Küçük bir çakıl göbek kısmına saplanmıştır. Bu durum pürüzsüz mühür yüzeyine bir zıtlık yaratmaktadır. Baskı yüzeyi gemotrik hatlardan oluşur.

Yayın : Türkcan, 2006a: 62, Türkcan, 2007: 261 (fig. 4),

Katalog No. : 33 **Levha No.** : XXXIV-1

Bulunduğu Müze: : Konya Müzesi **Tip :** Ila1c

Eserin Adı: : Leopar şeklinde damga mühür

Malzeme : Pişmiş Toprak **Dönem** : Neolitik Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Doğu Çatalhöyük

Ölçü : 6.7 x 3.7 x 4.4 cm

Tanım : Pişmiş topraktan, olasılıkla bir leoparı temsil eden damga mühür. Benzer figürinler gibi 3 boyutlu modellemeye sahiptir. Mühür yüzeyi, leopar benekleri şeklinde noktalardan oluşur. Baş ve ön ayakları eksiktir.

Yayın : Türkcan, 2007: 258 (fig. 1)

Katalog No. : 34 **Levha No.** : XXXVI-1

Bulunduğu Müze: : Anadolu Medeniyetleri Müzesi **Tip :** Ila2a

Eserin Adı: : Mühür kaidesi boğa başı şeklinde damga mühür

Malzeme : Bronz **Dönem** : Eski Hitit Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Bilinmiyor.

Ölçü : Y: 2.5, G: 2.6 Baş genişliği: 1, Boynuzlar arası: 2.2,
Kaide Y: 0.5 cm

Tanım : Kulbu topuz başlı ve konik formludur. Topuz kısmında yatay ip deliği bulunan eserin kulbunun üst bölümü yatay üç yiv ve üç set ile süslenmiştir. Kaidesinin konturları boğa başı biçiminde yapılmış olan mühürün baskı yüzeyinde, konturların içini tamamlar durumdaki boğa yüzü çizgisel üslupta ve stilize olarak işlenmiştir. Boynuzlar arası yani alın kısmı noktalarla bezenmiş olan hayvanın kaşları çizgi, gözleri ise birer nokta şeklindedir. Burun daha kalınca dikey bir çizgi ile belirtilmiş olup, ağız yine yatay bir çizgi ile işlenmiştir. Ağız kenarında dairesel bir çizgi ve noktalar mevcuttur. Her iki boynuzdan gözlerinin altına doğru eğri birer çizgi inen boğa başının sağ tarafında bir çıkıntı ve nokta ile çenesi belirtilmeye çalışılmıştır.

Yayın : Çetin, 1999: 116 (nr. 1)

Katalog No. : 35 **Levha No.** : XXXVIII-1

Bulunduğu Müze: : Konya Müzesi **Tip** : Ila2b

Eserin Adı: : Ayı pençesi şeklinde damga mühür

Malzeme : Pişmiş Toprak **Dönem** : Neolitik Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Doğu Çatalhöyük, bir yapı içerisinden

Ölçü :

Tanım : Ayı pençesi şeklinde damga mühür. Araştırmacısı tarafından insan elinden ziyade bir ayı pençesi olarak yorumlanmıştır. Baskı yüzeyinde geometrik hatlar ve noktalardan oluşan bezeme yer alır.

Yayın : Türkcan, 2007: 261 (fig. 5)

Katalog No. : 36

Levha No. : XL-1

Bulunduğu Müze: :

Tip : IIb1

Eserin Adı: : Uzanmış aslan şeklinde damga mühür

Malzeme : Kemik

Dönem : Geç Kalkolitik Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Hacı Nebi, yerleşimin batı ucunda, C bölgesinde, çukarlardan birinde ele geçmiştir. Bu çukurlar Uruk seramiğinin yanında yerel boyalı Geç Kalk. Dön. seramikleri de içerir. B2 evresi.

Ölçü :

Tanım : Kemikten, uzanmış aslan şeklinde damga mühür. Baskı yüzeyi geometrik bezeklerden oluşur.

Yayın : Stein, 1999: 189 (fig. 10a); Pittman1999: fig 3-1

Katalog No. : 37

Levha No. : XLII-1

Bulunduğu Müze: :

Tip : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans

Dönem : Orta Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Alalakh, Tabaka VII'den, Yarım-lim sarayının 19 numaralı odasının enkazından

Ölçü : U: 1.3 cm.

Tanım : Hyksos tipte skarabe. Üzerinde okunmamış bir yazıt bulunur. M.Ö. 1780-1750 arasına tarihlendirilir.

Yayın : Woolley, 1955: 262

Katalog No. : 38

Levha No. : XLII-2

Bulunduğu Müze:

:

Tip : IIB2

Eserin Adı:

: Skarabe mühür

Malzeme

: Steatit

Dönem

: Orta Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Alalakh, Tabaka VI

Ölçü

:

Tanım

: Hyksos tipinde, beyaz steatit skarabe. Üzerinde yeşilimsi sır izleri mevcut. Baskı yüzeyi spiral ve diğer geometrik motiflerden oluşur. M.Ö. 1750-1595 arasına tarihlendirilir.

Yayın

: Woolley, 1955: 263

Katalog No. : 39 **Levha No.** : XLII-3

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ilb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : **Dönem** : Orta Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Lidar Höyük, 126 nolu mezar

Ölçü : U: 2.2, G: 1.4 cm.

Tanım : Skarabe mühür. Elytra, prothorax, vertex detayları işlenmiştir. Clypeus belirtilmemiştir. Baskı yüzeyinde spiral bezeme bulunmaktadır.

Yayın : Kaschau, 1999: 266 (lev. IX, 126-4)

Katalog No. : 40 **Levha No.** : XLII-4

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ilb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Taş **Dönem** : Orta Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Seyitömer, güney yamaçta, IVc evresi

Ölçü :

Tanım : Skarabe mühür. Elytra, prothorax, vertex detayları işlenmiştir. Clypeus belirtilmemiştir. Baskı yüzeyinde ikili spiral motif yer alır.

Yayın : Bilgen, ve diğ., 2012: 242 (res. 3)

Katalog No. : 41 **Levha No.** : XLIII-1

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Iİb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Orta Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Çavlum, 51 nolu mezar

Ölçü : U: 1.1 cm., G: 0.8 cm., Y: 0.6 cm.

Tanım : Skarabe mühür. Anatomik detaylar işlenmemiştir. Boylamasına deliğı mevcuttur. Baskı yüzeyinde Tanrıça Ninhursag’a ait semboller yer almaktadır.

Yayın : Bilgen, 2005: 162 (nr. 408)

Katalog No. : 42 **Levha No.** : XLIII-2

Bulunduğu Müze: : Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi **Tip :** Iİb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Altın **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Uluburun batığı, küçük metal, fayans ve taş objelerin bir küme halinde bulunduğu M-I 1 plankaresinden bulunmuştur.

Ölçü : U: 1.4 cm., G: 1.0 cm., Y: 0.5 cm.

Tanım : Masif altından yapılmış skarabe mühür. Mührün boylamasına askı deliği mevcuttur. Üst yüzeyde böceğin gözleri işlenmiştir. Düz ve açık clypeusa sahiptir. Geniş ve derin bir çizgi prothprax başın arkasındaki kısım ve elytra bölgesini böler. Benzer bir hat elytra'yı ikiye böler. Üzerinde aşınmalar mevcuttur. Baskı yüzeyindeki yazı kartuşunu yuvarlak bir oluk çevreler. Yazıttaki Nefertiti ismi uzun formdadır. Amarna Dönemi'ne tarihlendirilir.

Yayın :Bass, ve diğ., 1989: 17-19; Pulak, ve diğ., 2006: 600 (nr. 112)

Katalog No. : 43 **Levha No.** : XLIII-3

Bulunduğu Müze: : Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi **Tip** : Iİb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Uluburun batığı, M-14 plankaresinde bulunmuştur.

Ölçü : U: 1.44 cm., G: 1.0 cm., Y: 0.65 cm.

Tanım : Kırmızımsı boya ile boyanmış skarabe, boylamasına delinmiştir. Baş kabaca şekillendirilmiş. Üst yüzeyde çentikler mevcut. Elytrayı bölen hat işlenmemiştir. Baskı yüzeyinde üç adet hiyeroglif işaret bulunmuştur. İkinci Ara Dönem'e tarihlendirilir. Bu döneme ait skarabelerin bulunması şaşırtıcı değildir, çünkü skarabeler sonraki dönemlerde de büyü bozucu tılsımlar olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Yayın : Bass, ve diğ., 1989: 20-21; Pulak, ve diğ., 2006: 602 (nr. 118), Bass, ve diğ. 1988: 377 (fig. 11)

Katalog No. : 44 **Levha No.** : XLIII-4

Bulunduğu Müze: : Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans-Altın **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Uluburun batığı, M-14 plankaresinde bulunmuştur.

Ölçü : U: 2.5 cm., G: 1.8 cm., Y: 1.9 cm.

Tanım : Altın bir çerçeveye yerleştirilmiş, fayans skarabe. Böceğin baş kısmı işlenmiş. Elytrayı bölen hat işlenmemiştir. Boylamasına deliği mevcuttur. Baskı yüzeyinde hiyeroglifler mevcuttur. M.Ö. 14. yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Bass, ve diğ, 1989: 20; Pulak, ve diğ., 2006: 601 (nr. 113)

Katalog No. : 45 **Levha No.** : XLIV-1

Bulunduğu Müze: : Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Uluburun batığı, J-15/16 kareleri

Ölçü : U: 1.9 cm., G: 1.4 cm., Y: 0.9 cm.

Tanım : Böceğin gözleri derinlemesine belirtilmiş. Vertex, clypeus ve elytra bölümleri işlenmiş. Baskı yüzeyinde I Tutmosis'in kartuşunu taşır. Hiyeroglif yazıt şu şekilde okunmuştur: “*İyi tanrı, iki ülkenin koruyucusu, Akheperkare, sonsuz yaşam veren*”

Yayın : Pulak, 1992: 388 (res. 7); Pulak, ve diğ., 2006: 603 (nr. 120)

Katalog No. : 46 **Levha No.** : XLIV-2

Bulunduğu Müze: : Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi **Tip** : Ilb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Uluburun batığı

Ölçü : U: 1.6 cm., G: 1.1 cm., Y: 0.7 cm.

Tanım : Böceğin vertex ve clypeus bölgeleri belirgince işlenmiştir. Gözler derinlemesine gösterilmiş, elytrayı bölen hat gösterilmemiştir. Baskı yüzeyinde antropomorfik işaretlerle beraber hiyeroglifler yer alır. Hyksoslar Dönemi'ne tarihlendirilir.

Yayın : Pulak, 1990: 319 (res. 7); Pulak, ve diğ. 2006: 603 (nr. 119)

Katalog No. : 47 **Levha No.** : XLIV-3

Bulunduğu Müze: : Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Yeşim Taşı **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Uluburun batığı

Ölçü : U: 1.5 cm., G: 1.4 cm., Y: 0.9 cm.

Tanım : Böceğin vertex ve elytra bölgeleri belli belirsiz bir şekilde işlenmiştir. Ortadan, boylamasına askı deliğı mevcuttur. Mühürün baskı yüzeyinde ağız açık ve kuyruğı yukarı doğru kıvrılmış bir aslan işlenmiştir. M.Ö. 14 yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Pulak, 1990: 319 (res. 8); Pulak, ve diğ., 2006: 601 (nr. 115)

Katalog No. : 48 **Levha No.** : XLIV-4

Bulunduğu Müze: : Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Kalkedon **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Uluburun batığı, N-P 18, 19 ve 20 karelerinde bulunmuş çapaların birinin altından.

Ölçü : U: 1.8 cm., G: 1.3 cm., Y: 0.7 cm.

Tanım : Gözleri derinlemesine işlenen skarabe mühür, boylamasına delinmiştir. Detaylar kabaca işlenmiş. Baskı yüzeyinde, taç giymiş bir şebek tabure üzerinde otururken gösterilmiştir. Bu, Thoth'un maymunudur. Skarabenin üzerindeki yazı "*Thoth benim tanrım*" olarak okunmuştur.

Yayın : Pulak, 1994: 380 (res. 14); Pulak, ve diğ., 2006: 602 (nr. 117)

Katalog No. : 49 **Levha No.** : XLV-1

Bulunduğu Müze: : İzmir Arkeoloji Müzesi **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Frit/fayans **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Panaztepe, I. mezarlık çevreni, pithos mezar (mezar L)

Ölçü : U: 1.41 cm., G: 1.02 cm., Y: 0.7 cm.

Tanım : Clypeus, vertex, prothorax ve elytra detayları belirtilmiştir. Elytranın üst kısmında, sağlı sollu birer üçgen motifi işlenmiştir. Baskı yüzeyinde, III. Amenofis'in (M.Ö. 1390-1352) adını taşır.

Yayın : Erkanal, 2005: 55; Jaeger, Krauss, 1990: 153-154(fig. 1), Erkanal, 1987: 258

Katalog No. : 50 **Levha No.** : XLV-2

Bulunduğu Müze: : İzmir Arkeoloji Müzesi **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Panaztepe, kare planlı oda mezarda ele geçirilmiştir.

Ölçü :

Tanım : Vertex kısmı tahribe uğramış skarabenin elytra ve prothorax bölgeleri derinlemesine bir hatla işlenmiştir. Boylamasına deliğı mevcuttur. M.Ö. 12. yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Erkanal; 2005: 55

Katalog No. : 51 **Levha No.** : XLV-3

Bulunduğu Müze: : İzmir Arkeoloji Müzesi **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Frit/fayans **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Panaztepe N-11, pithos mezar. Skarabe, Amon-Re ismini taşıyan boncuklarla beraber bulunmuştur Bu boncuklar, III. Amenofis'in halefi olan Akhenaten'in ilk hükümdarlık yılına ait olmalıdır.

Ölçü : U: 1.8 cm., G: 1.3 cm., Y: 0.75 cm.

Tanım : Cleypeus, vertex, prothorax ve elytra bölgelerinin açıkça belirtildiği skarabenin baskı yüzeyinde, hiyeroglif işaretler yer almaktadır. Mısır'ın XVIII. Hanedanlık dönemine tarihlenir. (M.Ö. 1550-1295)

Yayın : Jaeger, Krauss, 1990: 153-154

Katalog No. : 52 **Levha No.** : XLV-4

Bulunduğu Müze: : **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Frit **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Gelidonya batığı

Ölçü : U: 1.8 cm., G: 1.4 cm., Y: 0.8 cm.

Tanım : Anatomik ayrıntıların kazıma yöntemi ile belirtildiği skarabe mühür. Oval şekilli. Clypeus, ve prothorax, skarabenin bir yarısında bulunur; clypeus biraz küçüktür. Vertex, çift eğri çizgi ile prothorax'tan ayrılır. Prothorax, elythra'dan tek düz çizgi ile ayrılır. Elythra'nın kanat kabuğu tek bir sırt hattından oluşur, kanat kabuğunda V çentiği yoktur. Askı deliği mevcut olup, baskı yüzeyindeki yazıtta, "Amun-Re, koruyucu" şeklinde bir ifade geçmektedir. Mısır Yeni Krallık Dönemi'ne tarihlenir.

Yayın : Shulman, Buchholz, 1967: 145

Katalog No. : 53 **Levha No. :** XLVI-1
Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ilb2
Eserin Adı: : Skarabe mühür
Malzeme : Kemik veya fildişi **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Gelidonya, doğu uçtaki kabin veya yaşam alanı

Ölçü : U: 1.8, G: 1.4, Y: 0.8

Tanım : Oval şekilli, clypeus belli belirsiz, baş ise belirgin bir şekilde işlenmiş. Prothorax ile baş ayırımını belirten hatlar mevcut değildir. Elythrayı ikiye ayıran hat belirtilmemiştir. Akı deliğı mevcut. Mühür yüzeyi üç dikey sütuna ayrılmıştır. Merkez sütun “r-n-r-n-r-n-r-n-” işaretlerini içerir. Alanın üç dikey sütuna bölünmesi ve bunların yazı işaretleri içermesi İkinci Intermediate Dönem özelliğidir.(M.Ö. 1785-1567)

Yayın : Bass, ve diğ., 1962: fig.5; Shulman, Buchholz, 1967: 145

Katalog No. : 54 **Levha No. :** XLVI-2

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ilb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Frit **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Gelidonya batığı

Ölçü : U: 1.8 cm., G: 1.4 cm., Y: 0.4 cm.

Tanım : Skarabe mühür. Baskı yüzeyinde figürlerin iç detayı verilmemiş. Tanrı Re, şahin başlı insan olarak verilmiş. Sola dönüktür, sağ kolu gerisinde, sol kolu ise ise Mısır kraliyet sembolü olan, şaha kalkmış kobra yılanı şeklinde sonlanır. Başları üzerinde güneş diski yer alır.

Yayın : Shulman, Buchholz, 1967: 143

Katalog No. : 55 **Levha No.** : XLVI-3

Bulunduğu Müze: : **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : **Dönem** : Geç Tunç Çağı ?

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Fraktin, Frig çanak-çömleği içeren enkaz

Ölçü :

Tanım : Anatomik detayları belirtilmemiş skarabe. Doğrudan doğruya Mısır'dan idhal edilmiş olduğu belirtilmiştir. Skarabe üzerinde III. Amenhotep'in (M.Ö. 1390-1352) isminin yer alır.

Yayın : Özgüç, 1955: 302

Katalog No. : 56 **Levha No.** : XLVI-4

Bulunduğu Müze: : **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : **Dönem** : Geç Tunç Çağı ?

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Fraktin, Frig çanak-çömleği içeren enkaz

Ölçü :

Tanım : Anatomik detayları belirtilmemiş skarabe. Doğrudan doğruya Mısır'dan idhal edilmiş olduğu belirtilmiştir. XVIII. hanedanlık dönemine (M.Ö. 1550-1295) tarihlenmesinin muhtemel olduğunu bildirilmiştir.

Yayın : Özgüç, 1955: 302

Katalog No. : 57 **Levha No.** : XLVII-1

Bulunduğu Müze: : **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Kireçtaşı **Dönem** : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Alishar, açma X 19'da, 1.70 m. derinlikte, Alishar IV seramiklerinin olduğu seviyede

Ölçü : Y: 0.9 cm, BY: 1.9x1.5 cm.

Tanım : Elytra, prothorax, vertex ve clypeus bölgelerinin belirtildiği skarabe mühür. Boylamasına askı deliği mevcuttur. Yüzeyi açık sarımsı kahverengi lekeler ile birlikte grimsi beyazdır. Mühür yüzeyinde Horus, çift taç giyen bir şahin gibi gösterilmiştir. (Aşağı ve Yukarı mısır'ı temsilen). Şahin'in önünde "yaşam" işareti, arkasında ise Aşağı Mısır tacı giyen kobra yer alır. Yılan muhtemelen, delta tanrıçası Uto'yu temsil eder. (bazen "buto" olarak bilinir.) T. George Allen, M.Ö 1400-1200 arasına tarihler.

Yayın : Schmidt, 1932: 263

Katalog No. : 58

Levha No. : XLVII-2

Bulunduğu Müze: :

Tip : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Serpantin

Dönem : Geç Tunç Çağı

Bulunduğu Yer ve Tabaka: Alishar, Açma p 13'te, Alishar IV'e ait sitadel duvarının taş blokları arasında bulunmuştur.

Ölçü :

Tanım : Elytra ve vertex gibi detayları işlenmiş, prothorax ise işlenmemiştir. Skarabe mühür, uzun aksı boyunca ortadan delinmiştir. Kanatlar kenarlara doğru şişkinlik yapmaktadır. Mührün baskı yüzeyi çok iyi durumda değil. Muhtemelen, bir elinde silah diğer elinde kalkan tutan bir savaşçı betimlenmiştir.

Yayın : Schmidt, 1932: 262-263

Katalog No. : 59 **Levha No.** : XLVII-3

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ilb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kaman-Kalehöyük II. kat, XXXVIII-55, XXXIX-54, 55 karelerinden

Ölçü :

Tanım : Fayans skarabe. Elytra bölgesi boylamasına bir çizgi ile belirtilmiş, diğeri detaylar işlenmemiştir. Ortasında askı deliğı mevcuttur. Baskı yüzeyinde “M” benzeri bir işaret seçilebilmektedir. Alt bölümde kuyrukları mührün merkezinde birleşen iki Mısır kobra yılanı ve iç içe geçmiş iki üçgen yerleştirilmiştir. Mısır’ın 19. Hanedanlık dönemine tarihlenmesi muhtemeldir. (M.Ö. 1295-1186)

Yayın : Mori, Omura, 1993: 55; Mori, Omura, 1990: 339

Katalog No. : 60 **Levha No.** : XLVII-4

Bulunduğu Müze: : **Tip :** Ilb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kaman-Kalehöyük II. kat, XXXVIII-55, XXXIX-54, 55 karelerinden

Ölçü :

Tanım : Fayans skarabe. Elytra detayları boylamasına bir çizgi ile belirtilmiş, diğer detaylar işlenmemiştir. Ortasında askı deliği mevcuttur. Baskı yüzeyinde ayakta bir figür ve karşısında kobra yılanı işlenmiştir. Mısır'ın 19. Hanedanlık dönemine tarihlenmesi muhtemeldir. (M.Ö. 1295-1186)

Yayın : Mori, Omura, 1993: 55, Mori, Omura, 1990: 339

Katalog No. : 61 **Levha No. :** XLVIII-1

Bulunduğu Müze: **Tip :** IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem :** Frig Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Gordion, Sitadel'de yer alan NE yapısının enkazından

Ölçü : U: 1.5 cm., G: 1.1 cm., Y: 0.75 cm.

Tanım : Skarabe mühür. Vertex üzerindeki göz ve clypeus ile 6 bacağı açıkça belirtilmiştir. Baskı yüzeyinde bir yatay çizgi, alanı eşit olmayan iki parçaya böler. Yukarı kısım hasar görse de “M” benzeri bir işaret seçilebilmektedir. Alt bölümde ise kuyrukları mührün merkezinde birleşen iki Mısır kobra yılanı görmekteyiz. Bunun altında, iç içe geçmiş iki üçgen yerleştirilmiştir.

Yayın : Dusingberre, 2005: 41 (cat. no. 15)

Katalog No. : 62 **Levha No.** : XLVIII -2

Bulunduğu Müze: : **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Frig Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Gordion, Sitadelde A yapısında.

Ölçü : U: 1.2 cm., G: 0.8 cm., Y: 0.6 cm.

Tanım : Skarabenin sırtı hafif eğimlidir. Bacaklar işlenmemiş; vertex, prothorax ve elytra birer hatla ayrılmıştır. Vertex bölgesinde gözler belirtilmiş, clypeus ise belirtilmemiştir. Baskı yüzeyinde hiyeroglifler bulunmaktadır. Üst taraftaki işaret kötü korunmuş bir Horus gözü olabilir. M.Ö. 950-800' tarihlenir.

Yayın : Dusingberre, 2005: 41-42 (cat. no. 16)

Katalog No. : 63 **Levha No.** : XLVIII -3

Bulunduğu Müze: : **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : İmamoğlu. II. kat'tan (demir devri). 6h açmasında, Geç Tunç Çağı tabakasını delerek aşağı inen çukurun tabanındaki hocker pozisyonundaki iskeletin ölü hediyelelerinden biri.

Ölçü :

Tanım : Skarabe mühür. Elytra, prothorax ve vertex bölgeleri işlenmiştir. Kötü durumda olması sebebiyle detaylar çok fazla belli olmamaktadır. Baskı yüzeyinde hiyeroglif işaretler bulunur.

Yayın : Uzunoğlu, 1986: 182 (res. 4)

Katalog No. : 64 **Levha No. :** XLVIII -4

Bulunduğu Müze: : **Tip :** IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem :** Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : İmamoğlu. II. kat'tan (demir devri). 6h açmasında, Geç Tunç Çağı tabakasını delerek aşağı inen çukurun tabanındaki hocker pozisyonundaki iskeletin ölü hediyelelerinden biri.

Ölçü :

Tanım : Skarabe mühür. Elytra, prothorax ve vertex bölgeleri işlenmiştir. Kötü durumda olması sebebiyle detaylar çok fazla belli olmamaktadır.

Baskı yüzeyinde oturur vaziyette bir hayvan ve etrafında hiyeroglif işaretler yer almaktadır.

Yayın : Uzunoğlu, 1986: 182 (res. 4)

Katalog No. : 65 **Levha No.** : XLIX-1

Bulunduğu Müze: : **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Kemik **Dönem** : Erken Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Tarsus Gözlükule, C17 açmasının güneyinde, dolgu tabakasından

Ölçü :

Tanım : Skarabe mühür. Alt yüzünde mısır hiyeroglifleri bulunmaktadır. J. F. Quack ile S. Muenger'in ifadelerine göre, baskı yüzeyinde Tanrı Amon'un adı geçmektedir. Erken Demir Çağına tarihlenen mühür güney Levant veya Mısır üretimi olmalıdır. R. Ritner ise yazıyı farklı yorumlamaktadır. Ritner'e göre yazının okunuşu 'GüneşTanrısı Re adına adalet sağlayan (herkes) sürsün'. Şeklindedir. Bu cümleinin sadece 2 yıl tahtta kaldığı bilinen firavun Teos için kullanılan epithet olduğunu ileri sürerek mühürü 30. Hanedanlığa yani M.Ö. 4.yy.ın ortasına tarihlenebilir.

Yayın : Özyar, ve diğ., 2009: 54 (res. 12)

Katalog No. : 66 **Levha No.** : XLIX-2

Bulunduğu Müze: : **Tip :** IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayan **Dönem** :Orta Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Tarsus-Gözlükule, Orta Demir Devri tabakası

Ölçü :

Tanım : Fayans skarabe. Baskı yüzeyinde oturarak lir çalan ve karşısında dans eden figür yer alır.

Yayın : Porada, 1956: 185-6 (fig. 1), Goldman, 1940: 83 (fig. 50)

Katalog No. : 67 **Levha No.** : XLIX -4

Bulunduğu Müze: : **Tip :** IIb2

Eserin Adı: : Skarabe Mühür

Malzeme : Cam **Dönem** : Orta Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Kinet Höyük, QP. E/H, tabaka 8 (Geç Asur/Orta Demir evri)

Ölçü :

Tanım : Skarabe mühür. Elytra bölgesi belirtilmiştir. Vertex kısmı tahribata uğramıştır. Baskı yüzeyinde linear tarzda, savaş arabası içerisinde iki figür gösterilmiştir.

Yayın : Gates, 2003: 285 (fig. 10)

Katalog No. : 68

Levha No. : L-1

Bulunduğu Müze: :

Tip : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fildişi

Dönem : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Oylum Höyük, Xlla ile Wllb arasındaki açma sınırının kaldırılması çalışmaları

Ölçü :

Tanım : Skarabe mühür. Dietrich Raue, fildişinden yapılmış skarabenin üzerinde Amun-Re yazılı olduğunu ve bu tip skarabelerin M.O.I.bin yılın ilk yarısında yaygın kullanıldığını söylemiştir.

Yayın : Engin, Tekin, Helwing, 1997: 191

Katalog No. : 69 **Levha No.** : L-2
Bulunduğu Müze: : Oxford-Ashmolan Museum **Tip** : Iİb2
Eserin Adı: : Skarabe mühür
Malzeme : Fayans **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Devehöyük I Mezarlığı

Ölçü : U: 1.8 cm., G: 1.2 cm., Y: 0.7 cm.

Tanım : Soluk mavi renkli, sırlı fayanstan skarabe. Vertex, elytra bölgeleri çizgisel hatlarla belirtilmiştir. Boylamasına deliğı mevcuttur. Baskı yüzeyinde, ayaktaki bir adamın arkasında Mısır kobra yılanı tasvir edilmiştir. M.Ö. 7-5 yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Moorey, 1980: 116, nr. 484

Katalog No. : 70 **Levha No.** : L-3
Bulunduğu Müze: : Oxford-Ashmolan Museum **Tip** : Iİb2
Eserin Adı: : Skarabe mühür
Malzeme : Fayans **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Devehöyük I Mezarlığı

Ölçü : U: 1.7 cm., G: 1.3 cm., Y: 1.0 cm.

Tanım : Koyu mavi renkli, sırlı fayanstan skarabe. Vertex, elytra, clypeus bölgeleri çizgisel hatlarla belirtilmiştir. Prothorax, yukarı doğru bir yükselti yapmaktadır. Boylamasına deliği mevcuttur. Kötü durumdaki baskı yüzeyindeki bezemenin Tanrı Bes tasviri olduğu düşünülür. M.Ö. 7-5 yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Moorey, 1980: 116, nr. 488

Katalog No. : 71 **Levha No.** : L-4

Bulunduğu Müze: : Oxford-Ashmolean Museum **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Devehöyük I Mezarlığı

Ölçü : U: 1.5 cm., G: 1.1 cm., Y: 0.7 cm.

Tanım : Soluk mavi renkli, sırlı fayanstan skarabe. Vertex, clypeus, elytra, gibi detaylar verilmiştir. Boylamasına deliği mevcuttur. Baskı yüzeyinde ayakta bir adam ve Mısır kobra yılanı tasvir edilmiştir. M.Ö. 7-5 yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Moorey, 1980: 116, nr. 489

Katalog No. : 72 **Levha No.** : LI-1
Bulunduğu Müze: : Oxford-Ashmolan Museum **Tip :** IIb2
Eserin Adı: : Skarabe mühür
Malzeme : Steatit **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Devehöyük I Mezarlığı

Ölçü : U: 1.6 cm., G: 1.1 cm., Y: 0.7 cm.

Tanım : Yeşilimsi mavi steatitten yapılmış, kenarlarında altlı üstlü iki oluk tarafından çevrelenen skarabe. Anatomik detaylar işlenmemiştir. Boylamasına deliğı mevcuttur. Baskı yüzeyinde, ortada bir hayat sembolü ve iki yanında içi taranmış “nb” işareti yer alır. M.Ö. 7-5 yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Moorey, 1980: 116, nr. 492

Katalog No. : 73 **Levha No.** : LI-2
Bulunduğu Müze: : Oxford-Ashmolan Museum **Tip :** IIb2
Eserin Adı: : Skarabe mühür
Malzeme : Fayans **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Devehöyük I Mezarlığı

Ölçü : U: 1.2 cm., Y: 0.8 cm.

Tanım : Fayans skarabe. Elytra, vertex, clypeus, prothorax bölgeleri çizgisel hatlarla belirtilmiş. Boylamasına deliği mevcuttur. Baskı yüzeyinde uzanmış sfenks tasviri yer alır. Sfenks Mısır tarzında başlık giymiştir. Yukarıdaki alanda okunamamış bir işaret bulunmaktadır. M.Ö. 7-5 yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Moorey, 1980: 116, nr. 495

Katalog No. : 74 **Levha No.** : LI-3

Bulunduğu Müze: : Liverpool-Merseyside County Museums **Tip** : IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Demir Devri

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Devehöyük I Mezarlığı

Ölçü : U: 1.6 cm., G: 1.3 cm.

Tanım : Fayans skarabe. Elytra, vertex, clypeus, prothorax bölgeleri belirtilmiş. Kanat yapısı paralel çizgilerle vurgulanmıştır. Baskı yüzeyinde ayakta bir insan ve hayvan tasvir edilmiştir. M.Ö. 7-5 yüzyıla tarihlendirilir.

Yayın : Moorey, 1980: 117, nr. 496

Katalog No. : 75 **Levha No.** : LI-4

Bulunduğu Müze: : **Tip :** IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : ?

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Alalakh, Tabaka 0'ın 37/2 numaralı mezarından

Ölçü :

Tanım : Üzerinde IV. Ramses'e ait kartuş taşıyan skarabe.(M.Ö. 12. yy) Bu skarabeyiı tekrar inceleyen Prof. Robert Ritner ise bunun 14.yy.ın ortalarında yaşamış olan Firavun III. Amenhotep'e ait olduğunu belirlemiştir.

Yayın : Woolley, 1955: 265; Yener, Akar, 2012: 7

Katalog No. : 76 **Levha No.** : LII-1

Bulunduğu Müze: : **Tip :** IIb2

Eserin Adı: : Skarabe mühür

Malzeme : Fayans **Dönem** : Orta Frig Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Gordion, I numaralı Tümölüs

Ölçü : U: 1.9 cm., G: 1.3 cm.

Tanım : Skarabe şeklindeki mührün sırtı insan yüzü şeklinde işlenmiştir. Saç bölümü yıpranmış da olsa, çapraz tarama tarzında işlenmiştir. Yüksek elmacık kemikleri ve oval bir yüz hattına sahip olan skarabenin kaş çizgisi düz şekilde aşağı uzanan burunla birleşir. Gözler badem şeklindedir. Baskı yüzeyinde insan yüzlü, sakallı, kanatlı, dört ayaklı ve aslan kuyruklu yaratık; oturur durumdaki Güneş Tanrısına ilerlemektedir. Tanrı ve yaratık çapraz çizgilerle taranmıştır. Yaratığın kanatları ise paralel çizgilerle bezelidir. (M.Ö. 800-540)

Yayın : Dusinberre, 2005: 46-47 (cat. no. 23)

Katalog No. : 77 **Levha No.** : LIV-1

Bulunduğu Müze: : British Museum **Tip** : III

Eserin Adı: : Kulbu keçi başı, baskı yüzeyi aslan pençesi şeklinde damga mühür

Malzeme : Kahverengi taş **Dönem** :Asur Tic. Kol. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Anadolu kökenli olarak 1935’de satın alınmış.

Ölçü : U: 2.1, G: 1.4 cm.

Tanım : Mühür kulbu keçi biçimli, kaidesi aslan pençesi şeklinde işlenmiştir. Gözleri lapis lasuli kakmadır. Baskı yüzeyinde döner şekilde verilmiş kuş ve hayvan kafaları işlenmiştir.

Yayın : Barnett, 1974:54; Collon, 1995: 93 (fig. 73d)

Katalog No. : 78 **Levha No.** : LIV-2

Bulunduğu Müze: : Samsun Müzesi

Eserin Adı: : Kulbu boğa başı, baskı yüzeyi toynak şeklinde damga mühür

Malzeme : Serpantin **Dönem** : Hitit İmp. Dön.

Bulunduğu Yer ve Tabaka : Satın alma

Ölçü : Y: 1.8 cm, Üst kenar uzunluğu: 2.5 cm, alt baskı yüzeyi uzunluğu: 2.2 cm, alt baskı yüzeyi genişliği: 1.7 cm, arka baskı yüzeyi uzunluğu: 0.9 cm, arka baskı yüzeyi genişliği: 1 cm.

Tanım : Mühür boğa başı olarak şekillendirilmiştir. Başın iki yanındaki delikler boynuzu temsil eder. Burun dairesel bir çukur şeklindedir. Gözler üçgen kazıma şeklinde gösterilmiştir. Ağız-burun bölgesi kafanın orta aksına yerleştirilmiş ve yarı dairesel ağız-burun bölgesi, ortasında yer alan içeri çıkıntı ile, alttan bakıldığında boğa toynağı görüntüsü kazanmıştır. Alt baskı yüzeyi boğa toynağı şeklindedir. Aynı nesne üzerinde bir boğa başı ve ayağı birleştiren bu mühür Hitit sanatı için benzersizdir. Mühür iki baskı yüzeyine sahiptir, A yüzeyi toynak şeklindeki alt bölümdedir, B yüzeyi ise boğa başının arkasını temsil eder. Alt mühür yüzeyi, ok ucu şeklinde işaretlerle çevrili bir kontur alanı içerisindeki işaretlerden ve altta yıldızdan oluşur. Arka mühür baskı yüzeyi ise bir çerçeve içerisindeki hiyeroglif işaretlerden oluşur. A yüzeyinde hiyerogliflerle yazılmış “(A) su-ta-zi” ismi

geçmektedir. Bunun haricinde cinsiyet veya ünvan belirtilmemiştir. B yüzünde ise “Araba Sürücüsü” şeklinde bir ünvan geçmektedir.

Yayın : Dinçol, Dinçol, 1986: 234-235 (nr. 1)

XIV. HARİTA, TABO VE LEVHALAR LİSTESİ

Harita I: Hayvan biçimli mühürlerin Anadolu’da ele geçtiği merkezler. (Yandex Map kullanılmıştır.)

Tablo I: Tipoloji tablosu.

Tablo II: Bezeme tablosu.

Tablo III: Anadolu, Mezopotamya ve Suriye için karşılaştırmalı kronoloji tablosu.

Tablo IV: Mühürcülükte kullanılan tekniklerin kronolojik değişimi (Sax, M., Meeks, N., D., Collon, D., 2000: Fig. 1’den alınmıştır.)

Tablo V: Mezopotamya’da mühür-amuletlerin gelişimini gösteren tablo. (Von Wickede, A., 1990: tab. 3)

Tablo VI: Mısır’da mühür-amuletlerin ortaya çıkışını gösteren tablo.

Tablo VII: Anadolu’da bulunmuş hayvan biçimli damga mühürlerin yapımında kullanılan malzemeleri gösteren tablo.

Tablo VIII: Anadolu’da bulunmuş hayvan biçimli damga mühürlerin yapımında kullanılan malzemelerin dönemlere göre oranını gösteren tablolar.

Lev. I-1: Damga mühür için kullanılan terimleri gösteren çizim.

Lev. I-2: Skarabeler için kullanılan terimleri gösteren çizim.

Lev. II-1: Mısır'da Sakarrahta yer alan; 5. Hanedanlık dönemine ait olan ve yaklaşık M.Ö. 2500'lere tarihlenen duvar resminde el matkabının kullanımı gösterilmektedir. Ayakta duran figür ise elinde tuttuğu çantasında yardım için beklemektedir ve belki aşındırıcı bir madde yaşımaktadır. (Gorelick, A., Gwinnet, A., J., 1961: 9a)

Lev. II-2: Mısır'dan 6. hanedanlık dönemine ait bir duvar resminde, yay matkabının kullanımı gösterilmiştir. (Gorelick, A., Gwinnet, A., J., 1961: 9b)

Lev. III-1: Kesim çarkı. (Nissen, H., J., 1977: fig. 1)

Lev. III-2: Tell Asmar'da M.ö. 2300 lere ait bir ev içeisinde bulunmuş kap içerisinden çıkan alet ve silindir mühürler.(Merrillees, P., H., 1990: pl.1b)

Lev. IV-1a: Mısır'dan M.Ö. 2000'lere ait bir ahşap atölyesinin modeli. Sandığın mühürlenme aşaması canlandırılmıştır. (Collon, D. 1997: res. 2/21a)

Lev. IV-1b: Mısır'da Abusir'den, kabın mühürlenmesine ilişkin sahne. (Newberry, P., E., 1908: fig 8)

Lev. IV-2: Kap, sepet ve kapı mühürleme işleminin canlandırması. (Frangipane, M., 2004: 82, 83, 84)

Lev. V-1: Pintadera kullanarak vücut boyama geleneği. (Prijeteli, A: 2007: fig. 6)

Lev. V-2: Pintaderanın tekstil ürünleri üzerine kullanımını gösteren canlandırma resim. (Türkcan, A., U., 2006b: fig. 8.6)

Lev. VI-1: Ras-Samra Vc tabakasından (Neolitik), hayvan ayağı biçimli damga mühür. (Von Wickede, A., 1990: lev. 1)

Lev. VI-2: Tell Brak' dan hayvan şeklinde mühür ve baskıları. (Mallowan, M., E., L., 1947: pl XII/ 4)

Lev. VI-3: 6a-b: Tell Brak' dan hayvan şeklinde mühür ve baskıları. (Mallowan, M., E., L., 1947: pl XII/ 4)

Lev. VII-1, Kat. Nr. 1: Gordion'dan, Frig Dönemi/'ne ait kulbu aslan biçimli damga mühür. (Young, R., S., 1966: lev. 74/6; Boehmer, R., M., 1977: res. 8)

Lev. VII -2, Kat. Nr. 2: Kaman-Kalehöyük'ten, Frig Dönemi'ne ait kulbu aslan biçimli damga mühür. (Omura, M., 1993, lev. 77)

Lev. VII -3, Kat. Nr. 3: Alişar'dan, Demir Devri'ne ait kulbu aslan biçimli damga mühür. (Von Der Osten, H., H., 1937: fig. 479, d 593)

Lev. VIII-1: Suriye, Hamoukar'dan M.Ö. 4. bin yıla ait aslan şeklinde damga mühür. (Reichel, C., 2002: fig, 3, fig 5)

Lev. VIII-2: Suriye, Halep Müzesi'nden M.Ö. 8-7 yy'a ait kulbu aslan biçimli damga mühür. (Nunn, A., 1999: nr. 348)

Lev. VIII-3: Lefkandi'den, Demir Devri'ne ait kulbu aslan biçimli damga mühür.. (Popham, M., R., et al., 1980: lev, 235c)

Lev. VIII-4: Sigmund Freud koleksiyonundan, Mısır'ın Üçüncü Ara Dönemi'ne tarihlendirilen, kulbu aslan şeklinde damga mühür. (Sliwa, J., 1999: 41)

Lev. IX-1, Kat. Nr. 4: Van Müzesi'nden Urartu dönemine ait, kulbu uzanan hayvan biçimli damga mühür. (Belli, O., 2003: 153)

Lev. X-1,2: Karmir Blur'da bulunmuş, Urartu dönemine ait, kulbu boğa şeklinde damga mühürler. (B., B., Piotrovski, 1962: res. 81)

Lev. XI-1, Kat. Nr. 5: Tell Kurdu'dan, Kalkolitik Dönem'e ait kulbu köpek şeklinde damga mühür. (Yener, A., K., et al, 2000: fig. 17,7)

Lev. XII-1: Tell Brak'tan, Uruk Dönemi'ne ait kulbu köpek şeklinde damga mühür. (Buchanan, B., 1984: nr. 170)

Lev. XIII-1, Kat. Nr. 6: Gözlükule-Tarsus, Eski Tunç Çağı III Dönemi'ne ait kurbağa şeklinde kulba sahip damga mühür. (Mellink, J., M., 1989: lev. 64,5)

Lev. XIV-1: Girit'den, Erken Minos III-Orta Minos Ia dönemine ait kurbağa şeklinde kulba sahip damga mühür. (Andrews, C., 1994: res. 54b)

Lev. XIV-2: Özel bir koleksiyondan, Mısır'ın XVIII. Hanedanlık Dönemi'ne tarihlendirilen kurbağa şeklinde kulba sahip damga mühür. (Newberry, P., 2011: lev. XVIII-27)

Lev. XV-1, Kat. Nr. 7: Arslantepe'den Geç Kalkolitik Dönem'e ait, kulbu kuş biçimli damga mühür. (Frangipane, M., 2004: 44)

Lev. XV-2, Kat. Nr. 8: Baklatepe'den Eski Tunç Çağı'na ait, kulbu kuş şeklinde damga mühür. (Şahoğlu, V., 2011: nr. 211)

Lev. XV-3, Kat. Nr. 9: Kültepe-Kaniş Karum'u Ib katından, kulbu kuş şeklinde damga mühür. (Özgüç, T., 2005: res. 328)

Lev. XV-4, Kat. Nr. 10: Boğazköy'den, Assur Ticaret Koloniler Çağı'na tarihlenen, kulbu ördek şeklinde damga mühür. (Boehmer, R.M., Güterbock, H., G., 1987: nr. 99)

Lev. XVI-1, Kat. Nr. 11: Boğazköy'ün Frig tabakasından, kulbu yırtıcı kuş biçimli damga mühür. (Boehmer, R.M., Güterbock, H., G., 1987: nr. 266)

Lev. XVI-2, Kat. Nr. 13: Gordion'un Frig tabakasından, kulbu baykuş biçimli damga mühür. (Orthman, W., 1975: fig. 143-o)

Lev. XVI-3, Kat. Nr. 12: Kaman-Kalehöyük'ün Frig tabakasından, yırtıcı kuş biçimli damga mühür. (Omura, S., 1996: res. 8-15)

Lev. XVII-1 : Tell Brak'tan, Cemdet Nasr Dönemi'ne ait kulbu kuş biçimli amuletler. (Mallowan, M, E., L., 1947, lev. X/3, XIV/17)

Lev. XVII-2: Girit-Messara'dan, Erken Minos III dönemine ait bir mezardan bulunmuş, güvercin şeklinde kulba sahip fildişi damga mühür. (Evans, A., 1921: fig. 87)

Lev. XVII-3: Maraş'tan satın alınmış, kulbu şahin şeklinde damga mühür. (Bossert, H., Th., 1958: lev. LIX)

Lev. XVII-4: Suriye'de Hauran'dan, kulbu şahin şeklinde damga mühür. (Evans, A., J., 1895: fig. 83)

Lev. XVIII-1 Buluntu yeri bilinmeyen, kulbu şahin şeklinde damga mühür. (Hogarth, D., G., 1920: 17 fig. 5)

Lev. XVIII-2: Buluntu yeri bilinmeyen, kulbu şahin şeklinde damga mühür. (Bossert, H., Th., 1942: res. 686)

Lev. XVIII-3: Alişar'dan, Frig Dönemi'ne tarihlenen yırtıcı kuş biçimli pendant. (Schmidt, E., F., 1933: fig 83-a71)

Lev. XIX-1, Kat. Nr. 15: Kültepe Kaniş Karumu Ib katından bulunmuş, kulbu maymun biçimli damga mühür. (Özgüç, T., 1986: lev. 71,6)

Lev. XIX-2, Kat. Nr. 14: Kültepe'de köylülerden satın alınmış, kulbu maymun biçimli damga mühür. (Özgüç, N., 1968: lev. XXXV)

Lev. XIX-3, Kat. Nr. 16: Kültepe Kaniş Karumu II. kat atölyesinden bulunmuş, kulbu maymun biçimli tamamlanmamış damga mühür. (Özgüç, T., 1986: lev. 79,1)

Lev. XX-1: Tell Brak'tan, Cemdet Nasr dönemine ait oturan maymun biçimli amuletler.

Lev. XX-2: Girit, Hagia Triada'dan, Saray Öncesi Dönem'in geç evresine tarihlendirilen kulbu maymun biçimli damga mühür. (Aruz, J., 2000: fig. 3)

Lev. XX-3: Byblos, Montet Jar grubundan, kulbu maymun biçimli damga mühür. (Aruz, J., 2000: fig. 3)

Lev. XX-4: Girit, Platanos'dan, Saray Öncesi Dönem'e tarihlendirilen kulbu maymun biçimli damga mühür. (Krzyszkowska, O., 2005: nr 116; Matz, F., 1928: nr3)

Lev. XXI-1: Yunanistan'da Trapeza yerleşiminden, Erken Minos II dönemine ait kulbu maymun biçimli damga mühür. (Megaw, H., 1936: fig 14)

Lev. XXI-2: Mısır'dan, VI. Hanedanlık dönemine tarihlenen oturan maymun biçimli amuletler. (Petrie, F., 1914: lev. XXXVII - 206 a-b)

Lev. XXI-3: Gordion'dan, Akamenid Dönemine ait kulbu maymun biçimli damga mühür. (Dusinberre, E., R., M., 2005: fig. 161)

Lev. XXII-1, Kat. Nr. 17: Demir Devri'ne tarihlenen, Deve Höyük I mezarlığından bulunmuş, kulbu tavşan şeklinde damga mühür. (Moorey, P., R., S., 1980: fig. 19-nr. 482)

Lev. XXIII-1: Tell Brak'tan Uruk Dönemi'ne tarihlenen, kulbu tavşan şeklinde damga mühür örnekleri. (Nunn, A., 1999: 63)

Lev. XXIII-2: Mısır'dan XXVI. Hanedanlık dönemine tarihlenen tavşan şeklinde amuletler. (Petrie, F., 1914: lev. XXXVIII - 213 a-b)

Lev. XXIV-1, Kat. Nr. 18: Van Müzesi'nden Urartu dönemine ait, kulbu boğa başı biçimli damga mühür. (Belli, O., 2003: 152)

Lev. XXIV-2, Kat. Nr. 19: Van Müzesi'nden Urartu dönemine ait, kulbu hayvan başı biçimli damga mühür. (Belli, O., 2003: 154)

Lev. XXV-1: Nor Aresh mezrlığında bulunmuş, Urartu dönemine ait, kulbu at başı şeklinde damga mühür. (Barnett, R., D., 1963: fig. 44)

Lev. XXV-2: Bastam'da bulunmuş, Urartu Dönemi ait, kulbu at başı şeklinde damga mühür. (Sedil, U., 1988: lev. 33/d 27)

Lev. XXVI-1, Kat. Nr. 20: Tell el Cüdeyde'den hayvan ayağı şeklinde damga mühür. (Braidwood, R., J., S. Braidwood, L., S., 1960: fig. 101-4)

Lev. XXVI-2, Kat. Nr. 21: Alişar'da, akıntı topraktan bulunmuş toynak biçimli damga mühür. (Von Der Osten, H., H., 1937: fig. 248: d 2712)

Lev. XXVI-3, Kat. Nr. 22: Boğazköy'de Kuzaybatı Teras'tan bulunmuş, Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait toynak biçimli damga mühür. (Schirmer, W., 1969: 56, nr. 215); Boehmer, R.M., Güterbock, H., G., 1987: 31, nr. 94)

Lev. XXVI-4, Kat. Nr. 23: Boğazköy'de Aşağı Şehir'den bulunmuş Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait toynak biçimli damga mühür. (Beran, T., 1957: fig. 37)

Lev. XXVII-1, Kat. Nr. 24: Kaman-Kalahöyük'ten ele geçmiş, Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait toynak biçimli damga mühür. (Omura, S., 2002: 391, res. 4: 1)

Lev. XXVII-2, Kat. Nr. 25: Van Müzesi'nden Urartu dönemine ait, kulbu toynak biçimli damga mühür. (Belli, O., 2003: 152)

Lev. XXVIII-1: Buluntu yeri bilinmeyen, Urartu dönemine ait toynak biçimli damga mühür. (Pittman, H., 1987: nr 88)

Lev. XXVIII-2: Girit-Lebena, Tholos I'den, Orta Minos Ia Dönemi'ne ait toynak biçimli damga mühür. (Platon, N., 1969: nr. 170)

Lev. XXVIII-3: Girit-Kalimari'den, Orta Minos II Dönemi'ne ait toynak biçimli damga mühür. (Sakellarakis, J., A., Kenna, V., E., G., 1969: nr. 91)

Lev. XXVIII-4: Boğazköy'den bulunmuş, toynak biçimli mührü ait baskı. (Beran, T., 1957: res. 38)

Lev. XXIX-1, Kat. Nr. 26: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden tripod biçimli damga mühür. Hitit İmparatorluk Dönemi. (Dinçol, A., M., 1983: lev. IV)

Lev. XXIX-2, Katn Nr. 27: Adana Müzesi'nden tripod biçimli damga mühür. Hitit İmparatorluk Dönemi. (Dinçol, A., M., 1983: lev. VI)

Lev. XXIX-3, Kat. Nr.28: Elazığ Müzesi'nden tripod biçimli damga mühür. Hitit İmparatorluk Dönemi. (Dinçol, B., Dinçol, A., M., 1983: lev. I)

Lev. XXX-1, Kat. Nr.29: Ashmolean Museum'dan (Bor'dan satın alınmış) tripod biçimli damga mühür. Hitit İmparatorluk Dönemi. (Hogarth, D., G., 1920: fig. 19a)

Lev. XXX-2, Kat. Nr.30: Kilise Tepe'den tripod biçimli damga mühür. Hitit İmparatorluk Dönemi. (Collon, D., Jackson, M., Postgate, N., 2010: fig. 8)

Lev. XXX-3, Kat. Nr.31: Boğazköyden tripod biçimli damga mühür. Hitit İmparatorluk Dönemi. (Boehmer, R.M., Güterbock, H., G., 1987: res. 54)

Lev. XXXI-1: Buluntu yeri bilinmeyen tripod biçimli damga mühür. Hitit İmparatorluk Dönemi. (Güterbock, H., G., 1977: fig. 3)

Lev. XXXI-2: Kıbrıs'ta Tamassasos'ta bulunmuş tripod biçimli damga mühür. (Hogarth, D., G., 1920: fig. 19c)

Lev. XXXI-3: Konya Müzesi'nden tripod biçimli damga mühür. Hitit İmparatorluk Dönemi. (Schachner, A., Özenir, S., 2006: res. 1)

Lev. XXXII-1, Kat. Nr. 32: Çatalhöyük'ten ayı şeklindeki damga mühür. (Türkcan, A., U., 2007: fig. 4)

Lev. XXXIII-1: Çatalhöyük, VII.23 numaralı şirayndaki yayvan figür. (Türkcan, A., U., 2007: fig. 3)

Lev. XXXIII-2: Çatalhöyük, TP bölgesinde duvar dekorasyonu. (Hodder, I., 2007: fig. 4)

Lev. XXXIV-1, Kat. Nr. 33: Çatalhöyük'ten, Neolitik Döneme ait leopar şeklinde damga mühür. (Türkcan, A., U., 2007: fig. 1)

Lev. XXXV-1: Çatalhöyük, Leopar Şirayını olarak adlandırılan yapıdaki leopar tasvirleri. (Türkcan, A., U., 2007: fig. 2)

Lev. XXXV-2: Çatalhöyük'ten, "Hayvanlar Hakimesi" konulu kireçtaşı figürin. (Türkcan, A., U., 2007: fig. 7)

Lev. XXXV-3: Hamoukar'ın Uruk tabakalarından bulunmuş, leopar biçimli mühür. (Gibson, M., 2000: 19)

Lev. XXXVI-1, Kat. Nr. 34: Eski Hitit Dönemi'ne ait kaidesi boğa başı biçimli damga mühür. (Çetin, N., 1999: lev. I)

Lev. XXXVII-1: Konya-Karahöyük'ten sığır başı biçimli mühür baskısı. (Alp, S., 1994: şek. 61)

Lev. XXXVII-2: Boğazköy, Büyükkale'den bulunmuş, Assur Ticaret Koloniler Çağı'na ait hayvan biçimli bir mührü ait baskı. (Bittel, K., 1970: fig 9)

Lev. XXXVIII-1, Kat. Nr. 35: Çatalhöyük'ten, Neolitik Dönem'e ait "ayı pençesi" şeklinde damga mühür.(Türkcan, A., U., 2007: fig. 5)

Lev. XXXIX-1: Starčevo-Criş kültürüne ait ayak şeklinde pintadera. M.Ö. 6200-5500. (Anthony, D., W., 2010: fig. 1-5)

Lev. XXXIX-2: Domuztepe'den el şeklinde amulet. (Atakuman, Ç., 2013: fig. 6c)

Lev. XL-1, Kat. Nr. 36: Hacı Nebi, Geç Kalkolitik Dönem, baskı yüzeyi aslan şeklinde damga mühür. (Stein, G., 1999: fig. 10a; Pittman, H., 1999: fig. 1)

Lev. XLI-1: Tell Hamoukar, baskı yüzeyi aslan şeklinde damga mühür. (Gibson, M., 2003: 74)

Lev. XLII-1, Kat. Nr. 37: Alalah, Tabaka VII - Yarım-lim Sarayı'ndan skarabe. Orta Tunç Çağı. (Woolley, L., 1955: 262)

Lev. XLII-2, Kat. Nr. 38: Alalah, Tabaka VI'dan skarabe. Orta Tunç Çağı. (Woolley, L., 1955: 263)

Lev. XLII-3, Kat. Nr. 39: Lidar Höyük'ten skarabe. Orta Tunç Çağı. (Kaschau, G., 1999: lev. IX, 126-4)

Lev. XLII-4, Kat. Nr. 40: Seyitömer'den skarabe. Orta Tunç Çağı. (Bilgen, A., N., et al, 2012: res. 3)

Lev. XLIII-1, Kat. Nr. 41: Çavlum Mezarlığı'ndan skarabe. Orta Tunç Çağı. (Bilgen, N., 2005: 162 nr. 408)

Lev. XLIII-2, Kat. Nr. 42: Uluburun Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Pulak, C, et al, 2006: nr. 112)

Lev. XLIII-3, Kat. Nr. 43: Uluburun Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Pulak, C, et al, 2006: nr. 118)

Lev. XLIII-4, Kat. Nr. 44: Uluburun Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Pulak, C, et al, 2006: nr. 113)

Lev. XLIV-1, Kat. Nr. 45: Uluburun Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Pulak, C, et al, 2006: nr. 120)

Lev. XLIV-2, Kat. Nr. 46: Uluburun Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Pulak, C, et al, 2006: nr. 119)

Lev. XLIV-3, Kat. Nr. 47: Uluburun Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Pulak, C, et al, 2006: nr. 115)

Lev. XLIV-4, Kat. Nr. 48: Uluburun Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Pulak, C, et al, 2006: nr. 117)

Lev. XLV-1, Kat. Nr. 49: Panaztepe'den skarabe. Geç Tunç Çağı. (Jaeger, B., Krauss, R., 1990: fig. 1)

Lev. XLV-2, Kat. Nr. 50: Panaztepe'den skarabe. Geç Tunç Çağı. (Erkanal Öktü, A., 2005: 55)

Lev. XLV-3, Kat. Nr. 51: Panaztepe'den skarabe. Geç Tunç Çağı. (Jaeger, B., Krauss, R., 1990: fig. 2)

Lev. XLV-4, Kat. Nr. 52: Gedionya Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Shulman, A., R., Buchholz, H., G., 1967: 145)

Lev. XLVI-1, Kat. Nr. 53: Gedionya Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Bass, G., F., 1962: fig.5)

Lev. XLVI-2, Kat. Nr. 54: Gedionya Batığı'ndan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Shulman, A., R., Buchholz, H., G., 1967: 143)

Lev. XLVI-3, Kat. Nr. 55: Frakdin'den skarabe. (Özgüç, N., 1955: res. 36)

Lev. XLVI-4, Kat. Nr. 56: Frakdin'den skarabe. (Özgüç, N., 1955: res. 37)

Lev. XLVII-1, Kat. Nr. 57: Alişar'dan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Schmidt, E., F., 1932: 263)

Lev. XLVII-2, Kat. Nr. 58: Alişar'dan skarabe. Geç Tunç Çağı. (Schmidt, E., F., 1932: 262-263)

Lev. XLVII-3, Kat. Nr. 59: Kaman-Kalehöyük'ten skarabe. Demir Devri. (Mori, M., Omura, S., 1993: lev. II/8)

Lev. XLVII-4, Kat. Nr. 60: Kaman-Kalehöyük'ten skarabe. Demir Devri. (Mori, M., Omura, S., 1993: lev. II/9)

Lev. XLVIII-1, Kat. Nr. 61: Gordion'dan skarabe. Frig Dönemi. (Dusinberre, E., R., M., 2005: cat. no. 15)

Lev. XLVIII-2, Kat. Nr. 62: Gordion'dan skarabe. Frig Dönemi. (Dusinberre, E., R., M., 2005: cat. no. 16)

Lev. XLVIII-3, Kat. Nr. 63: İmamoğlu Höyüğü'nden skarabe. Demir Devri. (Uzunoğlu, E., 1986: res. 4)

Lev. XLVIII-4, Kat. Nr. 64: İmamoğlu Höyüğü'nden skarabe. Demir Devri. (Uzunoğlu, E., 1986: res. 4)

Lev. XLIX-1, Kat. Nr. 65: Tarsus-Gözlükule'den skarabe. Erken Demir Devri. (Özyar, A., et al, 2009: res. 12)

Lev. XLIX-2, Kat. Nr. 66: Tarsus-Gözlükule'den skarabe ve baskısı. Orta Demir Devri. (Porada, E., 1956: fig. 1; Goldman, H., 1940: fig. 50)

Lev. XLIX-3: Tarsus-Gözlükule'den skarabe baskısı. Orta Demir Devri. (Porada, E., 1956: fig. 2)

Lev. XLIX-4, Kat. Nr. 67: Kinet Höyük'ten skarabe. Orta Demir Devri. (Gates, M., H., 2003: fig. 10)

Lev. L-1, Kat. Nr. 68: Oylum Höyük'ten skarabe. Demir Devri. (Engin, Ö., Tekin, H., Helwing, B., 1997: res. 2)

Lev. L-2, Kat. Nr. 69: Devehöyük I Mezarlığı'ndan skarabe. Demir Devri. (Moorey, P., R., S., 1980: nr. 484)

Lev. L-3, Kat. Nr. 70: Devehöyük I Mezarlığı'ndan skarabe. Demir Devri. (Moorey, P., R., S., 1980: nr. 488)

Lev. L-4, Kat. Nr. 71: Devehöyük I Mezarlığı'ndan skarabe. Demir Devri. (Moorey, P., R., S., 1980: nr. 489)

Lev. LI-1, Kat. Nr. 72: Devehöyük I Mezarlığı'ndan skarabe. Demir Devri. (Moorey, P., R., S., 1980: nr. 492)

Lev. LI-2, Kat. Nr. 73: Devehöyük I Mezarlığı'ndan skarabe. Demir Devri. (Moorey, P., R., S., 1980: nr. 495)

Lev. LI-3, Kat. Nr. 74: Devehöyük I Mezarlığı'ndan skarabe. Demir Devri. (Moorey, P., R., S., 1980: nr. 496)

Lev. LI-4, Kat. Nr. 75: Alalah'tan skarabe. Tabaka 0. (Woolley, L., 1955: 265)

Lev. LII-1, Kat. Nr. 76: Gordion'dan sırtı insan yüzü şeklinde işlenmiş skarabe. M.Ö. 6. yy. (Dusinberre, E., R., M., 2005: cat. no. 23)

Lev. LIII-1: Ras Shamra'dan insan yüzlü skarabe. M.Ö. 8-7 yy. (Nunn, A., 1999: nr. 350)

Lev. LIII-2: Halep Müzesi'nden insan yüzlü skarabe. M.Ö. 8-7 yy. (Nunn, A., 1999: nr. 351)

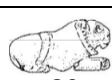
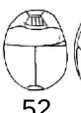
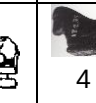
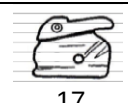
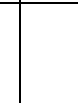
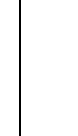
Lev. LVV-1, Kat. Nt. 77: British Museum’da bulunan, 1935’de Anadolu kökenli olarak satın alınmış kulbu keçi; kaidesi pati biçimli damga mühür. (Barnett, D., R., 1974:54, Collon, D., 1995: fig. 73d)

Lev. LIV-2, Kat. Nt. 78: Samsun Müzesi’nde bulunan, kulbu boğa başı; mühür kaidesi boğa toynağı biçimli damga mühür. (Dinçol, A., M., Dinçol, B., 1986: lev. I)

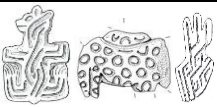
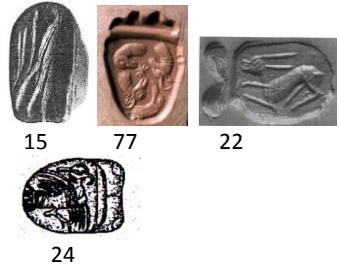
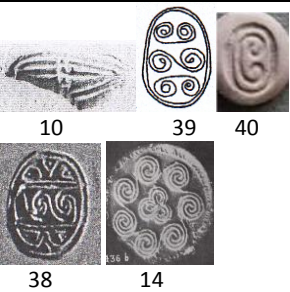
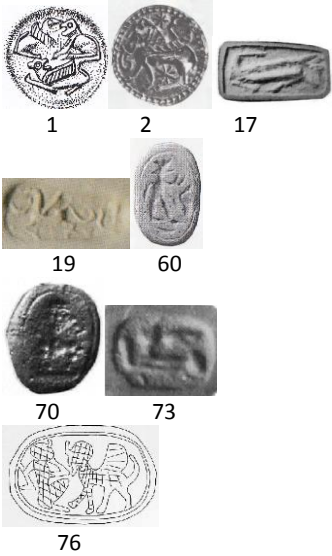
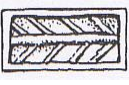
HARİTA I

Tablo I

	Tip I										Tip II						Tip III	
	Kulbu Hayvan veya Hayvan Uzvu Biçimli Mühürler										Mühür Kaidesi Hayvan veya Hayvan Uzvu Biçimli Mühürler						Kulbu ve Kaidesi Hayvan Biçimli Mühürler	
	Tip Ia: Kulbu Hayvan Biçimliler							Tip Ib: Kulbu Hayvan Uzvu Biçimliler			Tip IIa: Kulplu Örnekler				Tip IIb: Kulpsuz Örnekler			
	Aslan	Boğa	Köpek	Kurbağa	Kuş	Maymun	Tavşan	Hayvan Başı Biçimli	Hayvan Bacağı Biçimli		Hayvan Biçimliler		Hayvan Uzvu Biçimliler		Aslan Biçimli	Skarabe		
									Tekli	Üçlü (Tripod)	Ayı	Leopar	Pençe	Boğa Başı				
Neolitik Dönem																		
Kalkolitik Dönem																		
Eski Tunç Çağı																		
Orta Tunç Çağı/Asur Ticaret Kol. Dön.					 	 			 							 		
Eski Hitit Dönemi																		
Geç Tunç Çağı/Hitit İmp. Dön.										 						 		
Demir Devri	 				 			 								 		

Tablo II

	Figüratif		Bitkisel	Geometrik	Yazıt	Sembol	Diğer (?)
	İnsan ve/veya Hayvan	Karışık Varlık			Hiyeroglif		
Neolitik Dönem				 32 33 35			
Kalkolitik Dönem	 7			 36 5 20			
Eski Tunç Çağı	 5			 8			
Orta Tunç/As. Tic. Kol. Dön.	 15 77 22 24	 9	 21 23	 10 39 40 38 14	 37	 41	
Eski Hitit Dön.	 34						
Geç Tunç/Hitit İmp. Dön.	 58 47 48	 54			 26 27 28 29 30 31 42 43 44 45 46 49 51 52 53 55 56 75 78	 57	
Demir Devri	 3 18 64 66 67 13 69 74	 1 2 17 19 60 70 73 76	 11	 12 59 61	 65 62 63 68 72	 4	 25

Tablo III

Tarih	Mezopotamya	Amuq	Anadolu	Mısır	Girit
M.Ö. 500	Geç Assur-Geç Babil	Amuq O (M.Ö. 950-550)	Demir Devri	Geç Hanedanlık (M.Ö. 664-332)	
M.Ö. 1000	Kassit Hanedanlığı (M.Ö.1155'e kadar)	Amuq N (M.Ö. 1150-950)	Urartu	III.Ara Dönem (M.Ö. 1069-702)	
M.Ö. 1500	M.Ö. 1531: Hititlerin Babil'i tahribi Eski Babil (M.Ö. 1830-1531) Eski Assur/Isin Larsa (M.Ö. 2017-1763)	Amuq L Amuq K (M.Ö. 2000-1780?)	Geç Tunç Çağı Hitit İmparatorluğu	Yeni Krallık (M.Ö. 1550-1070)	Geç Minos (M.Ö. 1650-1100)
M.Ö. 2000	III. Ur (M.Ö. 2113-2006) Post Akkad(M.ö. 2230-2130) Akkad (M.Ö. 2371-2291)	Amuq J (M.Ö. 2300-2000)	Assur Ticaret Kolonileri Çağı OrtaTunç Çağı	II.Ara Dönem (M.Ö. 1786-M.ö. 1590)	Orta Minos (M.Ö. 2000-1650)
M.Ö. 2500	Erhanedan IIIb Erhanedan IIIa Erhanedan II Erhanedan I	Amuq I (M.Ö. 2500-2300)	Eski Tunç Çağı III Eski Tunç Çağı II	Orta Krallık (M.Ö. 2133-1797)	Erken Minos III (M.Ö. 2300-2000)
M.Ö. 3000	Cemdet Nasr(M.Ö. 3100-2900) Geç Uruk/Geç Gawra Orta Uruk/Orta Gawra Erken Uruk/Erken Gawra	Amuq H (M.Ö. 2800-2500)	Eski Tunç Çağı I	Eski Krallık (M.ö. 2686-2181)	Erken Minos II (M.Ö. 2700-2300)
M.Ö. 3500		Amuq G (M.Ö. 3200/3000-2800)		Erken Hanedanlık (M.Ö. 3100-2686)	Erken Minos I (M.Ö. 3200-2800/2700)
M.Ö. 4000	Ubeyd	Amuq F (M.Ö. 3500-3200/3000)	Geç Kalkolitik	Gerzean / Maadi	
M.Ö. 4500	Halaf	Amuq E (M.Ö. 4000/3900-3500)		Amratian / Merimde	
M.Ö. 5000	Hassunna-Samarra	Amuq D (M.Ö. 4400/4300-4000/3900)	Erken Kalkolitik	Badarian Fayum A Tasian	
M.Ö. 5500	Hassunna	Amuq C (M.Ö. 5000-4400/4300)			Geç Neolitik (M.Ö. 5300-3200)
M.Ö. 6000	Jarmo	Amuq A-B (M.Ö. 6000-5000)	Geç Neolitik		Orta Neolitik (M.Ö. 5800-5300)
			Erken Neolitik		Erken Neolitik

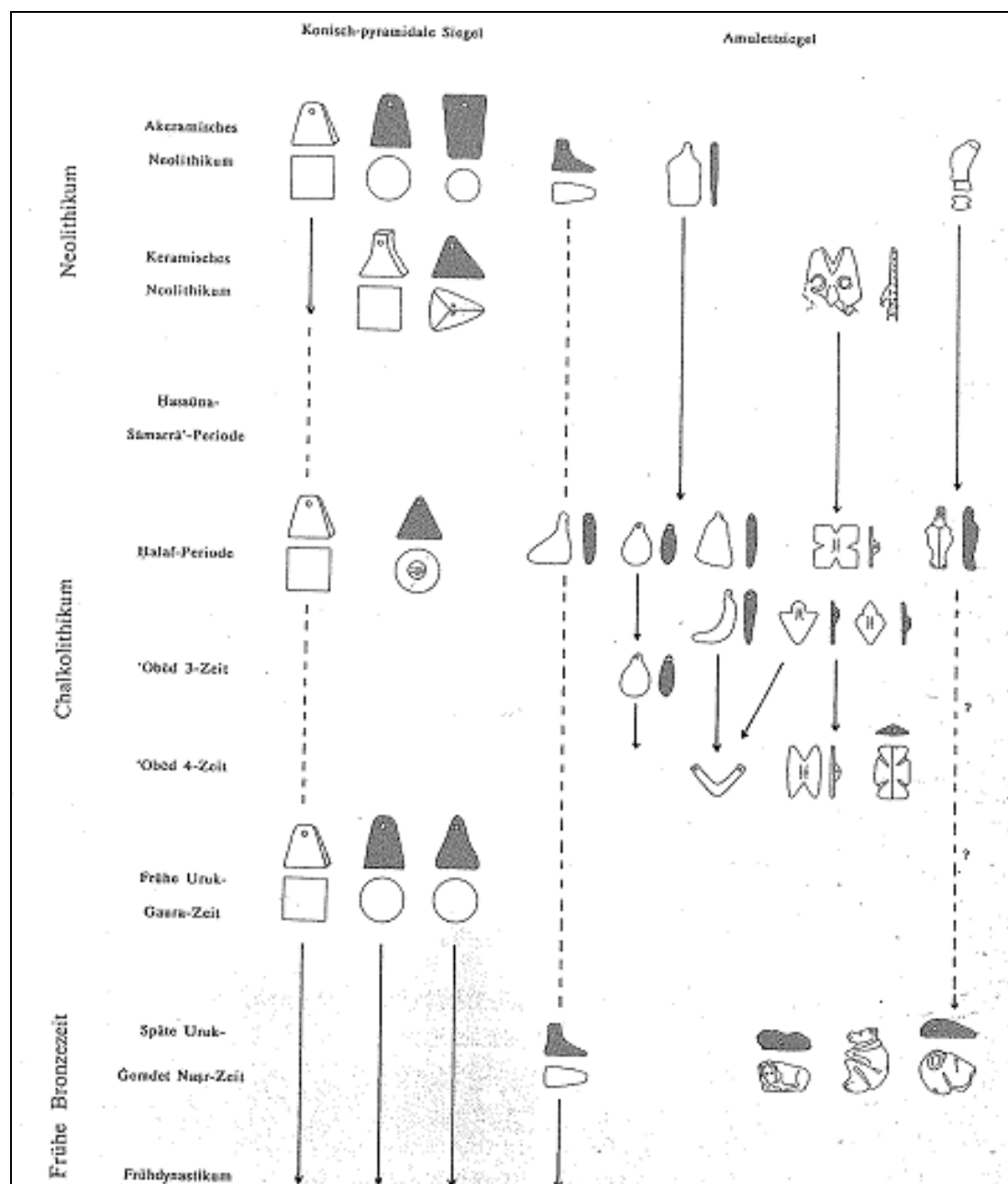
Kantor, H., J., 1965, Mellink, M., J., 1965, Porada, E., 1965, Watson, P., J., 1965, Şahoğlu, V., 2011: tab. 1

Tablo IV

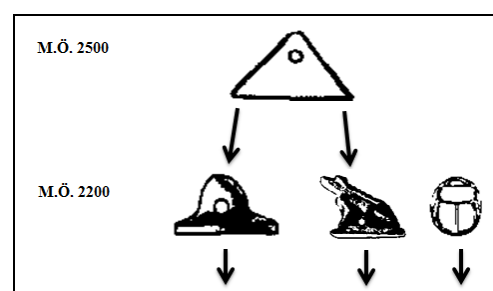
Dönem	Tarih M.Ö.	Mikro Yongalama	Törpüleme	Matkap	Kesim Çarkı
JEMDET NASR	3000				
Erhanedan I, II, III	2500				
Akkad Post-Akkad III. Ur	2000				
Eski Babil	1500				
Mitanni Kassit Orta Assur	1000				
Geç Assur Geç Babil	500				
Akhamenid					

	= Nadir veya muhtemel kullanım
	= Yaygın kullanım

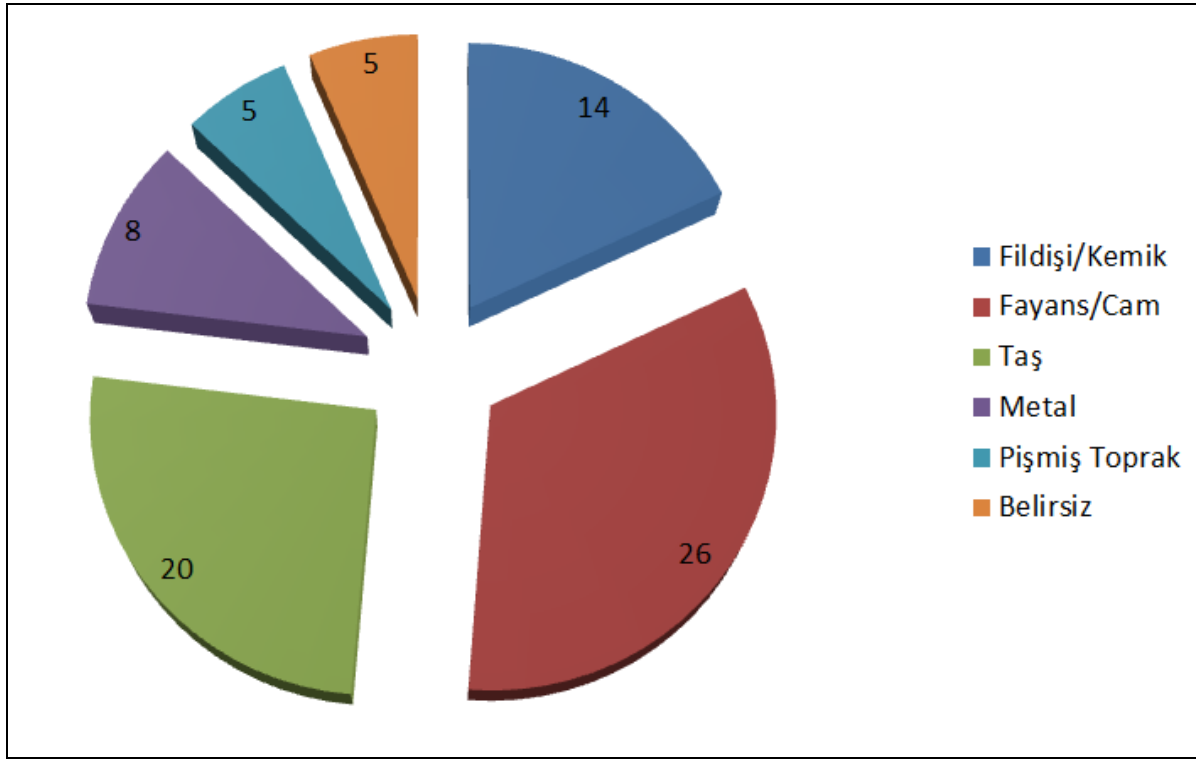
Tablo V

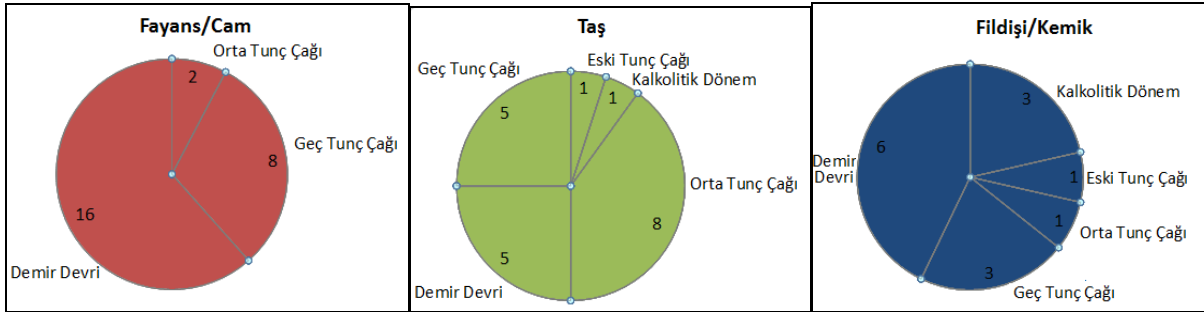
Tablo VI

Tablo VII

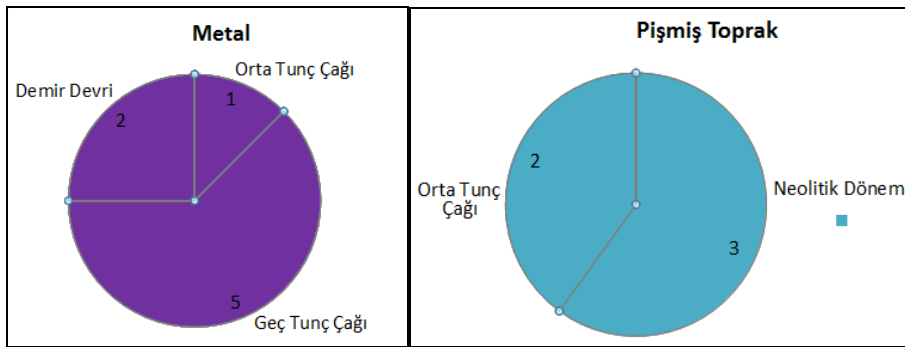
Tablo VIII

a

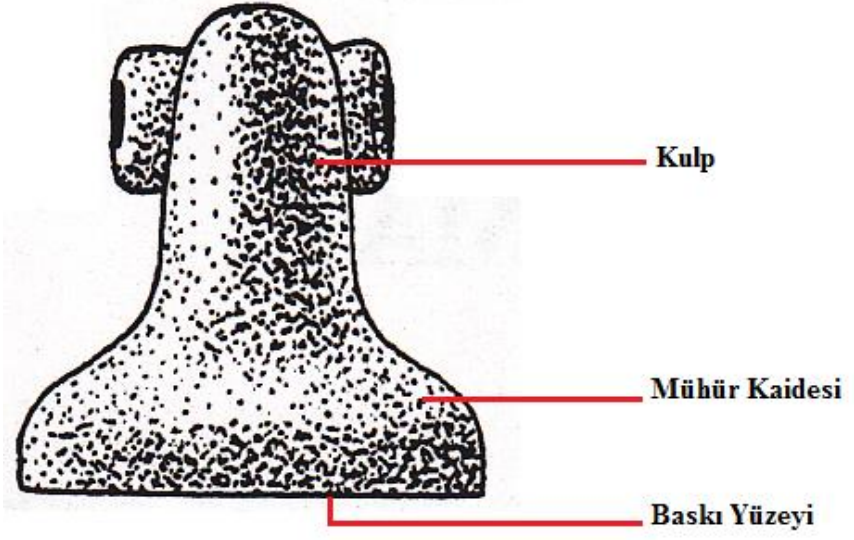
b

c

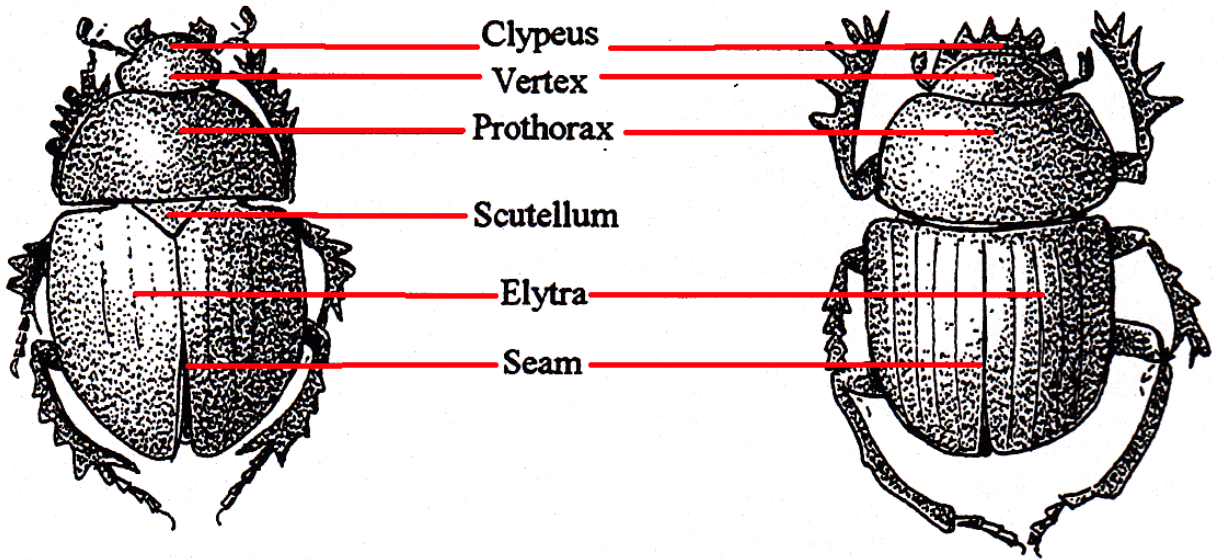

d

e

Res. 1a

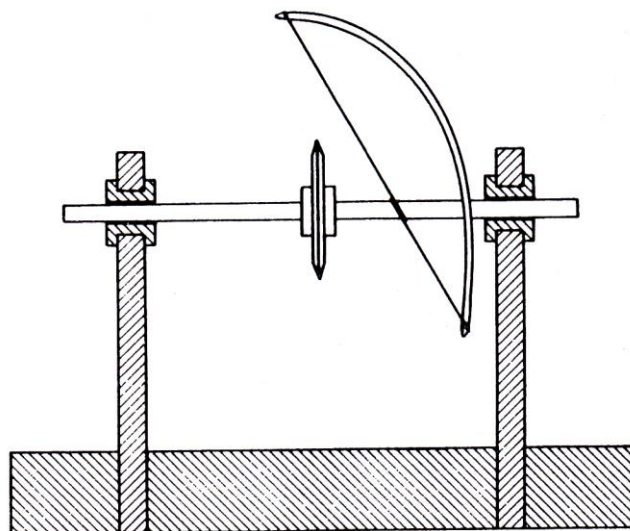
Res. 1b

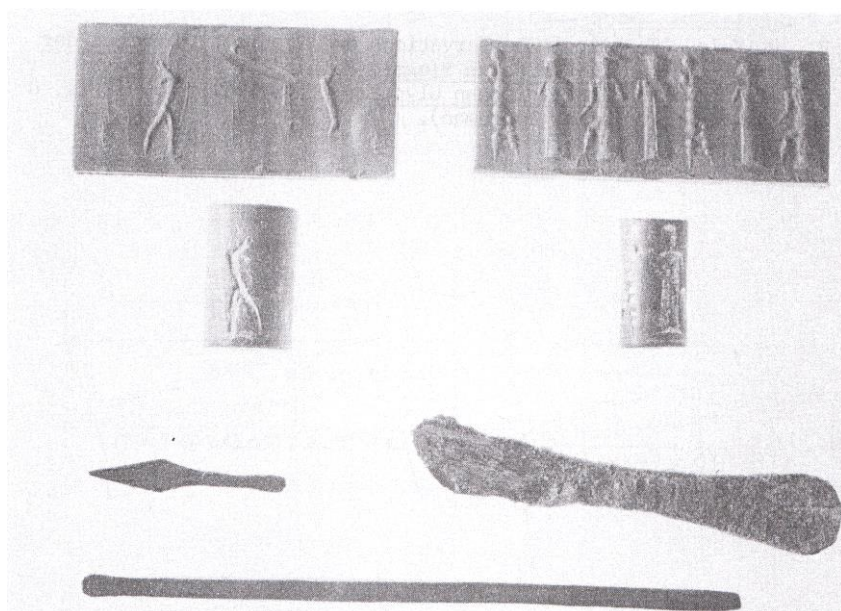
Res. 1

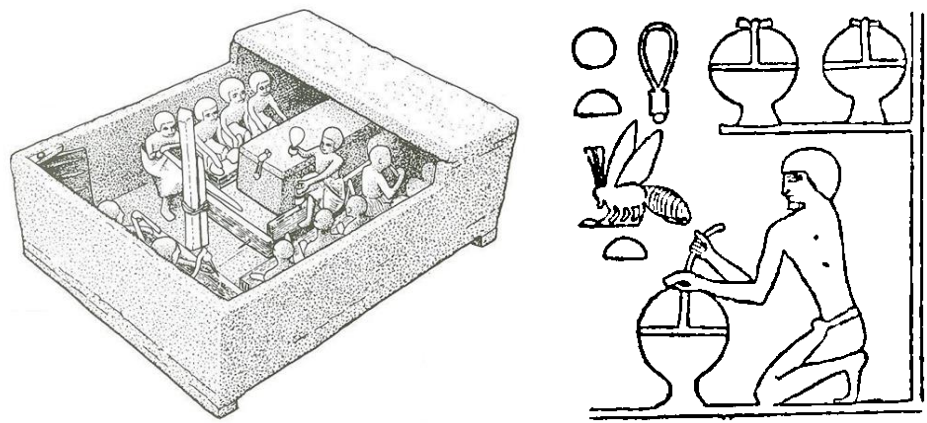
Res. 2

Res. 1

Res. 2

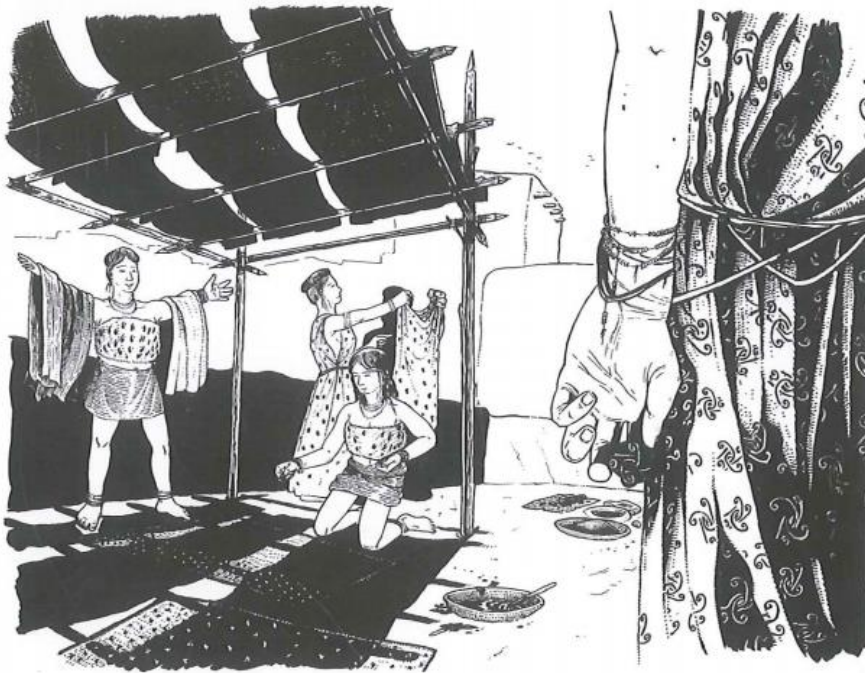
Res. 1a, b

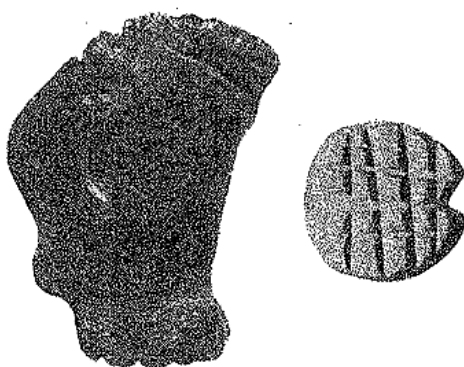
Res. 2a, b, c

Res. 1

Res. 2

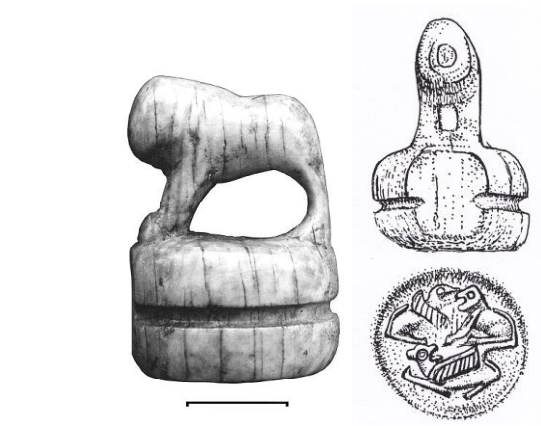
Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 1

Res. 2

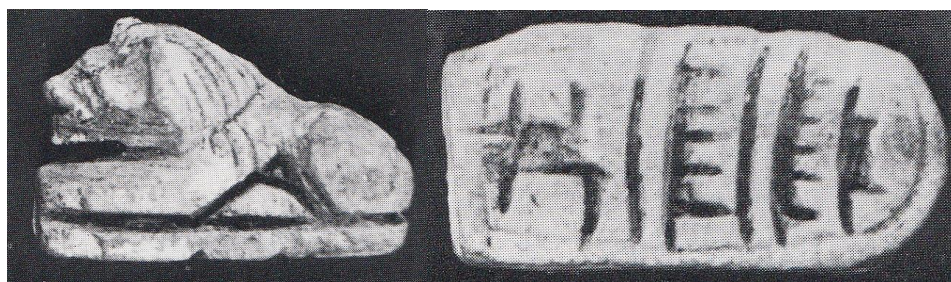
Res. 3

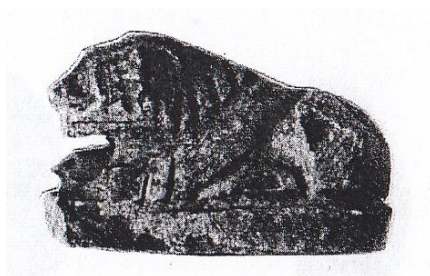
Res. 1

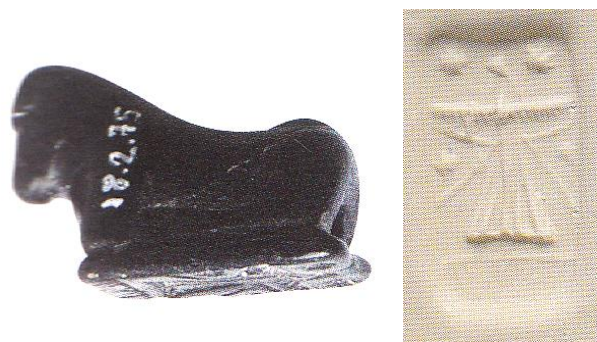
Res. 2

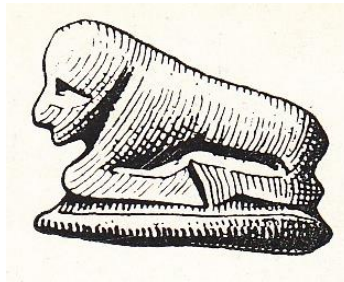
Res. 3

Res. 4

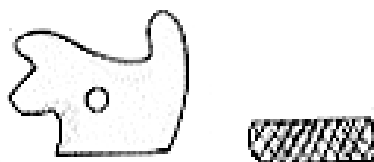
Res. 1

Res. 1

Res. 2

Res. 1

Res. 1

Res. 1

Res. 1

Res. 2

Res. 1

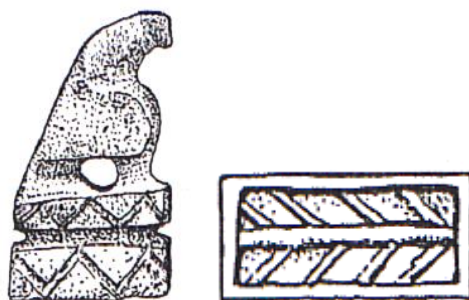
Res. 2

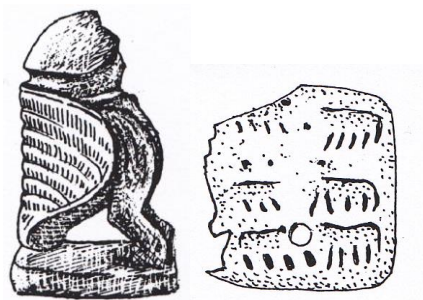
Res. 3

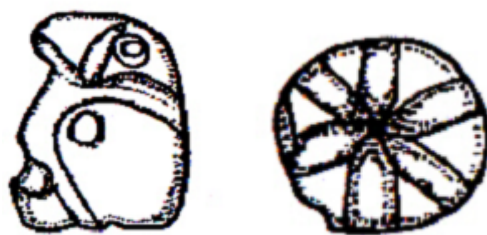
Res. 4

Res. 1

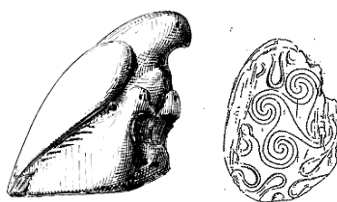
Res. 2

Res. 3

Res. 1

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 1

Res. 2

Res. 3

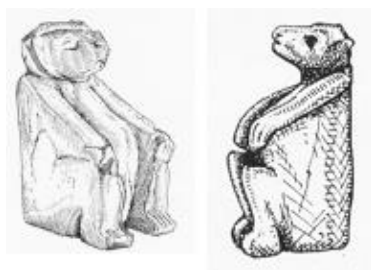
Res. 1

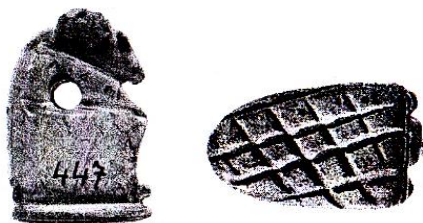
Res. 2

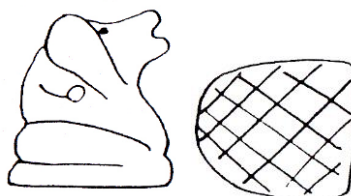
Res. 3

Res. 1

Res. 2

Res. 3

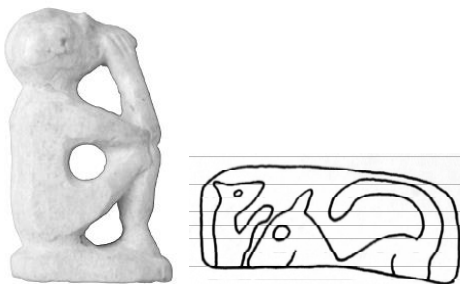
Res. 4

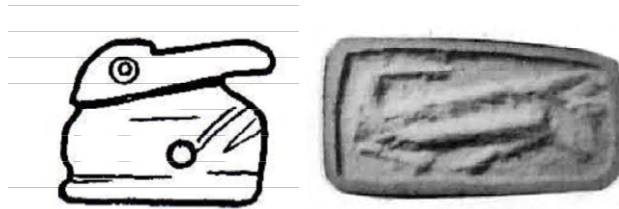
Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 1

Res. 1

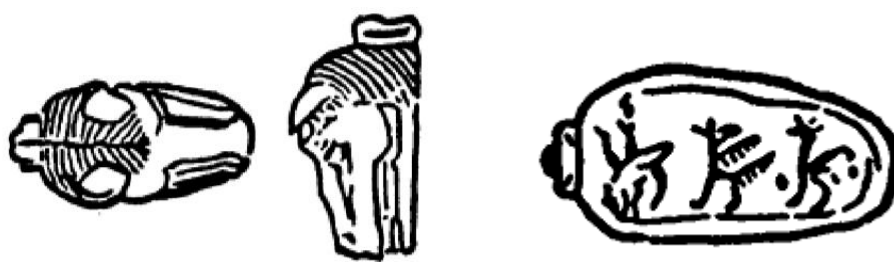
Res. 2

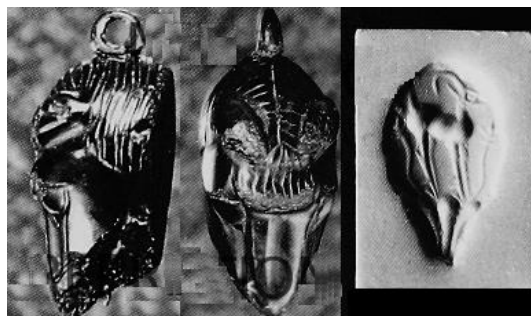
Res. 1

Res. 2

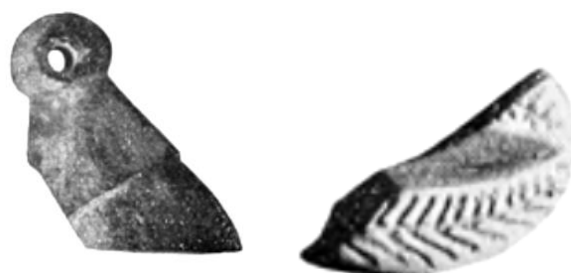
Res. 1

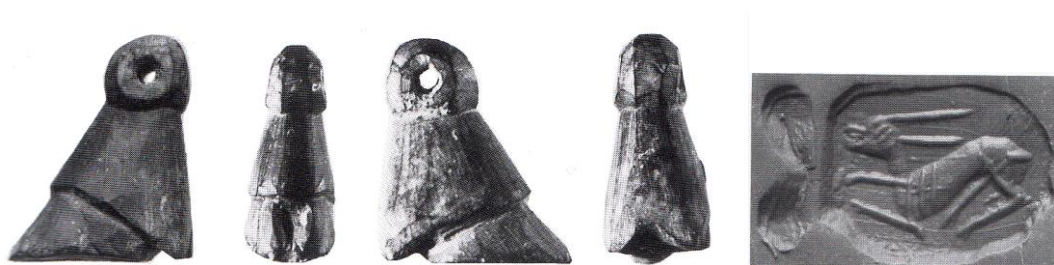
Res. 2

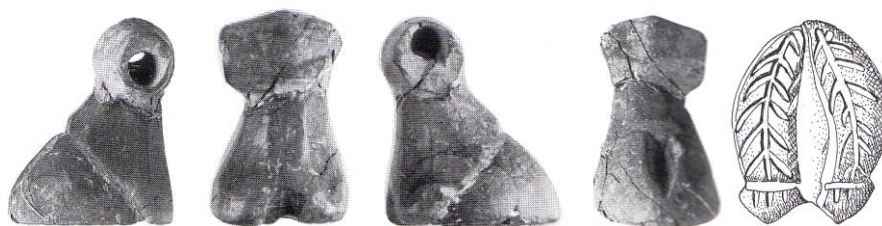
Res. 1

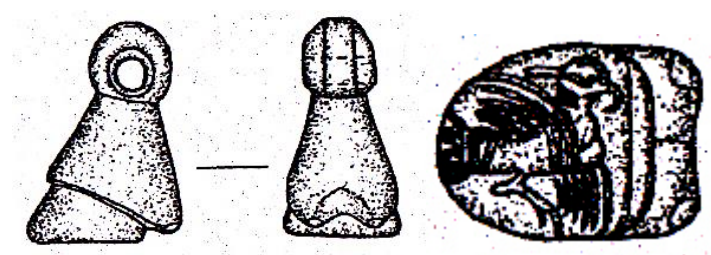
Res. 2

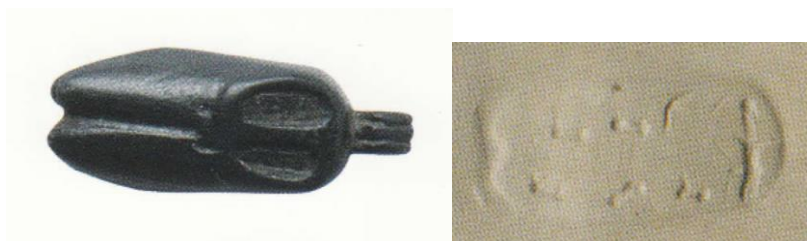
Res. 3

Res. 4

Res. 1

Res. 2

Res. 1

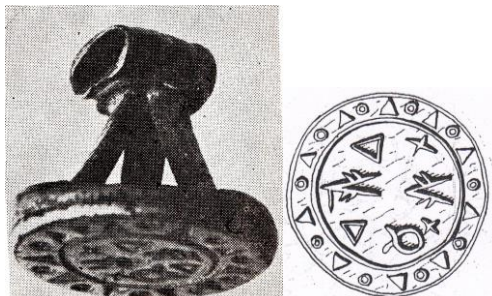
Res. 2

Res. 3

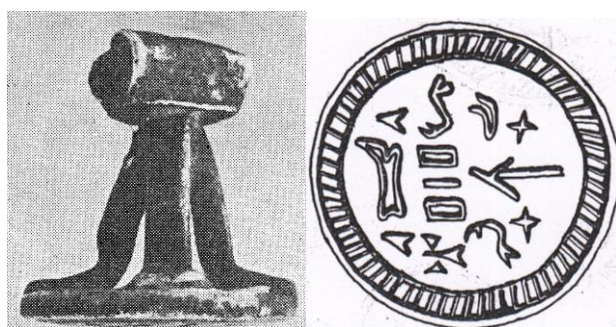
Res. 4

Res. 1

Res. 2

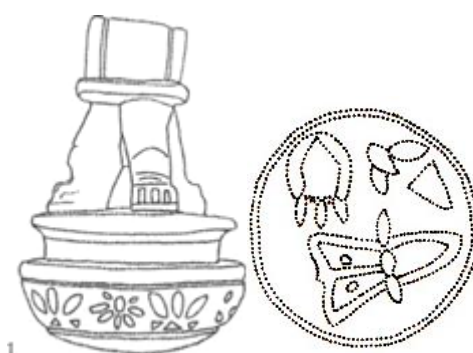
Res. 3

Res. 1

Res. 2

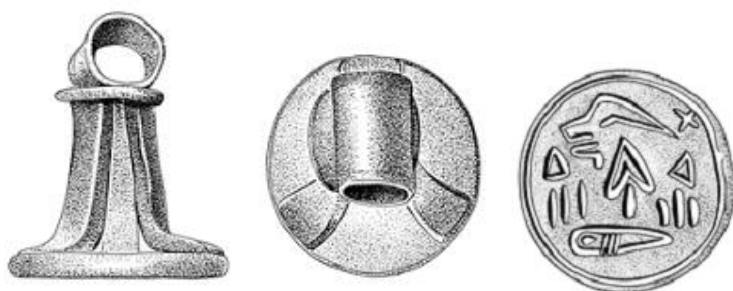
Res. 3

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 1

Res. 1

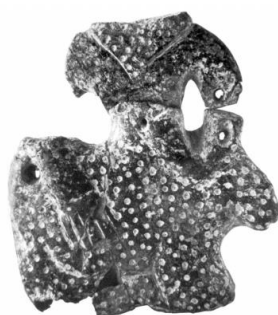
Res. 2

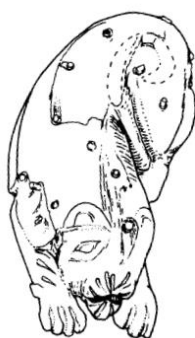
Res. 1

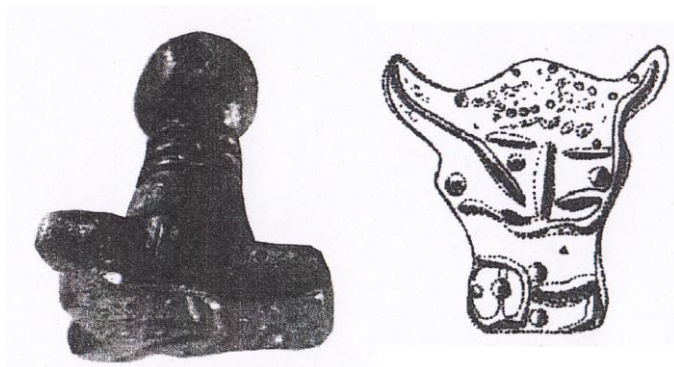
Res. 1

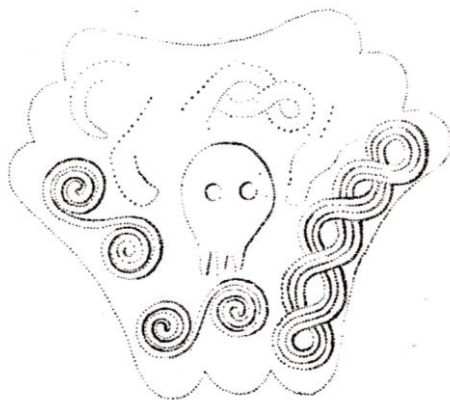
Res. 2

Res. 3

Res. 1

Res. 1

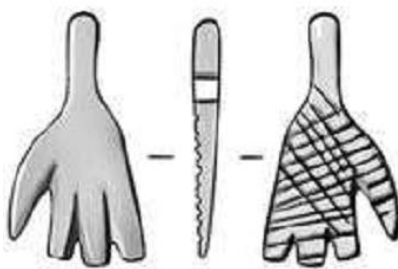
Res. 2

Res. 1

Res. 1

Res. 2

Res. 1

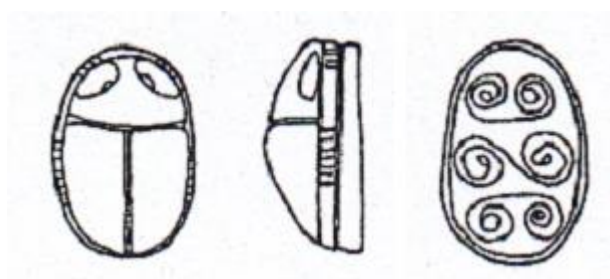
Res. 1

Res. 1

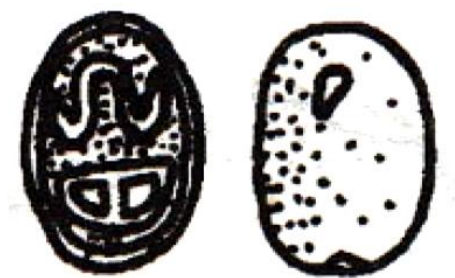
Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 1

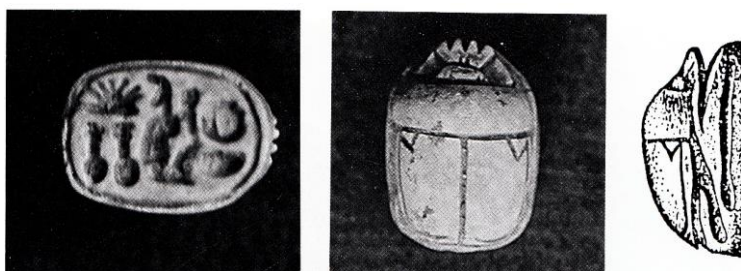
Res. 2

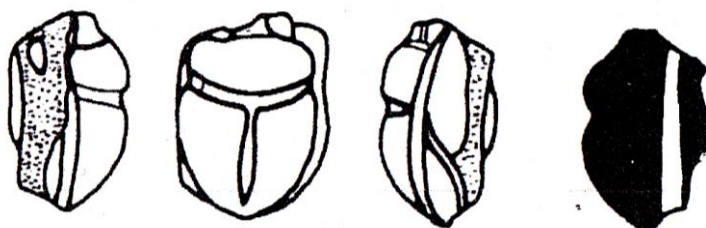
Res. 3

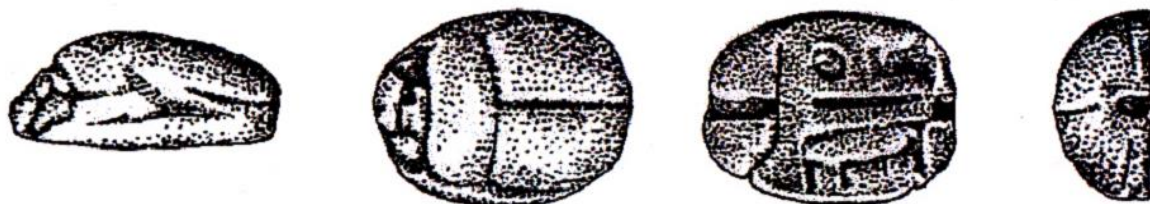
Res. 4

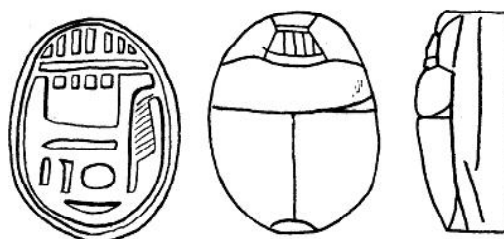
Res. 1

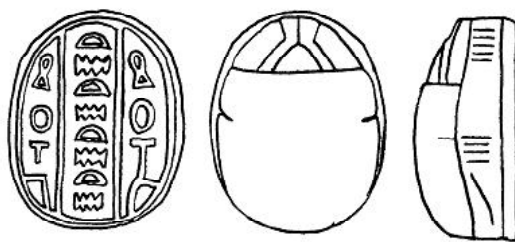
Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 1

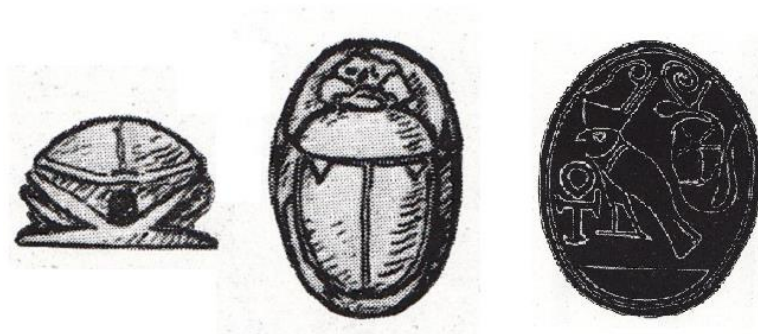
Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 1

Res. 2

Res. 3

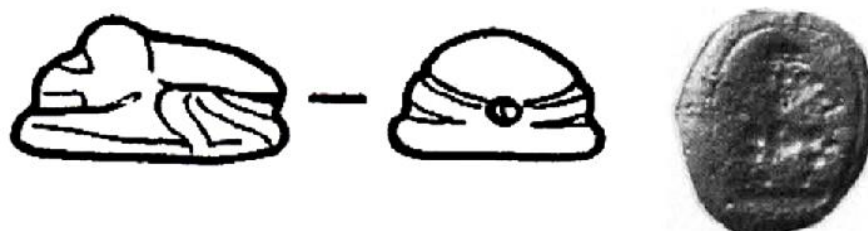
Res. 4

Res. 1

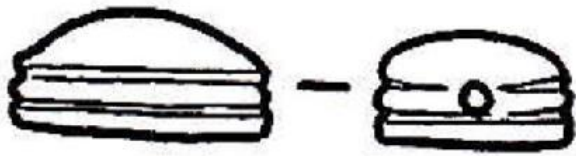
Res. 2

Res. 3

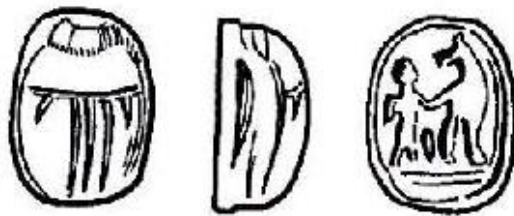
Res. 4

Res. 1

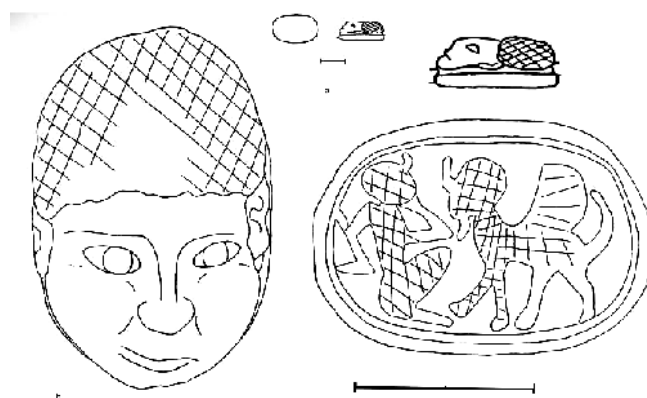
Res. 2

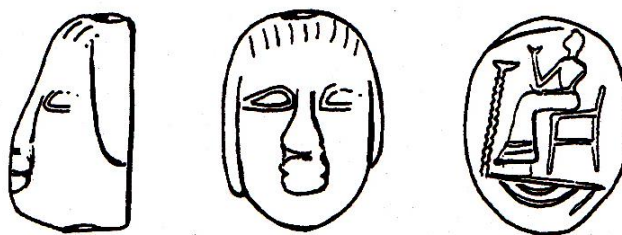
Res. 3

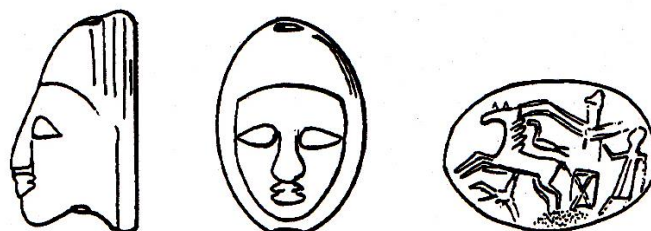
Res. 4

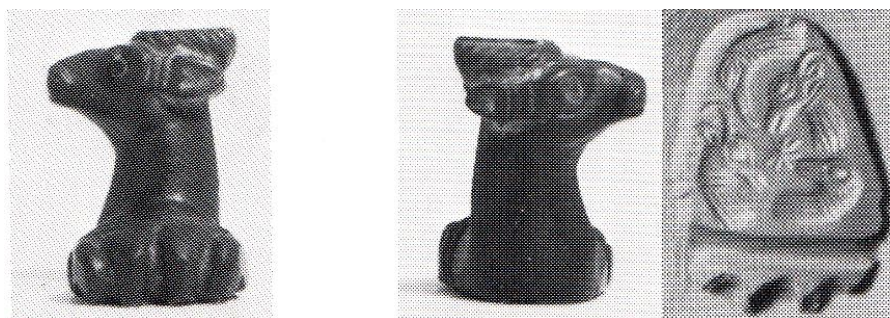
Res. 1

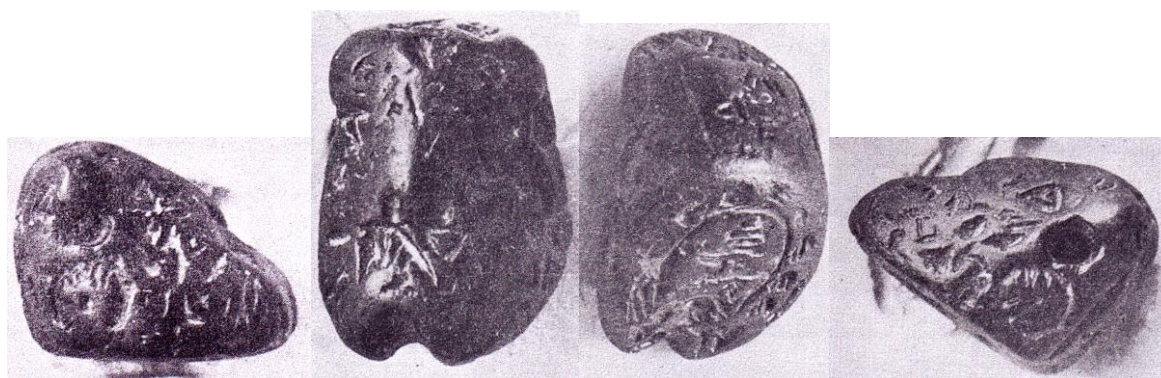
Res. 1

Res. 2

Res. 1

Res. 2